

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ülkü BİLGİN

AZINLIK HAKLARI VE TÜRKİYE

Danışman

Prof . Dr. Mustafa KOÇAK

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2005

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL GELİŞİM	
1.1. Kavramsal Çerçeve	6
1.1.1. Azınlık Kavramı	6
1.1.2. Ulusal Azınlık Kavramı	9
1.1.2.1. Dinsel Azınlıklar.....	10
1.1.2.2. Dilsel Azınlıklar.....	11
1.1.2.3. Etnik Azınlıklar	11
1.2. Tarihsel Gelişim.....	16
1.2.1. Batı Avrupa'daki Süreç	16
1.2.1.1. Azınlıkların Ortaya Çıkışından Birinci Dünya Savaşına Kadar Olan Dönem.....	16
1.2.1.1.1. İlk Azınlık Grubun Doğması: Dinsel Azınlıklar	17
1.2.1.1.2. Azınlık Olgusunun İçeriksel Genişlemesi: Ulusal Azınlıklar	18
1.2.1.2. Birinci Dünya Savaşı İle İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Dönem	25
1.2.1.3. İkinci Dünya Savaşından Sonraki Dönem	28
1.2.2. Türkiye'nin İzlediği Süreç	29
1.2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	31
1.2.2.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem	49
2. AZINLIK HAKLARI	
2.1. Azınlık Haklarının Belirlenmesi	58
2.1.1. Azınlık Haklarının Belirlenmesinde Temel Sorunlar	58
2.1.1.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkı	58
2.1.1.1.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Genel Değerlendirmesi.....	58
2.1.1.1.2. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi.	62
2.1.1.1.2.1. Dışsal Kendi Kaderini Tayin Hakkı.....	64
2.1.1.1.2.2. İçsel Kendi Kaderini Tayin Hakkı	66
2.1.1.2. Azınlık Haklarında Özne Sorunu: Bireysel Haklar – Kolektif Haklar İkilem.....	68

2.1.1.2.1.	Bireysel Haklar	68
2.1.1.2.2.	Kolektif Haklar	71
2.1.2.	Azınlık Haklarının Temel İlkeleri	75
2.1.2.1.	Genel Olarak İnsan Hakları Kuralları ve Azınlık Hakları	75
2.1.2.1.1.	Genel Olarak İnsan Hakları	75
2.1.2.1.2.	Azınlık Haklarının Genel İnsan Hakları Kuralları İçinde Değerlendirilmesi	80
2.1.2.2.	Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi	82
2.1.2.3.	Pozitif Ayrımcılık İlkesi	84
2.1.2.4.	Azınlıkların Asimilasyona Karşı Korunması	85
2.1.3.	Azınlıklara Tanınan Haklar	87
2.1.3.1.	Tam Eşitlik ve Geniş Özgürlük – Özel Haklar Ayrımı	87
2.1.3.2.	Temel Hak ve Özgürlükler	90
2.1.3.3.	Kimlik Hakları/Kültürel Haklar	91
2.1.3.4.	Kamusal Yaşama Katılma ve Uluslar arası İlişkiler Kurma	93
2.2.	Azınlık Haklarının Sınırlandırılması	95
2.2.1.	Genel Olarak Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması	95
2.2.2.	Azınlık Haklarının Sınırlandırılması	101
3.	AZINLIK HAKLARININ KORUNMASI	
3.1.	Azınlık Haklarının Uluslar arası Kuruluşlar Aracılığıyla Korunması	104
3.1.1.	Birleşmiş Milletler Çalışmalarında Azınlık Hakları	106
3.1.2.	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Çalışmalarında Azınlık Hakları	111
3.1.3.	Avrupa Konseyi Çalışmalarında Azınlık Hakları	117
3.2.	Türkiye’de Azınlık Haklarının Korunması	123
3.2.1.	Azınlık Haklarının Lozan Barış Anlaşması Çerçevesinde Korunması	124
3.2.2.	Azınlık Haklarının Anayasa ve Yasalar Çerçevesinde Korunması	128
	SONUÇ	144
	KAYNAKÇA	147
	ÖZGEÇMİŞ	162

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m.	Adı geçen makale
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Akt.	Aktaran
Ame. İHS	Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi
AMK	Anayasa Mahkemesi Kararı
AMKD	Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BM	Birleşmiş Milletler
BMS	Birleşmiş Milletler Sözleşmesi
BMİHS	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CMUK	Ceza Hukuku Muhakemeleri Kanunu
Çev.	Çeviren
Değ.	Değıştirilmiş
Der.	Derleyen
dn.	Dipnot
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
Gen.	Genişletilmiş
Haz.	Hazırlayan
HMUK	Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
İHAS	İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
Kit.	Kitabevi
m.	Madde
MSHS	Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
No.	Numara

s.	Sayfa
S.	Sayı
SPK	Siyasi Partiler Kanunu
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.K.	Türk Ceza Kanunu
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
U.S.A.D.	Uluslar arası Sürekli Adalet Divanı
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vs.	ve sair
Y.	Yıl
Yay.	Yayımları, yayın, yayıncılık
Yen.	Yenilenmiş
y.y.	Yüzyıl

ÖZET

“Azınlık Hakları ve Türkiye” konulu bu tez çalışmasının temel amacı, azınlıklar meselesinin hatlarını belirleyerek, konuyu hukuki boyutlarıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle azınlık kavramının içeriği belirlenmiş, daha sonra ise tarihsel gelişimi incelenmiştir. Ancak sözkonusu inceleme, kavramın pek çok sorunsalı da beraberinde taşıdığını gösterecektir. Öyle ki uluslar arası hukukta genel kabul görmüş bir azınlık tanımı dahi bulunmamaktadır.

Azınlıklar sorunu, doğası gereği, yaşandığı ülke, devlet, bölge ve zamana göre farklı boyutlar taşımaktadır. Devletler hukukunda, konu, devletlerin kendi egemenlik alanında kabul edilmektedir. Ancak uluslar arası insani müdahale ilkesi de saklı tutulmaktadır.

En son Doğu Bloku ülkelerinin çöküşü sırasında yaşanan şiddetli etnik çatışmalar nedeniyle, 1989’dan itibaren, azınlık hakları konusunda, uluslar arası hukukta temel prensiplerin belirlenmesi amacıyla, uluslar arası kuruluşlar çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

Azınlık hakları, ulusal ve uluslar arası olmak üzere iki düzeyde korunmaktadır. Uluslar arası koruma, evrensel insan hakları belgeleri ve bölgesel düzeyde yapılan çalışmalarla sağlanmaktadır. Ulusal koruma ise, her devletin anayasa ve yasaları ile, vatandaşlarına öngördüğü hukuki koruma alanını ifade etmektedir.

Türkiye’nin azınlık hakları konusunda temel hukuki bağıtı, 1923 Lozan Anlaşmasıdır. Ülke, Avrupa Birliği’ne üyelik hazırlıkları doğrultusunda, son yıllarda, önemli iç hukuk reformları gerçekleştirmektedir. Anayasa ve yasalarda yapılan bu reformların önemli bir kısmı ise insan haklarına yöneliktir. Bu gelişmeler doğrudan veya dolaylı olarak, azınlık vatandaşların hak ve özgürlüklerine de yansımaktadır. Esasen azınlık hakları konusundaki bu gelişmeler, üstün norm niteliğindeki Lozan Anlaşmasını da daha etkin kılacaktır.

ABSTRACT

The main aim of this study subject of which is “Minority Rights and Turkey” is to determine the lines of minority issue and to present the subject from the law perspective. For this aim firstly the content of minority concept is determined and then its historical development is investigated. However the investigation will show that the concept also has many problems together. There is even no minority definition which is accepted by international law.

The minority issue has because of its nature, different dimensions according to country, state, region and time. In international law the subject is accepted in states own domination area. However the international principal of humanity intervention is saved.

International organizations have increased their studies on determination of basic principles in international law about minority rights, since 1989 because of the ethnic combats during the collapse of East Block Countries.

Minority rights are protected in two levels as international and national. International protection is provided by universal human rights documents and regional studies. And the national protection means the legal protection field which each state provides its citizens by constitution and law.

Turkey is responsible by many international documents which it signed about human rights. The State’s main obligation about minority rights is 1923 Lousanne Agreement as well. Turkey has recently performed significant internal law reforms in the direction of preparation to membership of European Union. An important part of these reforms is related to human rights. This progress reflects to the minority rights directly or indirectly. Actually the progress about minority rights makes the Lousanne Agreement, which is a superior norm, more effective.

GİRİŞ

Bir iktidar alanına sahip olma, doğal, hatta dürtülerin yönlendirdiğini düşündürecek kadar doğal isteklerden olup, bu istek tüm canlılarda, farklı düzey ve biçimlerde görülebilmektedir. İnsanlık tarihine bakıldığında da her dönemde ve her alanda, egemenlik kavgasının yaşandığına dair, sayısız emare bulabilmekteyiz.

Üzerinde egemenlik kurulmak istenen, eğer toplumsal alan ise, sözkonusu egemenliğin kurulması esnasında yaşanacak olan, eskinin tasfiyesi, yeninin inşası süreci, egemenliğin üzerine kurulduğu ögenin (toplum ya da topluluk), yeninin kurgusunda, ya olanla bütünleşmesi ya da ‘yabancı’ kalması ile sonuçlanacaktır. Bu nedenle; bölgesel ve toplumsal iktidar merakının, bugün pek çok ülkede heteredoks kültür ya da ulus yapısının görülmesinde temel neden olduğu söylenebilir.

İnsanın özgür doğası ile birbirine ihtiyaç duyma, toplumsal yaşamı, bu yaşamın idaresi sorunu ise devlet olgusunu doğurmuştur. Devlet, bir yönüyle, bölgesel ve toplumsal boyuttaki iktidarın bir sembolü olarak, karşımızda durmaktadır. Geçirdiği aşamalardan yüklenerek getirdiği özelliklerle, bugün oldukça çeşitli niteliklerle bezenmiş bulunan devlet, aşamalı olarak, önce küçük demokratik kent devletleri, daha sonra imparatorluklar, bunların parçalanmasıyla feodal topluluklar, tekrar merkezileşme eğilimi -modern devletler- ve yaşanan kopma eylemleriyle modern ulus devletler oluşum/değişim sürecini yaşamıştır.

İlk bakışta bir kısır döngü gibi görünen bu süreç, esasen Hegel tarafından ortaya atılan ve Marks ve Engels tarafından geliştirilen, “sarmal gelişim teorisi”ne bir örnek teşkil edebilir. Nitekim teoriye göre; evrim süreci, aşağıdan yukarıya, alttan üste, basitten karmaşığa doğru sıçramalarla gerçekleşir ve her sarmal aşama, bir öncekinden daha zengin, daha yetkin ve daha karmaşık olarak belirir. Lenin’in ifadesiyle: “Sanki daha önceki aşamaları yineliyormuş gibi görünen, oysa onları daha yüksek bir düzeyde yineleyen olumsuzlamanın olumsuzlanması süreci, düz bir çizgi doğrultusunda değil, sarmallar halinde ilerleyen bir gelişmedir.”¹ Devlet olgusunun gelişim ve değişimine uyarlayabileceğimiz bu yinelenme süreci, eskinin yenilenip gelişerek yeniden oluşması, yani niteliksel bir dönüşüme uğraması ile sonuçlanır.

---

¹ ADANIR, Oğuz; Kapitalizm Öncesi Evrensel Kültür/Zihniyetten Günümüze Osmanlı ve Ötekiler, Dokuz Eylül Yayınları, 1. Bası, İzmir, 2004, s.19-20.

Gerçekten de ilk devlet deneyimleri ile şuanın devlet görüngüsü karşılaştırıldığında, eklemeli gelişim daha açık bir biçimde ortaya konulabilir. Temelde, iktidarın kaynağına konulan unsurun -tanrı, kral, halk- değişmesine dayanan, sosyal devlet, hukuk devleti, demokratik devlet, anayasal devlet, insan haklarına dayanan devlet, temel haklar ve özgürlüklere saygılı devlet gibi değerler, bu sürecin eklenmiş gelişimlerini ifade eder.

Farklı görüşlerin, farklı çevrelerin ve farklı kimliklerin savaşmaları sonucu elimizde kalan bu raporlar, öncelikle hukuki, siyasi, sosyal, psiko-sosyal ve ekonomik değişim veya gelişimleri sunarken, beraberinde, kültürel birikim ile ‘mozaik’ diye nitelenen, tarihsel-kültürel yapıyı da temelde kurgulamıştır. Günümüz devlet yapılanmaları daha çok, farklı ulusların da (doğal olarak) içinde barındığı, bu mozaiklerdendir. Öyle ki son tahminlere göre dünyadaki 184 bağımsız devlet, bünyesinde 600 yaşayan dil grubu ve 5000 etnik grup barındırmaktadır. Çok az ülkede yurttaşların aynı dili konuştukları ve aynı etnik-ulusal gruba dahil oldukları söylenebilir.²

Böylesi karma toplumlarda, olası sorunların hak, hukuk, adalet ve eşitlik temelinde oluşacağı açıktır. Devletin, tüm vatandaşlarına sağlamakla yükümlü olduğu, temel nitelikte hak ve özgürlükler ve bunların korunması hususlarında, çok kültürlülüğün-çokulusluluğun bir sonucu olarak, belli bir genişleme (ya da daralma) olacaktır. Eğer farklılarla egemen toplumun ilişkilerini düzenlemede, birisi asimilasyon ve diğeri dışlama olan iki yol³ olduğuna dair görüşlerin, gerçeklik veya uygulanırlık taşımadığına inanılıyorsa, toplumun tüm unsurlarının, hakları ve özgürlükleri ile birlikte benimsenmesini ve bunların korunmasını, yaşadıkları ülkenin devleti yükümlenecektir. Toplumsal düzenin ve istikrarın şu anki gereği budur.

Toplumsallığın bir dogması, çeşitliliğin ya da farklılığın ise bir temel kavramı olarak aidiyet, öncelikle sosyal bir olgudur. Bu durum, kimliğin farklılık olgusu ile birlikte varolabileceğini gösterir. Çünkü farklılık olmadan aidiyet olmaz.⁴ Derrida’ya göre de tüm kimlikler (aidiyetler), farklarıyla birlikte vardır. Kendisinin farklısı olmayan hiçbir kültür ya da kültürel aidiyet yoktur.⁵ N.Yurdusev, toplumsal kimliklerden en çok bilinenlerini;

² **KYMLICKA**, Will; Çokkültürlü yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s.25.

³ **HECKMANN**, Lale Yalçın; “Ulus, Millet, Azınlık, Etnik Grup ve Kültür Kavramları Üzerine”, Birikim, Etnik Kimlik ve Azınlıklar Özel Sayısı, 3. Baskı, S:71-72, Y:1995, s.81.

⁴ **YURDUSEV**, A. Nuri; “18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa’da Türk Kimliği”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.102.

⁵ **DERRIDA**, J. ; The Other Heading: Reflections on Today’s Europe, Çev.: P. Brault and M.B. Naas, Indiana University Press, Bloomington, 1992, s.9-10, Akt.: **YURDUSEV**; a.g.m., s.102.

aile, kabile, etnik grup, cemaat, ulus (milliyet) ve medeniyet şeklinde sıraladıktan sonra, bir toplumsal kimliğin oluşması için objektif ve subjektif olmak üzere, iki unsurun gerekliliğine değinmiştir. Buna göre: “*Objektif* elementler toplumsal aidiyet biriminin üyeleri tarafından ortaklaşa paylaşılan özelliklerdir: Semboller, mitler, dil, din, aynı etnik kökenden gelme, beraber yaşanan tarih, değerler, gelenek ve görenekler gibi. Bu elementlerin söz konusu birimin üyelerince içselleştirilmesiyle toplumsal aidiyet oluşur. Objektif elementlerden birisinin öncelenmesi veya vurgulanmasıyla toplumsal aidiyetin hakim karakteri ortaya çıkar. Objektif elementlerin içselleştirilmesi süreci toplumsal aidiyetin *subjektif* elementini bize verir. Yani bir toplumsal aidiyet birimi için, üyelerin ortak özelliklere sahip olmasının yanında, onların, o aidiyet birimine ait olmak gibi, subjektif bir bilince de sahip olmaları gerekir.”⁶

Ulusların aidiyet değerlerinin bütünü olarak karşımıza çıkan ulusal kültürün varlığından bahsedebilmek için de aynı süreçte bunların, ulus üyelerince ortak kabulü önkoşuldur.⁷ Günümüzün etkin ve güçlü ulus devletlerine bakıldığında, bu koşulların belli bir süreç içinde ve kamusal ve özel alanda özümsemek suretiyle sağlanabildiğini, uluslaşmanın bu şekilde gerçekleşmiş olduğunu görmekteyiz. Bu sürecin yaşanmadığı, yukarıdan dikte edilmek yoluyla ve çağın popülist yaklaşımı etkisinde gerçekleştirilmeye çalışılan uluslaştırma tipolojisinde ise resmi bakış, toplumun tümünü kapsayan bir ulusal kimlik yaratmada yetersiz kalmış, bu kimliğin dışında tutulanlar, kendi alt kimliklerine sarılmak ihtiyacı duymuşlardır.⁸ Sonuçta gerçekleşen, uluslaşmasını tamamlayamamış bir toplum içinde, özel ve kamusal alanda çatışmalara, hatta savaşımlara varan, etnik ve kültürel gerginlikler olmuştur.

Sağlıklı bir uluslaşma sağlayamamış devletlerde, temelleri dini inançların ortaya çıkmasına kadar götürülebilen, oldukça eski bir sorun, azınlık sorunu hala ve tüm canlılığıyla varlığını sürdürmektedir.

Azınlık sorunu, sayıca az olmanın zorluklarından öte bir sıkıntıyı içinde barındırır. Burada kabul edilmeme, dışlanma, horlanma ötesinde, yok sayılmanın *insan onuruna* aykırılığı da vardır. Toplulukların paylaştıkları acılar yanında, tek tek bireylerin, sadece insan olmaktan kaynaklanan bir hak olarak sahip oldukları, ancak göremedikleri *insan*

⁶ YURDUSEV; a.g.m., s.103.

⁷ YUVALI, Abdulkadir; “Anadolu’da Türk Kimliğinin Oluşması İle İlgili Bazı Tespitler”, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II, C:8, S:23, s.439.

⁸ MAHÇUPYAN, Etyen; Türkiye’de Merkeziyetçi Zihniyet Devlet ve Din, Patika, Yol Yay., İstanbul, 1998, s.29.

saygısı da vardır. İşte bu noktada hukukun varlığı -ancak insan hak ve özgürlüğüne dayanan bir hukukun varlığı- çoğunluk karşısında azınlığın garantörüdür.

İnsanlığın dünyayı algılama perspektifi, çağlar boyu yaşanan her boyutta azınlık hak ve hukukunu belirlemiştir. Her yeni çağ insanı, bir öncekinin yaptığı hata ve bilinçli politikaları görmüştür. Ulaşım, zamanla iletişim araçları, günün koşulları, olgu ve olaylarına kişisel bazda dahi hakimiyeti geliştirmiş, tarih ilmi geçmişe bakılıp aynı unsurların incelenmesini, dolayısıyla kavranıp yorumlanmasını sağlamıştır. İnsana özgü aynı büyümeyi gösterip, eskileri eleştiren ve yanlışlayan şimdiki çağ insanı, bir önceki çağ kurgusunun olumsuzluklarını görme şansına sahipken, hala kendi sorununu, bir insanlık sorununu, azınlık hakları sorununu çözmemiştir.

Dönem dönem gündeme gelen bu sorun, genel olarak, bir egemenlik kavgası olan 'savaş'lar ertesinde ve halkların haklarının ihlalleri neticesinde, katlanarak büyümektedir. Artık duyarsız kalınamayacak aşamalarda, uluslararası ya da uluslararası müdahalelerle aşmaya çalışılan azınlıklar sorunu, 1950'lerden itibaren, devletler hukuku alanında pasif bir tutuma tabi olmuştur.

Son olarak, 1989'da Doğu Bloku ülkelerinin dağılması ile yaşanan ulusal acılar, bu tarihten sonra, azınlıklar sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Az da olsa anlayış farklılığı yaşanan azınlıklar sorunu, bunların tanınmasında değilse de haklarının tanınması konusunda, son zamanlarda önemli gelişmeler göstermektedir.

Türkiye'deki durum için de önemli gelişmelerin kaydedildiği son dönemlerde, ülkemiz için en radikal gelişim, kavramın *tartışılabilir* hale gelmesidir. Bu durum, zihniyet değişimine ve bu değişimin olumlu yönde olması nedeniyle de bu zihniyetin gelişimine işaret etmektedir.

Azınlıklar konusu, devletlerin güç alanına girmesi dolayısıyla, politikanın stratejik oyunlarına oldukça açık bir alandır. Bu nedenle açıklanan her bilimsel varlığın, sunulan her belgenin güvenilirliği sorgulanmalıdır. Politize edilmiş ve bundan kurtulması zor görünen konuyu, objektif sınırlar dahilinde fakat subjektif sonuçlarla ele almaya çalışan bu çalışmanın ilk bölümünde; konunun özü olan 'azınlık olgusu' kavramsal ve tarihsel yönüyle konu edilmiştir. Konunun genel olarak ortaya konması amacıyla çalışılan ilk bölümde, 'Kavramsal Çerçeve' başlığı altında, azınlık kavramının tanımı ile bu kavramın bir açılımı niteliğinde olan, ulusal azınlık kavramı ele alınmıştır. Kavramın ortaya çıkışını, öncesini, algılanışını ve denenmiş çözümleri görmek üzere çalışılan 'Tarihsel Gelişim' başlığı altında ise süreç, Batı Avrupa ve Türkiye açılarından incelenmiştir.

İkinci bölüm 'Azınlık Hakları' başlığı altında, azınlık sorununun boyutlarını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bölüm öncelikle iki ana başlık altında toplanmıştır. İlk ana başlık

‘Azınlık Haklarının Belirlenmesi’ olup, burada, sözkonusu hakların belirlenmesinde temel sorunlar, hakların belirlenmesinde kabul edilen temel ilkeler ve son olarak da azınlıklara tanınan haklar ele alınmıştır. ‘Azınlık Haklarının Sınırlandırılması’ olarak öngörülen, bölümün ikinci alt başlığı ise belirlenen azınlık haklarının sınırlandırılmasını konu edinmiştir.

Son bölüm ‘Azınlık Haklarının Korunması’ ana başlığını taşımaktadır. Azınlık haklarının, uluslararası ve ulusal olmak üzere iki aşamalı bir platformda korunduğu bilgisiyle hareket edilerek, bu bölüm, ‘Uluslararası Alanda Azınlık Haklarının Korunması’ ve ulusal düzeyde (çalışmanın hizmet ettiği Türkiye Devleti bu düzeye örnek kabul edilerek) ‘Türkiye’de Azınlık Haklarının Korunması’ olmak üzere, iki alt başlıktan oluşturulmuştur. İlk alt başlık altında, uluslararası ve uluslararası örgütlerin azınlık haklarına dair çalışmaları incelenmiştir. İkinci alt başlık altında ise Türkiye’nin hukuki anlamda tanıdımış olduğu, azınlık statüsündeki vatandaşlarına sağladığı, hukuki güvenceler ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde, daha çok çözüm önerileri değerlendirilerek, çalışma tamamlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL GELİŞİM

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. Azınlık Kavramı

İçerik bakımından hassas olan kavramların tanımlanması, bunların yerli yersiz kullanılması, demogoji aracı haline getirilmeleri ve aleyhte olacak yargıların ortaya çıkmasının önlenmesi gerekleriyle, ayrı bir öneme sahiptir. Azınlık kavramı da bu tür kavramlardan olup, tanımlanması (esasen tanımlama kavramın içeriğini de belirleyeceğinden) özellikle gerekmektedir. Ancak bu o kadar da kolay görünmemektedir. Öyle ki temelleri 16. yüzyıla kadar götürülebilen azınlık kavramı, hala net, uluslar arası insan hakları hukukunda genel kabul görmüş bir tanıma sahip değildir.

İngilizce karşılığını ‘minority’, Almanca karşılığını ‘minderheit’, Fransızca Karşılığını ise ‘minorité’ olarak bulduğumuz ve Latince ‘minor’ (küçük, az) sözcüğünden kaynak alındığı anlaşılan⁹ azınlık kavramı, Türk Dil Kurumu’nun tanımlamasına göre: “Bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, ekalliyet, çoğunluk karşıtı.”¹⁰dır.

Kavram, hukuk sözlüklerinde ise; bir ülke ya da devlette, çoğunluğu oluşturan halktan, dil, din, ırk, hars gibi bakımlardan ayrılan, küçük topluluk veya azınlık gruplar, ekalliyet (=akalliyet)¹¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Kavramı daha geniş bir açıyla; “bir ülke nüfusunda egemen durumda bulunmayan; etnik, din, dil ve gelenekler açısından ayrı özellikler gösteren ve bunları korumak isteyen, devlete bağlı yurttaşlar¹² topluluğu”¹³ olarak tanımlamak mümkündür.

⁹ **ARSAVA**, Ayşe Füsün; Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, A.Ü.S.B.F. Yay. No:579, Ankara, 1993, s.41.

¹⁰ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı, C:1, Ankara, 1998.

¹¹ **BAĞDATLI**, Selahattin; Hukuk Sözlüğü, Derin Yay., İstanbul, 2002, s.66, **ÖZCAN**, Hüseyin; Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü, 5. Bası, Olgaç Matbaası, Ankara, 1980, s.77, **ŞENER**, Esat; Hukuk Sözlüğü, Seçkin Yay., Ankara, 2001, s.74. Bu eserlerde, azınlıklarla ilgili olarak, benzer tanımlar yapılmış olup, yukarıya, bunların birbirlerine göre farklı yönleri de alınarak, bir esinleme yapılmıştır.

¹² Gerçekten de azınlıklar genelde yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını kazanmış olan kişiler olup, sorun da zaten bu noktada ortaya çıkmıştır. Yaşadıkları devletin insiyatifi çerçevesinde bir hukuki statüye sahip olan azınlıklar,

1919 tarihli Versay Barış Konferansı'nda, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı İmparatorlukları ve Prusya Krallığı arasında imzalanan barış antlaşmalarında, azınlık kavramı, kültürel kimlik ile açıklanarak, uluslar arası eylem alanına dahil edilmiştir.¹⁴ Uygulanan uluslar arası hukukta ilk azınlık tanımı ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, belirli devletlerde kalan azınlık grupların korunmasını düzenleyen antlaşmaların yorumu çerçevesinde, "Uluslar arası Sürekli Adalet Divanı" nca yapılmıştır. U.S.A.D.'na göre azınlık kavramı; "bir devlette yerleşmiş bulunan ve nüfusu ayrı bir ırk, dil ya da dinden oluşan toplumsal gruplar"ı ifade etmektedir. Yapılan bu tanımın, belli bir dönemdeki ve belirli anlaşmaların içerdiği azınlıklarla ilgili olması nedeniyle, BM'nin kurulmasından sonra, bu örgüt bünyesinde, genel geçerliğini sağlayabilecek bir azınlık tanımının yapılmasına çalışılmıştır.¹⁵

Bu çalışmalar içinde, günümüzde azınlık kavramının tanımlanması denemelerinde de temel alınan çerçevenin belirleyicisi, 1978'de önerdiği tanımla, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun, Ayrımcılığın önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu raportörü Francesco Capotorti'dir. Capotorti'nin Alt Komisyon için hazırladığı raporda "azınlık" şöyle tanımlanmıştır: "Bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan¹⁶, egemen konumda bulunmayan, o devletin vatandaşı olan, üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur."¹⁷

Aynı Alt Komisyon üyelerinden Kanadalı Jules Deschènes'in 1985'te sunduğu ve Capotorti'ye ek olarak 'amaç' unsurunu da içeren azınlık tanımı, konuya bakışı bir nebze

---

klasik uluslararası hukukta, ulusal yetki içinde değerlendirilmektedir. **TOLUNER**, Sevin; "Lozan Azınlıkların korunması Rejimi ve Batı Trakya Türkleri", İ.Ü. Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İstanbul, 1999, s.220.

¹³ **Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi** 3, 1999, s.1144.

¹⁴ **LAPONCE**, J.; The Protection of Minorities, University of California Press, 1960, s.3, Akt.: **PREECE**, Jennifer Jackson; Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, Çev.: Ayşegül Demir, Donkişot Yay., İstanbul, 2001, s.23.

¹⁵ **PAZARCI**, Hüseyin; Uluslar arası Hukuk Dersleri, II. Kitap, Turhan Kit.Yay., 7. Bası, Ankara, 2003, s.169.

¹⁶ Esasen azınlık gruba mensup kişi sayısı ile çoğunluk gruba mensup kişi sayısı pratikte önemli değildir. Güney Afrika'da siyahlar, Eski Yugoslavya'nın Kosova bölgesinde Müslümanlar sayısal üstünlüklerine karşın, azınlık statüsündeydi. **KOTTAK**, Conrad Phillip; Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, Ütopya Yay., Ankara, 2001, s.63. Ancak, sayısal azınlık aynı zamanda egemen konumda değilse, bir azınlık statüsünden söz edilebilir.

¹⁷ **CAPOTORTI**, F.; Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, United Nations, New York, 1979, Par. 568, Akt.: **ÇAVUŞOĞLU**, Naz; Uluslar arası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, Su Yay., 2. Bası, Ankara, 2001, s.35.

ölçeklendirebilir. Buna göre azınlık: “Bir devletin sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette egemen konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa, varlıklarını sürdürmek için ortak bir istekle yönelmiş ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaşıdır.”¹⁸

Yapılan bu tanımlar veya bunların dışında bir tanım, azınlık hakları konusunda esas belge niteliğindeki, Birleşmiş Milletler’in, Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge’sinde yer almamış, (Aralık 1992, 47/135) ancak Avrupa Konseyi bünyesinde sürdürülen çalışmalarda, iki belgede azınlık tanımına yer verilmiştir. Bunlardan Venedik Komisyonu’nun (Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu) 1991’de hazırladığı “Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi” önerisinin 2(1). maddesinde azınlık tanımı şu şekildedir: “Bu sözleşmenin amaçları bakımından azınlık terimi, bir devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az olan, o devletin vatandaşı olan, üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini koruma isteğiyle yönelen bir grubu ifade eder.”¹⁹

Avrupa Konseyi bünyesinde yapılan tanımlardan ikincisi ise Parlamenter Asamble’nin hazırladığı “Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Protokol” önerisinde yapılmıştır (1993). Buna göre: “Ulusal azınlık; a) Bir devletin ülkesinde ikamet eden ve bundan dolayı o devletin vatandaşı olan, b) O devletle eskiden beri süregelen, sıkı ve sürekli bağlarını koruyan, c) ayırt edici etnik, kültürel, dinsel ya da dilsel özellikler gösteren, d) o devletin ya da o devletin bir bölgesinin geri kalan nüfusundan sayıca az olmasına rağmen, yeterli derecede temsil edilen, e) kültürleri, gelenekleri, dinleri ya da dilleri dahil olmak üzere, ortak kimliklerini oluşturan öğeleri hep birlikte koruma kaygısıyla yönelen kişiler grubudur.”²⁰

Bu belgelerde kaydedilen ve daha önceki çalışmalarda yapılan azınlık tanımlarına rağmen, günümüzde, Uluslar arası Sürekli Adalet Divanı’nın, belli bir dönemde ve belli anlaşmaların yorumu amacına yönelik kabul ettiği azınlık tanım ya da tanımları dışında, uygulanan uluslar arası hukukta -yeni olma niteliğine rağmen, Çerçeve Sözleşme de dahil olmak üzere- genel kabul görmüş bir azınlık tanımı mevcut değildir.²¹

¹⁸ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.36.

¹⁹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.38.

²⁰ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.39.

²¹ PAZARCI, Hüseyin; Uluslararası Hukuk, Turhan Kit. Yay., Ankara, 2003, s.207.

Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu çalışmacılarında yapılmış iki tanımdan yola çıktığı anlaşılan B. Oran, azınlık kavramını iki açıdan ele almıştır. Bunlardan ilki geniş (sosyolojik) açıdır: Azınlığın en geniş tanımı yapılan bu açıya göre; bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat²² olmayan, çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruba azınlık denir. İkinci açı, dar (hukuksal) açıdan azınlıkları tanımlamadır. Buna göre bir azınlık varlığını kabul edebilmek için, grubun şu niteliklere sahip olması gerekmektedir: a) Çoğunluktan, günümüzde kabul edildiği şekliyle, etnik, dilsel ya da dinsel yönleriyle farklı olmak. b) Ülke genelinde sayıca azınlık olmak. c) Başat olmamak. d) Yurttaş olmak. e) Azınlık bilincinin varlığı: azınlık olduğunu kabul hali. Sayılan bu niteliklerden ilk dördü nesnel, sonuncusu ise öznel koşul olarak nitelenmektedir.²³

Genel olarak uluslar arası belgeler ve bilim adamları, azınlık tanımlamalarında, göçmen, sığınmacı ve yabancı işçileri tanım dışında bırakmışlardır. Bunun sebebini Preece, bu grupların siyasi bağımsızlık taleplerinin meşru olamayacağına bağlamaktadır.²⁴ Arsava da bu belgelerde tanınan ulusal azınlıkları, diğer azınlıklardan ayıran en önemli özellik olarak, ulusal azınlığın, halk olma konusundaki siyasi iradesine işaret etmektedir. Bunlar, diğer gruplardan farklı olarak, siyasi karar alma mekanizmasına katılma iradesine de sahiptir.²⁵

1.1.2. Ulusal Azınlık Kavramı

İlk olarak 1990 Kopenhag belgesinde kullanılan ve 1994 tarihli Çerçeve Sözleşme ile yerleşiklik kazanan²⁶ ulusal azınlık kavramını, kendi millî özellikleri, tarih, kültür, dil gibi kendilerine ait değerleri olan gruplar olarak, genel bir tanıma tabi tutabiliriz.²⁷

A. Çeçen, gelecekte ulusal azınlık kavramını, bir ulus olmaya hak kazanmış ve bir süre sonra kendi ulusal devletini kurarak, yaşadıkları büyük topluluktan ayrılacak olan insan

²² Burada 'dominant' anlamında kullanılan başat sözcüğü, benzerleri arasında güç ve önem bakımından başta gelen, önemi yüzünden önde –başta- gelen anlamına gelmektedir. **YILMAZ**, Ejder; Hukuk Sözlüğü, Gen. 5. Baskı, Yetkin Yay., 1996, Ankara, s. 108.

²³ **ORAN**, Baskın; Türkiye'de Azınlıklar, İletişim Yay., Gen. Baskı, Tesev Yay., 2004, İstanbul, s.25-26.

²⁴ **PREECE**; a.g.e., s.39.

²⁵ **ARSAVA**; a.g.e., s.55.

²⁶ **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.42.

²⁷ **MODEEN**, T.; The International Protection of National Minorities, s.15 vd., Akt.: **ARSAVA**; a.g.e., s.55.

toplulukları olarak değerlendirmekle birlikte, bu kavramın dinsel azınlıklar yanında etnik azınlıkları da ifade ettiğini belirtmiştir.²⁸

Gerçekten de uluslar arası belgelerde, 'ulusal azınlık' kavramıyla tek başlık altında ele alınan azınlık olma durumunun, azınlık grupların niteliklerine göre; etnik, dilsel ve dinsel ögeler olmak üzere, üç boyutta kabul edildiği görülmektedir. Çalışma boyunca sözkonusu boyutlar dahilinde değerlendirilecek olan azınlık kavramı, bundan böyle ulusal azınlıklar ile eşanlımlı kullanılacaktır. Dolayısıyla ulusal azınlıkların içeriğini daha iyi anlamak amacıyla, kavramın bileşenleri netleştirilmeye çalışılacaktır.

1.1.2.1. Dinsel Azınlıklar

Ulusal bilincin canlı tutulmasında önemli araçlardan biri olan din, milliyetçiliğin de ilkel bir oluşumu sayılabilir.²⁹ Nitekim ilk azınlık grupların dini inanç alanındaki farklılaşmalar sonucu ortaya çıktığı bilinmektedir. Yeni inanç sistemleri doğdukça, ona ilk inananlar önce küçük gruplar olmuş, daha sonra bu inançların territoryal kabulü veya resmi din olması sonucu azınlık olma durumu ortadan kalkmıştır. Ancak bu defa eski inancını devam ettirenler azınlıkta kalmış, aşağılanmış, baskıya maruz kalmış ya da bırakılmışlardır (Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Musevilik dinlerinin yaşadığı süreç gibi).

İlk azınlık düzenlemeleri, Hıristiyanların korunmasına, daha sonrakiler ise Müslüman ve Yahudilerin korunmasına yöneliktir.³⁰

İnsanlığın özünde inancın yattığı düşünülürse, ilk azınlıkların da bu bağlamda ortaya çıkması kabul edilebilir bir gerçekliktir. Eski bir olgu olması nedeniyle de dinsel azınlıklar, oldukça net bir çerçevede nitelenebilmektedir; çoğunluktan farklı bir din veya inanca sahip olmak.

²⁸ **ÇEÇEN**, Anıl; Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti, Avrasya-Bir Vakfi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara Çalışmaları Dizisi No:9, Ankara, 2001, s.56,63.

²⁹ **OBA**, Ali Engin; Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1. Baskı, İmge Kit. Yay., Ankara, 1995, s.23.

³⁰ **ARSAVA**; a.g.e., s.56.

1.1.2.2. Dilsel Azınlıklar

Azınlık grupların dilsel boyutta ele alınması ise ‘azınlık dili’nin tanımlanması ile netlik kazanacaktır. Avrupa Konseyi Bölgesel ve Azınlık dilleri Sözleşmesi’ne (1992) göre azınlık dili: “Tarihsel olarak bir devletin topraklarının belirli bir bölümünde, bu devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal bakımdan azınlıkta kalan uyrukları tarafından kullanılan; ve devletin resmi dili veya dillerinden farklı; devletin resmi dili veya dillerinin lehçelerinden veya göçmen dillerinden birisi olmayan dillerdir.”³¹ Dolayısıyla bu dillerin sahipleri de dilsel azınlık statüsünde değerlendirilecektir.

Modern milliyetçiliğin, en önemli kavramlarından birisi olan dil, “bir ulusun kültürel, manevi, ilmi ve edebi yaşantısını ortaya koyan en belirgin araç”³² olması yönüyle ulusal azınlıkların sıkıca sarıldıkları ortak değerlerinden ya da diğer uluslara göre farklılıklarından biridir. Dilsel azınlıkların korunması esasen, ulusal ya da dinsel bir azınlık grubunun dilinin korunması anlamını taşır.³³

1.1.2.3. Etnik Azınlıklar

Azınlık olma durumunun etnik boyutta ele alınması, etnikliğin içinde barındırdığı kavram yoğunluğundan dolayı, ilk iki unsura göre biraz daha karmaşıktır. Bunun için etnikliği, içerdiği kavramlar bazında biraz açmak gerekmektedir.

Öncelikle, Grekçe ‘halk’ anlamına gelen *ethnos* sözcüğünden türemiş olan etnik kavramı, belli bir kavime aidiyeti ifade etmekte olup, ırktan farklı olarak, sadece genetik fiziki özellikleri değil, tüm biyolojik, kültürel ve tarihi nitelikleriyle aidiyeti kapsar.³⁴

Bu yönüyle etnik grup, etnik küme ya da etniklik, geniş anlamıyla; antropolojik köken, toprak kökeni, kullanılan dil, siyasal ve tarihsel ortak karakterler ile din gibi öğelerin yarattığı biraraya gelmeler sonucu, kendi başına bir sistem, bir kültür oluşturan, birbirine

³¹ PREECE; a.g.e., s.32.

³² OBA; a.g.e., s.22.

³³ ARSAVA, Ayşe Füsün; “Azınlık Hakları ve Bu Çerçeve Ortaya Çıkan Düzenlemeler”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C:47, S:1-2, Prof. Dr. Gündüz Ökçün’e Armağan, Ankara, 1992, s.6. Dil, kültür ve azınlıklar bağlantısı hakkında bkz. ÇOBAN, Savaş; Azınlıklar ve Dil, Su Yay., İstanbul, 2005.

³⁴ ARSAVA; a.g.e., s.54.

görünmez bağlarla bağlanan bir insan topluluğu şeklinde tanımlanmaktadır. Etnikliğin dar anlamda ifadesi ise bunlardan sadece dil (anadil)³⁵ unsuruna bağlanmaktadır.³⁶

Etnik kimlik, bir toplum ya da ulus içindeki kültürel benzerlik ve bu toplum ya da ulus dışındakilere göre farklılıklar üzerine temellenmiştir³⁷ diyebiliriz. Buna göre etnisiteye - Andrews'un dengeleyici unsur olarak kaydettiği dolaylamayı (yani ilk iki açının etkin bir denge noktasından bakış unsurunu) hariç tutarsak³⁸ iki farklı açıdan bakmak mümkündür: Emik, etik.

Emik bakış, grubun kendisine içeriden bakışını ifade eder ki bu, kendini tanımlama, farklılıklarını belirleme olarak da düşünülebilir. Etik bakış ise, grup dışındakilerin gruba bakışını ifade eder. Etnik grubun kendini tanımlaması, onun siyasal tercihini, projesini (kendisini etnik bir topluluk yerine ulus olarak da tanımlayabilir ki bu durumda ayrı bir devlet kurmak grubun başlıca amacı olacaktır) de belirleyeceğinden³⁹ ayrı bir önem taşır.

Ulus, etniklikten daha geç ve özgün sosyo-kültürel birliktelikler şeklinde ortaya çıkmış bir kavram olarak, içinde çeşitli etnik kimlikler barındırabilirken, etniklik, içinde nisbeten homojendir.⁴⁰

Hedva Ben-Israel'e göre milliyetçiliğin⁴¹ temelini oluşturan, fakat siyasi bilince sahip olmayan etniklik, bir grubun, diğer gruplara göre farklılığının bilinci ile kendi iç birliğinin (kültürel, dini, irki) bilincini içinde barındıran iki yönlü bir sosyal bilinci ifade eder.⁴²

Etnik topluluk; "toplumsal bağlılık veya dayanışma bilincine sahip olan bir sosyal grup"⁴³ olarak tanımlandığında kavram, sözkonusu sosyal bilincin ikinci yönüyle değerlendirilmiş olur.

³⁵ S. Çoban, 'anadil' ile 'anadili' kavramları arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Buna göre anadil; bir ya da daha fazla dilin kaynaklandığı köken dil anlamına gelirken, anadili; kişinin içinde doğup büyüdüğü topluluk içinde öğrendiği, edindiği anne dilidir. **ÇOBAN**; a.g.e., s.38.

³⁶ **BRETON**, Roland; "Les Ethnies", P.U.F., Paris, 1981, s.7-8, Akt.: **TACAR**, Pulat; Kültürel Haklar, Gündoğan Yay., Ankara, 1996, s.26.

³⁷ **KOTTAK**; a.g.e., s.62.

³⁸ **ANDREWS**, Peter Alford; Türkiye'de Etnik Gruplar, Türkçesi: Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yay.- Tüm zamanlar Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1992, s.12.

³⁹ **HECKMANN**; a.g.m., s.84.

⁴⁰ **FOTEV**, Georgi; Drugiyat Etnos, (Sofiya: A.İ. "M. Drinov", 1994), s.92-98, Akt.: **ÖZGÜR**, Nurcan; Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi, Der Yay.:255, İstanbul, 1999, s.17.

⁴¹ Kottak, etnik grubun biyolojik temele dayandırılmasıyla, kavramın 'ırksal' bir nitelik kazanacağını belirtmektedir. **KOTTAK**; a.g.e., s.63.

⁴² **BEDARIDA**, François – **ROUSSELLIE**, Nicolas; " Milletler, Halklar ve Devletler ", Çev.: Bahaeddin Yedi yıldız, Belleten, C: LXV, S: 242, 2001, s.317.

Sosyal bilimlerde etnik grup deyimiiyle kastedilenin; birbirleriyle ortak bir geçmişi olduğuna inanan, ortak bir kültür, dil ve/veya din gibi değerlere sahip oldukları varsayılan ve ortak bir geleceğe sahip olma isteğinde olan gruplar⁴⁴ olduğu düşünülürse, işte bu iki yönlü sosyal bilinç tatmin edilmiş olur.⁴⁵

Bir etnik grubun, etnik azınlık olabilmesi için de benzer bir bilinç vurgusu yapılmaktadır. Buna göre etnik grup, hem kendi kimliğinin bilincinde olmalı, hem de bu kimliğini koruma isteğine sahip olmalıdır.⁴⁶ Zaten, sosyolojik bir bakışla, nüfusun çoğunluğuna göre dezavantajlı kabul edilen azınlık grupların, önyargı ve ayrımcılıkla karşılaşma deneyimlerinin de etkisiyle, ortak bağlılık ve çıkar duyguları g kazanır.⁴⁷

Etnik azınlıklarla ilgili olarak bir projektif anektod daha eklemek gerekirse, Smith'in etnik gruplara dair belirlemeleri sunulabilir:

Smith, etnik grubu şöyle tanımlar: "Soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tip." Ona göre etnik bir topluluğun nitelikleri şunlardır: "a. Kolektif bir özel ad, b. Ortak bir soy miti, c. Paylaşılan tarihi anılar, d. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, e. Özel bir yurt ile bağ, f. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu."⁴⁸

Smith'in tanımında dikkat edilmesi gereken bir nokta, etnik grubun farklılığını belirleyen nitelikleri sayılırken 'ya da' bağlacının kullanılmasıdır. Çünkü, rneğin din, dinsel kimliklerin oluşmasında temel niteliktir, ancak dinsel topluluk ile tüm etnik kimlik özdeşleştirilemez. Farklı etnik gruplar aynı dine mensup olabilirlerken, din yeni bir topluluk da yaratabilir⁴⁹. Ayrıca bir etnik grubun zamanla niteliksel değişikliğe uğrayarak, grubun farklı kimlik göstergelerinin ön plana çıkabileceği de göz önüne alınmalıdır.⁵⁰

Dilsel ve dinsel azınlıkların, ortak bir kültür ve tarihe sahip olmaları yönüyle, birer kader topluluğu olarak algılanmaları, bunların etnik azınlıklar içinde dşnlebilmesine de neden olmaktadır.⁵¹ Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesinde, etnik

⁴³ **BAYDUR**, Mithat; "Değişen Ulus Devlet ve Kısa Bir Türkiye Değerlendirmesi", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.252.

⁴⁴ **HECKMANN**; a.g.m., s.83.

⁴⁵ **HECKMANN**; a.g.m., s.84.

⁴⁶ **HEWİTT**, CH.; Majorities and Minorities, s.150 vd., Akt.: **ARSAVA**; a.g.e., s.55.

⁴⁷ **GIDDENS**, Anthony; Sosyoloji, Ayraç Yay., Ankara, 2000, s.225.

⁴⁸ **SMITH**, Anthony D.; Milli Kimlik, ev.: Bahadır Sina şener, İletifim Yay., İstanbul, 1994, s. 41-42.

⁴⁹ **ÖZGÜR**; a.g.e., s.13.

⁵⁰ **ANDREWS**; a.g.e., s.12.

⁵¹ **ALLARDT**, E.; Ethnic Mobilization and Minority Resources, s.427vd., Akt.: **ARSAVA**; a.g.e., s.55.

azınlıkların karakteristik niteliği olarak, onların kültürü öngörülmüştür. Kültür, öğrenilmiş, saklanmış ve öğretilen; eğitimle yeni kuşaklara aktarılan, aşılana bir muhtevadır.⁵² Değişken bir yapı olan kültür, insanların bir arada yaşamalarından kaynaklanan davranışların tümünü kapsayan, oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Kültür; öğrenilen, tarihi, sürekli, toplumsal, ideal ve idealleştirilmiş kurallara dayanan, ihtiyaçları karşılama ve doyum sağlamaya yönelik, değişken, soyut en önemlisi de bütünleştirici⁵³ bir niteliğe sahiptir.

Kültürel unsurlardan oluştuğu kabul edilen aidiyet olgusu da toplumun ferde kazandırdığı, kişinin farkında olmadan hayat tarzı olarak yaşadığı gelenek, görenek, din, dil, eğitim, duygu düşünce gibi değerler toplamıdır.⁵⁴

Stuart Hall, kültürel kimliğin, ilki köktenci, dar ve kapalı, ikincisi; tarihsel, çok boyutlu ve açık olmak üzere en azından iki algılanış biçimi olduğunu savlar.⁵⁵ İlk algılayış biçiminde kültürel kimlik, ontolojik varlığı tamamlanmış bir gerçek ya da öz olarak görülür. Kültürel kimlik insanların içinde saklı bulunan, onları bir arada tutan ve belli bir tarihsel ‘öz’ ile sabitleyen ‘bir tür kolektif gerçek benlik’tir. Bu benlik değişime uğramış, unutulmuş, yeri kaydırılmış olabilir, ancak özünü daima korur. Etnik ya da coğrafi köken, dinsel kimlik konumu, bölgesel ya da ulusal dil gibi nitelikler taşıyabilen bu özü keşfetmek ve ayrıcalıklı kimlik konumuna getirmek gerekir.⁵⁶

Kültürel kimliğin diğer algılanma biçimi olan tarihsel algılamada ise kimlik, üretilmiş, her zaman bir kurulma süreci içinde olan, sabit bir özü olmayan, hiçbir zaman tam bir oluşma özelliğine sahip olmayan ve bu anlamda, ontolojik bir varlık ya da gerçeklik konumuna tekabül etmeyen, ilişkisel bir kurgudan ibarettir. Keyman, bugün, globalleşme süreci içerisinde, köktenci biçimin giderek güçlendiğini ve siyasal mekanın tanımlayıcı ögesi konumuna geldiğini savlamaktadır. Bu savı güçlendirmek, duruma örnek teşkil eden Amerika ve Avrupa’da gelişmekte olan, yeni ırkçılık hareketlerinde gözlemlenebilen köktendincilik, etnik milliyetçilik gösterildiğinde mümkündür.⁵⁷ “Kültürlerin sayısı ırklara

⁵² **GÜVENÇ**, Bozkurt; İnsan ve Kültür, 3. Basım, Remzi Kit. Yay., İstanbul, 1979, s.103.

⁵³ **GÜVENÇ**; a.g.e., s.103-108.

⁵⁴ **YUVALI**; a.g.m., s.439-440.

⁵⁵ **HALL**, S.; “Cultural Identity and Diaspora”, J. Rutherford (der.), Identity, Community, Culture, Difference, (London, Lawrence and Wishort, 1990), Akt.: **KEYMAN**, E. Fuat; “Globalleşme ve Radikal Demokrasi Olasılığı”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.287.

⁵⁶ **KEYMAN**; 1997, a.g.m., s.288.

⁵⁷ **KEYMAN**; 1997, a.g.m., s.288.

oranla çok daha fazladır”⁵⁸. Buna karşın ırk söylemleri, kültürel söylemlerden daha fazla rağbet görmektedir.

Ulus devlette millet=devlet=halk şeklinde formülize edilebilen, bu yapıyı oluşturan unsurlar arasında bir eşdeğerlilik öngören anlayış önem taşımaktadır. Ulus devleti oluşturan bu unsurları, etno-kültürel kıstas, jeopolitik kıstas (ülke ve hakimiyet) ve sosyo-politik kıstas (vatandaşlık ve bir topluluğa ait olma bilinci) şeklinde özetlemek mümkündür. Böyle bir görünüş, ulus devleti, belli bir ülke üzerinde, bir siyasi kimlik (devlet) ve bir kültürel kimlik (millet) arasındaki karşılaşma olarak tanımlamayı da mümkün kılar.⁵⁹ Bu ulus devlette yaşayan ulusal azınlıklar için ise vatandaşlık ya da yurttaşlık bağı ayrı bir öneme sahiptir.

Yurttaşlık ise temelde “bir anlamlar demeti”⁶⁰ olarak algılanmalıdır. Bu anlamlar demeti şöyle belirlenebilir: “Tanımlanmış yasal ya da sosyal statü, siyasi kimliğin bir aracı, bir sadakat odağı, görevlerin bir gereği, bir hak beklentisi ve iyi sosyal davranışın bir ölçüsü.”⁶¹ Yurttaşlığın karakteristikleri olarak da; bir siyasi topluluğun üyesi olmak (ki bu nitelik yurttaşlığın en *soysal* niteliği adledilmektedir.), statüde yurttaşlığa sahip olmak (yani tek taraflı bir iradenin kıstaslarıyla yaşamak), yurttaşlık haklarına sahip olmak (kişisel ve etnik kimliğe dair tüm imalarına rağmen, yurttaşlık pozitif bir yasal statüdür; yani bir dizi sorgulanabilir hak ve görevle ilişkilidir) gibi unsurları sayabiliriz.⁶² İ. Dağı, siyasal bir kavram olan yurttaştan çok, sosyal bir kavram olan birey ya da insandan bahsetmek gerektiğini vurgulayarak, ulus devletlerde daha çok görev ve sorumlulukları ile ve devlet merkezli tanımlanan yurttaşlık olgusunun, tebaa ile içselleştirilmesi sorununa karşı, toplumsallaşan bir perspektifte, birey-insan eksenli düşünülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.⁶³

⁵⁸ **LÉVI-STRAUSS**, Claude; *İrk, Tarih ve Kültür*, Çev.: Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, Metis Yay., İstanbul, 1997, s.20.

⁵⁹ **BEDARIDA – ROUSSELLIE**; a.g.m., s.316.

⁶⁰ **PIERSON**, Christopher; *Modern Devlet*, Çev.: Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 2000, s.202.

⁶¹ **HEATER**, D.; *Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education*, Londra, Longman, 1990, s.163, Akt.: **PIERSON**; a.g.e., s.202.

⁶² **PIERSON**; a.g.e., s.203-240.

⁶³ **DAĞI**, İhsan D.; *İnsan Hakları Küresel Siyaset ve Türkiye*, Boyut Yay., İstanbul, 2000, 261-263.

1.2. TARİHSEL GELİŞİM

1.2.1. Batı Avrupa' daki Süreç

1.2.1.1. Azınlıkların Ortaya Çıkışından Birinci Dünya Savaşına Kadar Olan Dönem

Azınlık kavramının temelini moderniteyi koymak, kavramın 16. yüzyıldan itibaren, modern devlet olgusunun ortaya çıkışından sonra, kullanılmaya başlanması nedeniyle, pek yanlış bir saptama sayılmayacaktır. Nitekim Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da azınlık mevhumu yoktu. Eski Yunan ve Roma'da sınıf farklılıklarına dayanan ve kölelik kurumuna da sahip bir toplumsal yapılanma söz konusu idi. Ancak kimse azınlık, çoğunluk diye nitelenmiyordu. Orta Çağ'da ise Yahudiler esasen azınlık konumunda oldukları halde, yine bu şekilde nitelenmiyorlardı.⁶⁴ İsa'nın çarmıha gerilmesi olayından dolayı sorumlu görülen Yahudiler, Hıristiyan kitlelerin ve belli süre sonra (Hıristiyanlığın resmi din olmasından sonra) da devletlerin, şiddet ve baskısına maruz kalmışlardır.⁶⁵

Yeni Çağ ile feodal yapılanmaların kırılarak, mutlak krallıkların kurulması, merkezi, güçlü bir otoriteye sahip olan devlet oluşumlarını doğurmuş, bunları (kralların ya da devletin gücünü) sınırlama isteği/ihtiyacı, Rönesans ve Reform hareketlerine sebep olmuştur. Bunlardan reformist hareketler, Ortaçağ'dan iyice beslenerek gelen, Avrupa'da dönemin en güçlü kurumu sayılabilecek 'Kilise'nin dogmalarına karşı verilen bir savaşım olup, sonuçlarından biri de 'azınlık' olarak nitelenen gruplardan ilkinin, *dinsel azınlık* gruplarının ortaya çıkması olmuştur. Çünkü bu dönemde Hıristiyanlık; Katoliklik ve Protestanlık olmak üzere ikiye ayrılmıştı ve başat konumda Katolik cemaat yer alıyordu.

Azınlık kavramının dinsel boyuttan ayrılarak ulusal azınlıklar boyutunda tartışılması ise Fransız Devrimi sonrasında oluşan ulusçuluk akımının mecburi sonucudur diyebiliriz. Devrim sonrasında kullanılmaya başlanan "ulusal azınlık" kavramı için, Fransız Devrimi'nden sonra ikinci dönüm noktası, artık ulusçuluğu bilen dünyanın birinci savaşı sonrasında, imparatorlukların yıkılmasıyla oluşan ulus devletler akımı olacaktır.

⁶⁴ ORAN; 2004, s.17,18.

⁶⁵ KÜÇÜK, Abdurrahman; "Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Dini Hoşgörüsü (Ermeni ve Yahudi Örneği)", Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II, C:8, S:23, s.575.

1.2.1.1.1. İlk Azınlık Grubun Doğması: Dinsel Azınlıklar

Kavram olarak ‘azınlık’ sözcüğünün ilk gündeme gelişi, 16. y.y.’da Katolikler ile Protestanlar arasındaki din savaşına son vermek için yapılan düzenlemeler ile olmuştur.⁶⁶

Esasen Avrupalı, diğer dinlere mensup ülkelerin yönetimi altındaki, azınlık konumunda bulunan Hıristiyanlar için, sürekli bir hak-ımtiyaz talebi içinde olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi siyasal bütünlüğünü kurmuş bir ülkede, Avrupalı’nın azınlık durumu yüzyıllarca sürmüştür. Dolayısıyla 16. y.y.’dan itibaren, her fırsatta, sözkonusu halk lehine, müdahalelerde bulunulmuştur. Bu konu, Türkiye’nin azınlıklar konusunda izlediği süreç içinde ele alınacağından, burada Avrupalı’nın iç azınlık profili izlenmeye devam edilecektir.

1598 Nantes Fermanı ile Fransa’da, Protestan cemaate bazı dinsel özgürlükler tanınmış ve toplu ibadet etme ve yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanma hakları kabul edilmiştir.⁶⁷ Avrupa’da o dönemde toplulukları birbirinden ayıran en önemli özellik din alanında olduğu için din, azınlık haklarının esasını teşkil etmiştir.⁶⁸

İlk olarak 1648’de Vestfalya Kongresi’nde “dinsel azınlıklar”dan bahsedilmiş, ilk önemli azınlık koruması da Otuz Yıl Savaşları sonunda imzalanan Vestfalya Anlaşması ile sağlanmıştır. Vestfalya Anlaşması’nda yine 1648 tarihli olan Osnabrück ve Münster Barış Anlaşmaları esas alınmış, fakat bu anlaşmalarda da 1522’de Passau ve 1555’te Augsburg’da yapılan dini anlaşmalarda verilen azınlık hakları teyit edilmiştir. Bunlardan Osnabrück Anlaşması’nın 5. Maddesi ile Protestan ve Katolik mezheplerinin hukuki eşitliği kabul edilmiş, ayrıca farklı bir inanca sahip olan hükümdarın, Katolik ve Protestan halkının dini inanç ve özgürlüğü ile bunu icra etme özgürlüğü koruma altına alınmıştır. Diğer inançların dışarıda bırakıldığı bu düzenlemelerde, mülkiyet hakkına zarar gelmeksizin, göç etme özgürlüğü de tanınmıştır. Osnabrück Anlaşması’nın 10. maddesi ile; devredilen bir ülkenin halkının, dini inanç özgürlüğünün korunması da hükme bağlanmıştır. Tabii burada kastedilen dini inanç, sözkonusu iki mezhebi kapsamaktadır.⁶⁹

Aynı dönemlerde, 1660’ta İsveç, Polonya ve Livonya arasında yapılan Oliva Anlaşması ile İsveç, Polonya tarafından kendisine devredilen Livonya’da yaşayan Katolıklara, din

⁶⁶ Ancak kavram, büyük devletlerin Yunanistan’a, 1914’te Ege Adaları’na ilişkin olarak verdikleri notaya kadar, hiçbir düzenlemede kullanılmamıştır. **ARSAVA**; a.g.e., s.4.

⁶⁷ **İNANÇ**, Zeri; Uluslar arası Belgelerde Azınlık Hakları, Ütopya Yay.:102, Ankara, 2004, s.17.

⁶⁸ **PREECE**; a.g.e., s.10.

⁶⁹ **ARSAVA**; a.g.e., s.1-2.

özgürlüğünü garanti etmiş, Kanada ve Kuzey Amerika'nın Fransa tarafından İngiltere'ye devri sırasında yapılan 1763 Paris Anlaşması ile İngiltere, kanunları karşısında Katoliklere inanç özgürlüğünü garanti etmiş, 1773 Varşova Anlaşması'nda, Prusya, Polonya'nın kendine devredilen alanında, yine Katolikler için, diyanet işlerinde özgürlük ve mülkiyet haklarını devam ettirme hakkı tanımıştır. Sardinya Krallığı'nın, Obersavoyens'in bir kısmını Cenevre'ye devretmesi sırasında yapılan 1815 tarihli protokol ile de Cenevre, Katolik azınlığın korunmasını garanti etmiştir.⁷⁰

Hıristiyanlar dışındaki vatandaşları da içine alarak, inanç özgürlüğünün ve medeni haklarda eşitliğin tanındığı ilk anlaşma ise Belçika ve Hollanda arasında imzalanan, 1814 tarihli Viyana Konferansı'nda yapılan protokol olmuştur. Protokolün ikinci maddesi ile tüm inançların korunması ve tüm vatandaşlara, resmi görevlere, inançlarından bağımsız olarak başvurma imkanı, garanti altına alınmıştır.⁷¹

1829'da Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Yunanistan, 1830 Londra Konferansının 3. No'lu Protokolü ile bu ülkedeki Katolikler için, din, ibadet, mülkiyet gibi haklarda güvence vermeyi kabul etmiş, ayrıca bu Protokolle, Yunan vatandaşları için medeni ve siyasal haklar alanında, din bakımından ayırım olmaksızın, eşitlik ilkesi vurgulanmış, 1881'de Teselya'nın Yunanistan'a katılmasını düzenleyen İstanbul Antlaşması'nda da yine dinsel azınlıkların korunması ile ilgili düzenlemeler yer almıştır.⁷²

1.2.1.1.2. Azınlık Kavramının İçeriksel Genişlemesi: Ulusal Azınlıklar

Modern devletin doğuşu ve devinimi özellikle ulusal azınlıkların ortaya çıkışında önemli bir mekanizma olduğundan, bu olguya kısaca değinmekte yarar vardır:

Modern devletin doğuşu, siyasal bütün bir merkezi krallık ile somutlaşmıştır. Bu yapılanmanın fiziki anlamda ortaya çıkışı, 18. y.y. sonları ve olgunluk dönemi, 17. y.y. olarak belirtilmektedir.⁷³ Ancak bu yapılanmanın düşünsel temellerini, 15. y.y.'a kadar götürmek mümkündür. Bu temele Akal, 12 Ekim 1492 sabahı saat ikiyi oturtmaktadır.⁷⁴

⁷⁰ ARSAVA; a.g.e., s.2.

⁷¹ ARSAVA; a.g.e., s.2.

⁷² GEMALMAZ, Mehmet Semih; Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Gen. ve Gün. 3. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 2001, s.255.

⁷³ AKAL, Cemal Bali; Sivil Toplumun Tanrısı, Afa Yay., İstanbul, 1990, s.23.

⁷⁴ AKAL, Cemal Bali; Modern Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı, Dost Kit. Yay., Ankara, Ocak 2003, s.23.

Buna göre; “Avrupa, 1492’de yeni bir dünyayı keşfeder ve bir sömürgeleştirme sürecinde, onu hızla farklılaştırırken, kendisini ve dünyanın geri kalan bölümünü de değiştirip, yeniden düşünmeye çalışır. Bir yanıyla tüm zamanların fatihlerini, diğer yanıyla tüm zamanların özgürlükçülerini temsil eden ‘modern insan’ 1492’de doğar ve gelişmeye başlar.”⁷⁵

Modern devlet, geniş bir kapsamla ve tarihi yönüyle; feodalitenin parçalanmış iktidar yapısının, coğrafi ve siyasal merkezi yapılanma ile tasfiye edilmesi sonucu ortaya çıkmış, iç ve dış egemenlikle donanmış, coğrafi / mekansal (territoryal) egemenlik birliği olarak tanımlanabilir.⁷⁶

12. ve 13. yüzyıllarda olgunlaşarak, 16. yüzyıla dek egemen olan sistem feodalite, toplumun, tarımsal sektördeki genişleme hareketinin, tamamlanmış biçimi olarak görülebilmektedir (bu hareketin biraz daha devamı ile lonca sistemine varılmaktadır)⁷⁷. Bu çağdaki ekonomik ve siyasal örgütlerin feodal yapısı, yerelliği simgeliyordu. 15. yüzyılla birlikte iletişimin gelişmesiyle, ekonomi düzeni kent dışına çıkarak, açık ekonomi hakim olmaya başladı. Bu düzeni, açık pazarlarla sürekli ilişkiye girerek, mal alış verişini yapan tüccarlar gerçekleştiriyordu. Kentlerdeki loncaların tekeli bu sayede, yavaş yavaş çözülmüyordu. 16. yüzyılda tüm krallıklar, hem ulusal kaynakları işletme, hem de ticareti koruma gereği duydular. Tüccarların bölünmüş ve düzensizlikler içindeki ekonomiden duydukları sıkıntı, onları merkezi, güçlü bir yönetim yanlısı yapmıştı. Kazancını, ancak tüm güçlerin kralın elinde toplanmasıyla garanti altına alacağına inanan ve ‘burjuvazi’ diye adlandırılacak olan bu yeni orta sınıf, bir anlamda mutlak monarşinin kurucusu sayılabilir.⁷⁸

Merkezi devletin kurulmasıyla güven içinde ticaret yapılabilen bir ortam oluşmuş, bu ortamda insanlar yoğun bir iletişim içine girmişler ve aynı gruba üyeliğin bilincine varmışlardır. Kendi içinde ulusal bir dil (Latince yerine Fransızca gibi), ulusal bir din, ortak bir amaç, ulusal karakter gibi sadece o siyasal birim içinde ortak olan özellikler geliştirmişlerdir. Bu ilk uluslaşma adımları dört yüz yıl kadar sürecek, 16 yy. sonlarında ulus doğacaktır.⁷⁹

⁷⁵ AKAL; 1990, s.24.

⁷⁶ SANCAR, Mithat; Devlet Akli Kıskaçında Hukuk Devleti, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 16.

⁷⁷ ELIAS, Norbert; Uygarlık Süreci, C:2, Çev.: Erol Özbek, 2. Bası, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.86.

⁷⁸ AKIN, İlhan F.; Kamu Hukuku, Beta Yay., 7. Bası, İstanbul, Ekim 1993, s.76.

⁷⁹ ORAN, Baskın; Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Yen. Ve Gen 5. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.33.

Bu değişimlerden kilise de payını almış ve yönetimdeki ağırlığını kaybederek, kralın denetimine girmiştir.⁸⁰ Bunun yanında, mutlakiyetçi krallığı bir arada tutan Hıristiyanlık ortak dininden öte bir değerler bütünü, fazla gecikmeyerek, kendine daha sağlam bir yer edinmek isteyen burjuvazinin desteğiyle, Protestanlıkta varlık bulmuştur. Zaten iyiden iyiye tüketim sınıfı olarak görülen aristokratlara (dolayısıyla Katolikliğe) karşı, çalışıp üreten bir toplumu teşvik eden Protestanlık, sarsıcı bir taraf kazanmıştır.⁸¹ Bundan sonra iktidarın yüzü tekrar bir değişim sürecine girmiştir.

Önceleri, İlk Çağdaki ilahi kaynaklı iktidar inancı, Ortaçağda da hakim inanış olmuş ve Saint Paul'un söylemindeki gibi her iktidarın Tanrı'dan geldiği kabul edilmiřken⁸², XV. yüzyıldan itibaren, Rönesansla birlikte, Ortaçağ düşünce sisteminden uzaklaşılarak, Eski Yunan ve Roma düşüncesine dönölmüş, ancak bunların, Ortaçağ'da yapıldığı üzere, Hıristiyanlık ilkelerinin altında ele alınması yerine, doğrudan değerlendirilmesi yolu benimsenmiřtir⁸³. Reform hareketlerinin de etkisiyle, dine bakış tamamen değişmiş, dogmatik fikirler yerini analitik düşünmeye bırakmıştır. Mutlak monarşi, Ortaçağ uygarlıklarının feodal anayasacılığını ve serbest şehir devletlerini ortadan kaldırarak hukuku da teolojinin etkisinden arındırmış, akılcı ve insancıl temellere oturtmuřtur⁸⁴.

Rönesans'ta temel eğilim otoritelerden bağımsız olmayı istemek idi. Bireyleşme, uluslaşma, işte bu temelin uzantısı bir karakter izler. Tek tek uluslar, artık sadece evrensel Hıristiyan topluluğunu oluşturan parçalardan olmayıp, bireyleşmenin toplum sınırlarında oluşumuna eşlik etmişlerdir, bağımsız kültürler oluşturmuşlardır. Hıristiyan ortaçağ kültürünün, skolastik düşüncenin, Latince'nin yerini; ulusal kültür, dil ve bilimsel düşünce almıştır.⁸⁵

Modern devletin ortaya çıkmasında önemli aşamalardan biri, feodal sadakat bağlarının, yani kişilere yönelik siyasi itaat bağlarının çözümlenerek, yerine soyut bir iktidar kaynağı olan, kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir. Böylelikle de iktidarın kaynağı soyut bir temele taşınmış olmakta ve gelecekte ulus kurgusunun bu kaynakta yer alması

⁸⁰ AKIN; 1993, s.76.

⁸¹ ORAN; 1999, s.19.

⁸² ZABUNOğLU, Yahya; Genel devlet teorisi alanında Yayınlanmamış doktora tezi, s.50.

⁸³ GÖZE, Ayferi; Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yay., 4. Bası, İstanbul, 1987, s.99.

⁸⁴ AKIN; 1993, s.77.

⁸⁵ AYBARS, Ergün; "Osmanlı'dan Cumhuriyete Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batı'nın Etkisi", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.159.

sağlanmaktadır.⁸⁶ Öyle ki kralın ölümlü bedeni ile krallık kurumunun manevi varlığı birbirinden ayrılarak, egemenliğin kaynağına, Bodin'in kattığı süreklilik vasfıyla, 'krallık' yerleştirilmiştir⁸⁷. Ancak kral da artık, devletle bütün varlığı ve kendi fiziki varlığı ile birlikte düşünülmüş, kralın soyut kişiliği 'kral devlet'i yaratmıştır. Hobbes'un Leviathan'ında ulusun yeri kralının ardıdır.⁸⁸

Erözden'in belirlemelerine göre, süreç, şu şekilde devam edecektir: "iktidarın ülkeselleşmesi ve süreklileşmesi iktidarın kullanım aracı olan devlet aygıtını iyice soyut hale getirmiştir. Buna karşılık, iktidarın ilkesinin sahibi, yani kral, her ne kadar somut kişiliğini aşan bir boyutta kavransa da somut bir bedene sahip bir ölümlüdür. Oysa devlet aygıtının giderek kişisellikten sıyrıldığı bu soyutlama düzleminde, siyasi iktidarın iki boyutunun, ilkesinin ve kullanımının temsilcilerinin, eşdeğerde ve eşzamanlı olarak soyutlanabilirliği mümkün olan temsilciler olarak kurgulanması neredeyse mantıki bir zorunluluktur. İşte bu noktada, siyasi toplumu oluşturan bireylerin toplamından daha üst düzeyde, süreklilik ve bölünmezlik unsuru içeren bir bütünsellik olarak kavranan ulus, kurumsallaşan siyasi iktidarın giderek soyutlaşan kullanım aracı karşısında, monarktan daha kusursuz ve çok daha soyut bir temsilci olarak ortaya çıkmaktadır."⁸⁹

Ulusun egemenlik erkine sahip olması için öncelikle, içsel türdeşliğine kavuşması, ayrıcalıklardan arınması, eşitlik prensibine dayandırılması gerekecektir. Bu da Fransız Devrimi öncesinde olgunlaşmış şartlar bünyesinde zaten mevcuttur zaten. Ancak kavranan, dönemin özelliklerine içkin bir ulus kavramı olmuş, kastedilen, bugünkü anlamından oldukça uzak olarak, özellikle bir soydan, bir kültürden gelen uluslar olmayıp, evrensel nitelikte iktidarın sahibi olarak ulus olgusudur.

Bu ilk "ulus" anlayışında, "siyasal iktidarın meşruluğunun yüz yüze ilişkiye dayalı cemaat temeline veya ilahi kaynaklı bir kutsallığa oturtulduğu antik ve orta çağlardan farklı olarak, meşruluğun ortak toplumsal rızaya (consensus) dayandırılmak istendiği"⁹⁰ görülmektedir.

Daha sonraları ulus kavramı, taşıdığı evrensel nitelikten uzaklaşarak, farklılıklar üzerinde durulması ile içeriksel değişim geçirmiştir.⁹¹ Ulus tanımı artık sınırlı bir coğrafi

⁸⁶ ERÖZDEN, Ozan; *Ulus Devlet, Dost Kit. Yay., Ankara, 1997, s.47.*

⁸⁷ ERÖZDEN; a.g.e., s.50.

⁸⁸ ERÖZDEN; a.g.e., s.53,54.

⁸⁹ ERÖZDEN; a.g.e., s.54.

⁹⁰ KÖKER, Levent; "Çokkültürlülük ve Demokratik meşruluk Sorunu", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997, s.42.*

⁹¹ ERÖZDEN; a.g.e., s.56,57.

alan üzerinde var olan ve ortak ve önceden belirlenmiş, değiştirilemez özellikler taşıyan bireylerden kurulu bir toplumsal grup şeklinde ele alınacaktır. Buna gerekçe olarak şöyle bir mantık ileri sürülmüştür: “Evrenselci ulus düşüncesi, mevcut siyasi birimlerin meşruiyet talebini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Evrensel ölçekte verilen ulus tanımı, tek başına Fransız Devleti’nin meşruiyetini sağlayamamaktadır, çünkü Fransız Devleti’nin kendisini, çevresindeki diğer devletlerden ayırt edecek, ayrı bir siyasi birim olarak varlığını korumasını haklı kılacak, bir başka meşruiyet odağına ihtiyacı vardır. Bu odak da toplumsal somutluğu da kavrayacak olan sınırlı ölçekli bir ulus anlayışı olacaktır.”⁹²

Özet olarak: “Bir kavram olarak soyutluk düzleminde kalan ulus, içeriği itibariyle, ilk aşamada, evrenselci, kapsayıcı ve geneldir.” Belirli bir ya da birkaç ülke ile sınırlı değildir, tek bir siyasi birimi ele almaz, toplum sözleşmesini benimseyen herkesi içine alır (evrensel olma)⁹³, ulusa dahil olma genel geçer kurallara bağlı değil, belli bir ilkeyi benimsemeye dayalı olarak kolay edinilebilirdir (kapsayıcı olma) ve özgürlük ülküsüne inanan ve sosyal sözleşmeyi kabul eden herkesi içine alır (genel olma). Bu niteliklerle donanmış bir ulus kavramı, maddi anlamda herhangi bir sınırı olmayan soyut bir devlet ile onun soyut halkını meşrulaştırmada yeterli olabilir. Ancak “ülkesi, sınırları, bürokratik aygıtı ve halkıyla birlikte var olan somut bir X devleti, kullandığı siyasi iktidarı, genel bir ulus kavramıyla meşrulaştıramayacaktır. Onun diğer uluslardan farklılığı belirgin olan X Ulusu’nu kavramsallaştırmaya gereksinimi vardır. Aksi halde, diğerlerinden ayrı bir devlet olarak varoluşunun gerekçesini yaratamayacaktır. Genel bir ulus kavramının yetersiz kalıp, ‘her devlete bir ulus’ gereksiniminin ortaya çıkmasıyla birlikte, ulus yine soyut bir kavram olarak, tikel boyuta oturur. Artık ulus kavramının edinmesi gereken unsurlar iki yönlü bir etki gösterecek biçimde belirlenecektir. Bu unsurlar bir yandan, içe yönelik olarak, türdeşliği sağlayacak nitelikte olmalı, diğer yandan da dışarıya karşı farklılığı ortaya çıkarabilmelidir.”⁹⁴

Mutlakiyetçi düşünce, devleti kutsallaştırdığı ölçüde, kişiselleşmiş siyasi iktidar tipine yani kral-devlete yaklaşır, zaten varlığı tartışılır olan ulusu, devlet içinde neredeyse eritmiş, liberal düşünce ise ulusu yücelterek, devleti somut bir uygulama aracı olarak

---

⁹² ERÖZDEN; a.g.e., s.58.

⁹³ Öyle ki bu dönemde insanlar, farklılıklarını, ulusal bütünlük içinde savunma hakkına sahip değillerdi.

Farklılıklar özel alanda bırakılmak zorundaydı. OKUTAN, Çağatay; Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları (1923-1946), Basılmamış Doktora Tezi, s.2.

⁹⁴ ERÖZDEN; a.g.e., s.59.

tasarlamıştır⁹⁵. Yani mutlak monarşinin tasfiyesiyle oluşan ulus devlet olgusunun, kendisini bir bütün olarak meşrulaştırma gücü ulus olmuştur.⁹⁶

Fransa monarşisinde yerlileri topraklarından mahrum etmeksizin, onları yabancılaştırmaksızın, toprak mülkiyetini garanti ederek ve milletleri, özerkliğini (otonomi) koruyarak, Fransız hükümlerinin kabulüne dayalı bir bütünleştirme sözkonusu idi.⁹⁷

Ulus kurgusu, Devrim sonrasında geçirdiği içeriksel değişim ile ‘farklılıklar’ın daha fazla önemsenmesine zemin hazırlamıştır. Ulusçuluk akımının, devlet örgütlenmeleri üzerinde yarattığı köklü anlayış farklılıkları da zaten bu kurgunun silsilesidir. Değişen ulus kavramı, siyasi açıdan bağımsız ve egemen bir devletin varlığı halinde, toplumsal türdeşlik (daha çok dil ve soy birliğine dayanan bir türdeşlik)⁹⁸ temelindeyken, bağımsız ve tam egemen bir siyasi yapının henüz kurulmadığı toplumlarda, yaratılmak istenen devletin atfedildiği objedir.⁹⁹ Ulus ve halkın aynı olguyu ifade etmediği, Latince “natus” tan türeyen millet sözcüğünün, ortak soy ve ortak kimlik ile birleşmiş topluluğu ifade ettiği¹⁰⁰ ve ulusun, etnik grupların belli bir siyasi aşaması olduğu¹⁰¹ düşünülürse, etniklik fenomenine dayandırılmış bu ulus olgusunun, azınlık unsurların tayininde etnisiteyi, farklılığın özü olarak yoğurmaya başlayacağı görülebilir. Nitekim ulusçuluk, ulus devletleri ebedi varlıklar haline getirmenin ideolojisi olarak ifade edilebilmektedir. Buna göre ulusçuluk, doğal yapısında heterojen olan toplumsal yapılanmaları, seçilmiş, belli bir kültürel temel (ya da üst kimlik) üzerinde homojenleştirme güdüsüyle, üst kimlik ile alt kimlikler arasında asimilasyon ve dışlamaya yönelik bir baskı ilişkisi kurmaktadır.¹⁰²

Aydınlanma çağı bilimsel çalışmaları özellikle “natüralizm” in etkisiyle ırkçılığın da temelini atmıştır. 17. yy’da bitki ve hayvanların tasnifi şeklinde gerçekleştirilen doğa bilimlerine, 18. y.y.’da insanların tasnifi de dahil edilmiştir. 1735’te “Doğa Sistemi” adlı eseri ile Charles de Linne, diğer canlılarla birlikte, insanları da -fiziki ve moral özelliklerine göre- türlerine ayırmıştır. İnsanları Amerikalı, Asyalı, Avrupalı ve Afrikalı

⁹⁵ **AKAL**, Cemal Bali; “Devlet, Yasa, Hakimiyet”, Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1999, s.27.

⁹⁶ **ERÖZDEN**; a.g.e., s.59.

⁹⁷ **BEDARIDA – ROUSSELLIE**; a.g.m., s.316.

⁹⁸ **GÖZE**, Ayferi; Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi, 5. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 2000, s.347.

⁹⁹ **ERÖZDEN**; a.g.e., s.99.

¹⁰⁰ **BEDARIDA – ROUSSELLIE**; a.g.m., s.316.

¹⁰¹ **HECKMANN**; a.g.m., s.84.

¹⁰² **MAHÇUPYAN**; a.g.e., s.37.

olmak üzere dört farklı gruba ayıran Linne'yi, pek çok fen bilimci takip etmiştir.¹⁰³ Irkçılığın babası olarak da görülebilen Gobineau'ya göre, beyaz, siyah ve sarı olmak üzere üç ırk vardır. Bunlardan beyaz ırk üstün niteliklerle tanımlanırken, siyah ırk en kötü betimlemelere konu olmuştur. Bu çalışmalarla ırk kavramının kendisinin icadı, ırkçılığın varlığını sürdürmesinde önemli bir etken olarak görülmektedir.¹⁰⁴

Nitekim bu gelişmelere paralel olarak 21.07.1814 tarihli, Hollanda Krallığı'nın kurulmasına dair anlaşmada, ırk ayrımının yasaklanması yoluyla, azınlıkların korunması sağlanmıştır.¹⁰⁵

Napolyon Savaşları'ndan sonra yapılan ve Avrupa siyasi haritasının yeniden düzenlendiği (Polonya, İtalya, Almanya, Hollanda ve İsviçre'nin sınırları belirlenmiştir)¹⁰⁶ Viyana Kongresi'nde (1815), ilk kez ulusal azınlıkların himaye edilmesi sözkonusu olmuş,¹⁰⁷ azınlıklar ilk kez dinsel topluluklar yerine, ulusal gruplar olarak tanımlanmışlardır. Bunun ardı, belirlenen siyasi bölge içindeki etnik ve ulusal grupların azınlık haline gelmesi olmuştur.¹⁰⁸ Ulusçuluğun, kitleler üstünde yarattığı, kendi vatanına sahip olma, aynı soy, dil ve dinden olanlarla bir arada yaşama düşüncesi, kısa bir sürede, milletlerin ideolojisi haline gelmiştir. Dolayısıyla, dönemin imparatorluklar halinde örgütlü devlet yapılanmaları, büyük bir çözülme dalgasına girmiştir. Bu, imparatorluklardan kopma, kendi ulus devletini kurma dalgası, ulusların kanlı toprak kazanımları ile sonuçlanmış ama hiç etnik bakımdan homojen devlet kurulamamıştır.

19. ve 20. y.y. temel ideolojilerinden olan milliyetçilik ideolojisinin temel unsuru olan millet olgusu, kısaca; kendi ortak tarih ve kültürü olan, ayrıca genellikle kendine ait belirli bir toprağa sahip bulunan bir etnik grup olarak tanımlanabilir. Ancak bir milletin devleti olabilir de olmayabilir de. İşte bu hallerde milliyetçilik, milletin devletini kurmak ya da varolan devletini savunmak amacını güttüğü bir harekettir.¹⁰⁹

Ulusal azınlıkların korunması meselesi ise tüm bu gelişmelere bağlı olarak, dini azınlıkların korunması hükümlerinden (özellikle toprak devri durumlarında, kısmen ve dolaylı olarak) yararlandırma halinden sıyrılarak, bu grupların direkt korunması

¹⁰³ **TİMUR**, Taner; Osmanlı Kimliği, 4. Baskı, İmge Kit. Yay., Ankara, 2000, s.141-146.

¹⁰⁴ **GIDDENS**; a.g.e., s.232.

¹⁰⁵ **GEMALMAZ**; 2001, s.255.

¹⁰⁶ **GEMALMAZ**; 2001, s.255.

¹⁰⁷ **KIMMINICH**, O.; Regelungen der Minderheiten und Volksgruppenprobleme der Vergangenheit, s.39 vd., **ARSAVA**; a.g.e., s.55.

¹⁰⁸ **İNANÇ**; a.g.e., s.17,18.

¹⁰⁹ **BAYDUR**; a.g.m., s.252.

(yurttaşların özgürlüğü, demokrasi ve milliyetler prensibinin temellendirdiği biçimde) şeklinde gerçekleştirmeye başlamıştır.¹¹⁰

Bir ulus devlet içinde ayrı bir ulus olarak tanınma, dolaylı da olsa, 1809'da Rusya ile İsveç arasında yapılan Frederikshamm Barış Anlaşması'nda, Rusya'nın Finliler'e özerklik tanınması ile gerçekleşmiştir. Aynı yıl I. Alexander, Fin halkının bundan sonra 'ulus' hiyerarşisine yükseldiğini ilan eder.¹¹¹

Bu konuda ilk direkt tanıma ise 1815 Viyana Nihai Senedi'nde Polonyalılar'a ulusal temsil hakkı ve ulusal kurumlarını kurma hakkının verilmesiyle gerçekleşmiştir.¹¹²

XI.-XVII. y.y.lar arasında, bir halkın temsilinden çok, belli bir ülke üzerindeki toplumun, aracı grup ve tarikatlarını yansıtan devlet meclisleri de artık değişime uğramış ve imtiyaz korunmasından, yavaş yavaş bir milletin temsili, onun meşruluğunu sembolleştirme, hatta milli hükümlerliliği cisimleştirme yönünde şekillenmiştir.¹¹³

1913 tarihli İstanbul Anlaşması ile Bulgaristan'daki Türk azınlıklar ile Osmanlı Devleti'ndeki Bulgar azınlıklara, ilgili devletler, çoğunluğun sahip olduğu hakları vermiştir.¹¹⁴

Dilsel azınlıklara yönelik ilk devletler hukuku düzenlemesi, 1914 tarihinde, Türkiye ile Sırbistan arasında yapılan anlaşmada, Sırlara bırakılan bölgelerde, Müslüman okullarında Türkçe ders verilmesinin kabulü ile olmuştur.¹¹⁵

Yunanistan ve Arnavutluk arasında 1914'te yapılan anlaşma ile de Yunanca koruma altına alınmış ve ilk okullarda Arnavutça ile birlikte öğretilmesi, resmi mercilerde ve mahkemelerde kullanılması kabul edilmiştir.¹¹⁶

1.2.1.2. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Dönem

1. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'da sınırların yeniden çizilmesi ve yeni sınırlardan hiç de memnun olmayan grupların varlığı, sağlanmış görünen barışa karşı tehditkar

¹¹⁰ ARSAVA; a.g.e., s.5.

¹¹¹ ARSAVA; a.g.e., s.5.

¹¹² ARSAVA; a.g.e., s.5.

¹¹³ BEDARIDA – ROUSSELLIE; a.g.e., s.322-323.

¹¹⁴ ARSAVA; a.g.e., s.6.

¹¹⁵ ARSAVA; a.g.e., s.6.

¹¹⁶ ARSAVA; a.g.e., s.7.

duruyordu.¹¹⁷ Barışın sürekliliğini korumak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti, azınlık grup üyelerine yurttaşlık ve siyasi eşitlik hakları ile bir takım kültürel korunma sağlamıştır.¹¹⁸ Fakat bunlardan önce, 1918’de Savaş sonunda yapılan Bükreş Anlaşmasında, dini azınlıklar için oldukça kapsamlı düzenlemeler yapılmış, hem çeşitli dinleri hem de bu din üyelerini koruma altına almak amaçlanmıştır. Anlaşma yürürlüğe girmemiştir ancak, dini cemaatlere teşkilatlanma ve okul açma hakkı ile bireylere eşitlik temelinde inanç özgürlüğü tanınması açısından dikkat çekicidir.¹¹⁹

“Azınlık grubu” bir terim olarak, 1930’lardan itibaren ırksal, etnik, biyolojik ya da diğer bazı özellikler temelinde baskıya uğramış veya damgalanmış toplumsal grupları ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Emperyalizmin hakim olduğu bir düzende -daha önce de bahsedildiği gibi- bir topluluk, sayısal çoğunluğu oluşturduğu halde, bahsedilen nitelikleri dolayısıyla ambalajlanarak, azınlık statüsünde değerlendirilebilmiştir.¹²⁰

Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar, azınlık unsurların korunmasında dil, din ve etnisite esas alınmış, bu unsurlara bireysel haklar (kısıtlı da olsa, din ve vicdan özgürlüğü, dinin özgürce icra edilmesi, opsiyon hakkı gibi) ve kolektif haklar (yeni kiliseler kurma hakkı, muhtariyet verilmesi, anadilde eğitim hakkı gibi) tanınmıştır.¹²¹

1. Dünya Savaşından sonra azınlıklarla ilgili yapılan düzenlemeler, dört başlık altında toplanabilmektedir:¹²²

a) Azınlıkların korunmasıyla ilgili özel anlaşmalar: 1919’da Paris Barış Konferansı’nda İtilaf devletleri ile Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Ermenistan arasında yapılmıştır.

b) Savaş sonrasında imzalanan barış anlaşmalarında öngörülen düzenlemeler: Avusturya ile 1919 St. Germain, Bulgaristan ile 1919 Neuilly, Macaristan ile 1929 Trianon, Türkiye ile 1923 Lozan anlaşmaları.

d) Bilateral anlaşmalarda yer alan düzenlemeler: Azınlıkların korunmasına ilişkin esaslar bazı iki yanlı anlaşma hükümleri ile genişletilmiştir. Bunlar; Avusturya-Çekoslovakya (1920), Almanya-Polonya (1922), Polonya-Çekoslovakya (1925), Polonya-

¹¹⁷ İNANÇ; a.g.e., s.18.

¹¹⁸ PREECE; a.g.e., s.85.

¹¹⁹ ARSAVA; a.g.e., s.4-5.

¹²⁰ MARSHALL, Gordon; Sosyoloji Sözlüğü, Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.53, Oxford University Press-1994, 1998.

¹²¹ ARSAVA; a.g.e., s.8.

¹²² Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, s.1144, ARSAVA; a.g.e., s.9-10, GÜLMEZ, Mesut; Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara, 2004, s.29-31.

Rusya-Ukrayna (1920), Rusya-Türkiye (1921), Danzig-Polonya (1920), Litvanya-Letonya (1931), Yugoslavya-İtalya (çeşitli tarihlerde, sonuncusu 1925), Yunanistan-İtalya (1920), Yugoslavya-Romanya (1923), Estonya-Letonya (1934).

c) Milletler Cemiyeti önünde yapılan tek yanlı deklarasyonlar: Milletler Cemiyetine kabul edilme önkoşulu olarak belirlenen ve yeni üye olacak olan devletlerin, daha önce yapılmış azınlık anlaşmaları ilkelerini benimsemesi şartına istinaden; Arnavutluk (1921), Litvanya (1922), Letonya ve Estonya (1923), Finlandiya (tarih belirtilmemiş) ve Irak (1933), Milletler Cemiyetine alınmaları esnasında, azınlıkların korunmasına dair birer deklarasyon imzalamışlardır.

Birinci Dünya Savaşından sonra imzalanan tüm barış anlaşmaları, Milletler Cemiyeti garantisi altına alınmış, böylece azınlık sorununa, uluslar arası hukuk boyutu kazandırılmıştır. Milletler Cemiyeti'nin uygulamadaki öncelikli görevi, barış anlaşmalarının uygulamadaki bölgesel düzenlemelerini garanti altına almak ve mevcut barış ortamını korumak olmuştur.¹²³ Ancak Milletler Cemiyeti Misakında, Milletler Cemiyeti'ne, azınlıklara dair garantörlük statüsü veren bir hüküm yer almamakla¹²⁴ birlikte, azınlık himayesi Cemiyet Misakı'nda da anılmamıştır.¹²⁵

Savaş sonrası getirilen, yasa önünde eşitlik, ayrıcalıksız uygulama ve gerçek yurttaşlık olanaklarını öngören bu sistemin işlemesi oldukça zordu. Bu nedenle pek çok ülke azınlık sorununu, karşılıklı mübadele yoluyla çözmeye çalıştı. İhtiyari ya da gayri ihtiyari mübadeleler, Bulgaristan-Yunanistan, Türkiye-Yunanistan, Türkiye-Romanya, Almanya-komşuları, Bulgaristan-Romanya, Macaristan-Çekoslovakya, Polonya-SSCB arasında çeşitli tarihlerde gerçekleşmiştir.¹²⁶

Milletler Cemiyeti döneminde, Uluslar arası Adalet Mahkemesinin Tavsiye Görüşleri de, azınlık hakları ve bunların korunması konusunu netleştiren, standartlar geliştiren hükümler üretmiştir. Örnek olarak şu olaylar gösterilebilir: Polonya'da yerleşen Almanlar vakası (1923), Polonya Yukarı Silezya'sında Alman Azınlık Okullarına Girme vakası (1931), Danzig'deki Polonya Uyruklulara ve Polonya Kökenli ya da Polonyaca Konuşan Diğer Kişilere Yapılacak Muamele vakası (1932), Arnavutluk'taki Azınlık Okulları vakası (1935).¹²⁷

¹²³ ARSAVA; a.g.e., s.13.

¹²⁴ ARSAVA; a.g.e., s.14.

¹²⁵ ARSAVA; a.g.e., s.9.

¹²⁶ Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, s.1144.

¹²⁷ GEMALMAZ; 2001, s.257.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan sistemde, azınlık haklarına dair yükümler, yalnızca savaştan yenik çıkmış devletler ile yeni kurulan devletlere kabul ettirilmiş, itilaf devletlerine bu tür yükümlülükler getirilmemiştir. Bu pek adil sayılmayan düzene itirazlar daha çok, söz konusu yükümler sürekli genişletilmeye çalışılmasının da etkisiyle, devlet egemenliğine müdahale yönünde olmuş, bu da ikinci Dünya Savaşı nedenleri arasında sayılabilmektedir.¹²⁸

Zaten savaş sonrası oluşan yapılanmalar, genelde ulus-devlet modeli iken ve çok etnili devletlerin aksine, ulus devlet retoriği, etno-kültürel cemaate mensubiyet bilincine dayandırılmış¹²⁹ iken, azınlık unsurlar, bu uluslaşmaya çalışan veya temelde uluslaşmış, artık devletleşmeye, ulusal devletleşmeye çalışan egemenlik alanlarında, büyük birer sorun olarak görülmüş, baskı ve şiddet politikaları, soykırım ya da bilinçli asimilasyon programlarına kadar vardırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilen azınlıkların korunması sisteminin eksik yönleri şu şekilde özetlenebilir: Korumanın alan olarak dar olması; imzalanan barış anlaşmalarında sağlanan hakların korunması, uygulama alanı bakımından sadece bu devletlerde yaşayan azınlıklarla sınırlı nitelikteydi. Korumanın kapsam olarak dar olması: koruma hükümleri sadece belli kategorilere dahil olan azınlık grup haklarını kapsıyordu. Milletler Cemiyeti sisteminin eksiklikleri: Milletler Cemiyeti, işlevsel ve etkin bir koruma sistemini oluşturamadığı gibi, ulusalüstü bir örgüt mahiyetine ve yaptırım gücüyle desteklenmiş bir örgüt niteliğine sahip olamamıştır.¹³⁰

1.2.1.3. İkinci Dünya Savaşından Sonraki Dönem

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da oluşan yeni demografik ve territoryal durum, azınlıklar konusunda da yeni bir koruma mekanizmasına gereksinim doğurmuştur.¹³¹

Birleşmiş Milletler çalışmaları, kolonilerde eski manda ve vesayet bölgelerinde self determinasyonu sağlamaya yönelik olarak başlamıştır. Amaç olarak, insan hak ve temel özgürlüklerine saygının herkes açısından, ırk, dil, din, cinsiyet gibi ayırımlar yapılmaksızın

¹²⁸ ARSAVA; a.g.e., s.16.

¹²⁹ BEDARIDA – ROUSSELLIE; a.g.m., s.320.

¹³⁰ GEMALMAZ; 2001, s.257-258.

¹³¹ ARSAVA; a.g.e., s.17.

sağlanması kabul edilmiştir. Özel olarak azınlık haklarının korunmasından çok, bu hakların genel insan hak ve özgürlükleri dahilinde değerlendirilmesi sağlanmıştır. Dolayısıyla, savaş sonrası pek çok ülke anayasasında, bu hak ve özgürlükler koruma altına alınmıştır. Yapılan barış anlaşmalarında da (birkaçı hariç) özel olarak azınlık haklarını koruyan hükümler getirilmemiş, sadece diskriminasyon yasağı ile koruma öngörülmüştür. Ancak bu hak, bireysel haklar bünyesinde değerlendirildiği için, azınlık grupların kolektif haklarını koruyucu nitelikte değildir. Milletler Cemiyetinin azınlık koruması sistemi yerine benimsenen, daha çok iki taraflı devletlerarası anlaşmalar olmuştur.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca 1966'da kabul edilerek, 1976'da yürürlüğe giren 'Medeni ve Siyasal Haklar Uluslar arası Sözleşmesi'ne dek, uluslar arası bir belgede direkt düzenlenmeyen azınlık hakları, bundan sonra 1989'da başlayan Doğu Avrupa'daki etnik çatışmaların, ulus ve ulus-devletleri tehdit boyutunda yaşanması üzerine direkt çalışılır olmuştur. Bu tarihten itibaren, Azınlık hakları için özel komisyonlar, özel belgeler düzenlenmiş, dolayısıyla azınlık korumasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu gelişmeler, 'Azınlık Haklarının Uluslar arası Kuruluşlar Aracılığıyla Korunması' başlığı altında ayrıntılı olarak inceleneceğinden, burada, yukarıdaki kısıtlı belirlemelerle yetinilecektir.

1.2.2. Türkiye' nin İzlediği Süreç

Modern toplum, yanında yeni kavram ve bunlara dayandırılan yeni taleplerle doğduğunda, ulusal kimlik diye bir belirteç henüz ortada yoktu. 15. y.y. sonu ile 16. y.y. başları, bu milli aidiyet söylemlerini de cana getirmiştir. Bu dönemlerde oldukça geniş bir coğrafyada, çok uluslu niteliğine rağmen barış ve güvenin tam sağladığı Osmanlı İmparatorluğu, toplumsal ve siyasal modernleşmesini, çağdaşlarından iki yüzyıl kadar önce gerçekleştirmişti. Merkezi, güçlü bir yönetim, tek elde toplanmış bir egemenlik gücü (burada egemenlikten anlaşılması gereken, yaptırım gücü anlamındaki iktidarla sağlanan otoritedir¹³²), sağlam yapılı, iyi örgütlenmiş bürokratik ağ (modern merkezi yönetim, sınırları içindeki her alana müdahale etme kabiliyetini bürokrasi aracıyla kazanır. Adem-i merkeziyet, devletin tüm toprakları üzerinde güçlü bir örgütsel ağının olmasını, bu örgütsel ağ ise bürokrasiyi gerektirir), ayrıca yine bir tekel mahiyetinde örgütlenmiş mali yapı (insanların malvarlığından ya da gelirlerinden alınan vergiler, modern devlet kuramcılarına

¹³² İZVEREN, Adil; Hukuk Felsefesi, 2. Bası, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, No: 45, Ankara, 1994, s.129.

göre, mali gücün toplumsal bir merkezi iktidarın elinde, savunma ve adaleti sağlama tekelinin işlerliğini güvenceye almak amacıyla toplanır¹³³) Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan farklı yaşadığı gelişim sürecini gösterir.

Modernleşmenin genel kurallarından biri, dinin siyasal ve toplumsal bağlayıcı bir unsur olmaktan çıkmasıdır. Batıdan farklı olarak, Türkiye'de modernleşme, dini kültür ile barışık bir süreç izlememiş, tam tersine 19. y.y.'da -İslam'ın, modernleşmenin siyasal düzeydeki temel niteliği olan yurttaş kavramına, genel eşitlik prensibine karşı çıkması nedeniyle- İslami kültürle çatışmalar içinde gerçekleşmiştir.¹³⁴ Nitekim İslam'da millet olgusu yoktur, ümmet olgusu vardır.

Ancak esas sorun Osmanlı'nın aydınlanma sürecinde yaşanmıştır. Batı, dini dogmalardan koparak bilimsel ve teknik ataklar yaşarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda - kapitülasyonların tek yanlı ayrıcalıklı zümreler yaratmasının da etkisiyle- dini nitelik daha da ağırlaşmıştır.¹³⁵

Uluslaşma süreci de kurucu unsuru Türkler olan Osmanlı'da hayli geç algılanmıştır. Öyle ki geleneksel Osmanlı kaynaklarında Türkler, İslamiyet'in yayılması sürecinde 'İslam'ın kılıcı' nitelenmesine sahip olurken, bu yönleri ile Osmanlı'nın kökeni olarak yerlerini korumuşlar, ancak yerleşik olmayan, hala göçebe kültürünü devam ettiren Yörük ve Türkmenler için, aşağılayıcı tutumlara da maruz kalmışlardır.¹³⁶

Esasen yönetici zümre etnik saflığını kaybettiği ve kendini dini terimlerle tanımladığı için, Türklük giderek aşağılayıcı tabirlerle ifade edilir olmuş, bu durum 19. yy.a kadar devam etmiştir. 19.y.y.'da milliyetçilik akımları arasında ve çöken İslam İmparatorluğu içinde Türk kimlik arayışları Ötügen'e dayandırılmaya başlamıştır.¹³⁷

Yine de 17. ve 18. yüzyıllarda şekillenen modern ulus devletlerden, çokuluslu bir toplum niteliğine sahip olanlarda genel eğilim, şoven bir bürokratikleşme sürecini izlemek iken, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda dahi böyle bir durumun varlığı

¹³³ **ELIAS**; a.g.e., s.148.

¹³⁴ **AKÇAM**, Taner; "Hızla Türkleşiyoruz", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.143.

¹³⁵ **TİMUR**; a.g.e., s.219.

¹³⁶ **TİMUR**; a.g.e., s.113-114.

¹³⁷ **TİMUR**; a.g.e., s.113-115, **YURDUSEV**; a.g.m., s.101.

tartışılabilir.¹³⁸ Hatta ekonomik alanda, Avrupa’da Yeniçağ’da uygulanmaya başlayan merkantilist politikalar, Osmanlı’da Tanzimat ile başlatılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı modernleşmesinin, Avrupa’da yaşandığı şekilde devlet kurmak ve ulus kurmak süreçlerini geçirmeden, saf olarak, devlet kurmak aşamasında yaşandığı ifade edilmektedir.¹³⁹ Dolayısıyla Osmanlı’da izlenen politika, halklar arasında ayırım yapmamayı gerektirmiştir diyebiliriz.

İşte bu, hiç de keskin olmayan bir biz-onlar ayırımı üzerine temellenen yönetim geleneğinin, Osmanlı İmparatorluğu’nda, Türk uluslaşma sürecini hem ketleyen hem de iteleleyen unsur olduğu kabul edilmektedir.¹⁴⁰

1.2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren ve fetih politikası nedeniyle giderek artan bir oranda, bünyesinde daima azınlık grupları barındıran bir niteliktedir.¹⁴¹

Türkler Anadolu içlerinde ilerlerken, karşılarında, Ortodoks Bizans İmparatorluğu bulunuyordu. Ancak Bizans, kendisinden farklı mezheplere inanan Hıristiyan Ermeniler ve Süryani cemaatler ile kendinden farklı diğer kültürleri baskı altında tutuyordu. Bu dönemde ortaya çıkan İslamiyet’in diğer dinlere karşı hoşgörülü duruşu sayesinde, baskı altındaki pek çok Hıristiyan grubun, İslam hakimiyeti altında korunarak yaşamayı tercih ettikleri bilinmektedir.¹⁴²

İslamiyet’in, Suriye ve Mezopotamya’daki ilk fetihlerinde, Bizans egemenliği altındaki bu bölgelerde yaşayan Süryaniler, Bizans’ın baskıcı (Ortodokslaştırma, Rumlaştırma, Süryani kilisesini ortadan kaldırma şeklindeki) tutumu karşısında, Halife ordularını kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Selçuklu döneminde de kendilerine dinsel özgürlük tanıyan bu devlete bağlı kalmışlardır.¹⁴³

¹³⁸ ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.214.

¹³⁹ ÖĞÜN; a.g.m., s.219.

¹⁴⁰ ÖĞÜN; a.g.m., s.210.

¹⁴¹ BOZKURT, Gülnihal; “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C:43, S:1-4, Y:1993, s.49.

¹⁴² KÜÇÜK, A.; a.g.m., s.556-559.

¹⁴³ AVCIOĞLU, Doğan; Türklerin Tarihi, Beşinci Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1995, s.2006.

1054'te doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılan Hıristiyan dünyasında, batıda Katolik Roma, doğuda Ortodoks Bizans, yani İstanbul, merkez olarak kabul edilmiştir. Bundan sonra, doğu-batı çekişmesi, özerk ve milli kiliseler üzerinde, artan bir baskı ve zulüm dönemini açmıştır.¹⁴⁴ Anadolu'da bu dönemde Türklerin Bizans karşısındaki başarıları, onları kurtarıcı gibi gören¹⁴⁵ Hıristiyan azınlıklarca, sevinçle karşılanmış, hatta Ermeni krallığı, bir süre sonra, Alparslan döneminde, Türklerin himayesine girmiştir.¹⁴⁶

Selçuklular, Ermeni cemaatine de oldukça geniş bir dinsel özgürlük alanı tanımakla beraber, eşitlikçi bir tutumla, bu cemaatin vakıflarını, İslam vakıfları ile aynı statüde saymışlardır.¹⁴⁷

Osmanlı, ilk fetih dönemlerinde, oldukça ilginç ve dönemine göre şaşırtıcı bir politika izlemiş, fethettiği bölge halkına, bazen İslam hukukunu dahi zorlayan imtiyazlar tanımış ve fetih öncesi hukuk kurum ve kurallarını uygulamaya devam etmiştir. Fetih öncesi düzen ancak ağır şartlar içeriyorsa, ortadan tamamen kaldırılmıştır. Ayrıca eski yönetici ve toprak sahipleri askeri zümreye dahil edilebilmiştir.¹⁴⁸ Özellikle Balkanlar'ın fethi esnasında yöneticiler, kendi atlılarıyla birlikte Osmanlı ordusunda görev almakla beraber, önceden sahip oldukları bölgelerinde, hakimiyetlerini sürdürebilmişlerdir.¹⁴⁹

Fethettiği bölge halklarını kültürel anlamda bütünleştirmek (İslamlaştırmak veya Türkleştirmek), pre-modern imparatorluklardan farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir devlet geleneği değildi. Yöneticiler kendilerine Türk veya Müslüman değil, Osmanlı diyorlardı. Osmanlı'da, 19. y.y.'da ulusalcılık tanınmaya kadar, milletlerin saf dinsel nitelikleri vardı.¹⁵⁰ Millet teşkilatı da etnik ve dilsel kimliğe değil, din ve mezhep farklılığına dayanıyordu.¹⁵¹

Esasen, İstanbul'un fethi ile çok uluslu bir niteliğe de bürünen Osmanlı İmparatorluğu'nda, geleneksel 'farklılıklara hoşgörü' miti devam ettirilmiştir. Reaya denen

¹⁴⁴ KÜÇÜK, A.; a.g.m., s.560.

¹⁴⁵ SHAW, Stanford; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C:4, İstanbul, 1985, s.1002.

¹⁴⁶ KÜÇÜK, A.; a.g.m., s.561-562.

¹⁴⁷ TURAN, Osman; Türk Cihan Hakimiyeti II, s.160.

¹⁴⁸ ORTAYLI, İlber; "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Nizamı", A.Ü.H.F. Yay., No:498, Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'na Armağan, Ankara, 1995, s.88.

¹⁴⁹ ERCAN, Yavuz; "Ottoman Rule Over Non-Turkish and Non-Muslim Communities", Turkish Review Quarterly Digest, Winter, Ankara, 1985-86, s.75.

¹⁵⁰ AHMAD, Feroz; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, Editör: Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 89, İstanbul, 1999, s.23.

¹⁵¹ ORTAYLI; 1995, a.g.m., s.89.

ve vergi veren, angarya yükümlüsü, silah taşıyamayan zümreye, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi başta olmak üzere, herkes dahildir.¹⁵²

1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethi konusunda, Ortodokslar, 'Katolik külahını görmektense, Türk sarığını görmeyi tercih ettiklerini' dile getirmişlerdi. Fatih döneminde fethedilen Bosna'da, hiçbir zorlama olmaksızın, kitle halinde Müslümanlığın kabul edilmesi¹⁵³ gibi son derece istisnai bir durum da hesaba katılırsa, halkların Osmanlı'yı tercihindeki samimiyetleri netlikle görülebilir. Müslüman olmayan toplumların, Osmanlı İmparatorluğunda yaşamayı tercih etmelerinin önemli bir sebebinin, Osmanlı'nın üstün ahlak anlayışı olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.¹⁵⁴

Fetihten sonra, Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte Ortodoksluğun merkezini de ele geçiren Türkler, Patrik ve Patrikhaneye önemli bir serbesti tanıdılar, Osmanlı hükümdarları Ortodoksların koruyucusu haline gelmişlerdir.¹⁵⁵ Fatih Sultan Mehmet, Rum kilisesine dini özgürlük tanımakla beraber kiliseye, Rum-Ortodoks cemaati üzerinde sivil ve dini otorite yetkisini de vermiştir. Bu ayrıcalıklar daha sonra Ermeni ve Yahudi cemaatlere de tanınmıştır.¹⁵⁶

Bu geleneksel hoşgörü ile Ortodoks Hıristiyan cemaatin mahalli örgütleri ve farklı milletten Hıristiyan halkların ulusal nitelikleri muhafaza edilmiştir.¹⁵⁷ Tüm gayrimüslim cemaatler iç işlerinde ve ilişkilerinde kendi aralarından seçtikleri yöneticilerine bağlıydılar. Bu yöneticiler dönemlere ve yerlere göre voyvoda, melik, kethuda gibi isimler alırlardı.¹⁵⁸

Rum ve Ermeni cemaatlerden başka Osmanlı Devleti'nde, Yahudiler de önemli bir yer teşkil ediyorlardı. Suriye ve Filistin'in fethi ile tanışılan Yahudiler,¹⁵⁹ II. Beyazıt döneminde -İber Yahudileri'nin de İmparatorluğa göç etmesiyle-¹⁶⁰ sayısal olarak ciddi bir seviyeye ulaşmıştır.

Bahsedilen, 15. ve 16. yüzyıl civarı olup, batıda hala halklar ve azınlıklar ezilip, yok ediliyordu. İspanya'da baskılara, işkencelere dayanamayan Yahudiler, çözümü din

¹⁵² **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.88.

¹⁵³ **SHAW**; a.g.e., s.1003.

¹⁵⁴ **FENDOĞLU**, Hasan Tahsin; Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, Mimoza Yay., Konya, 1994, s.63.

¹⁵⁵ **OBA**; a.g.e., s.81.

¹⁵⁶ **AHMAD**; a.g.m., s.23, **KÜÇÜK**, Cevdet; "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C:4, İstanbul, 1985, s.1009.

¹⁵⁷ **BERKES**, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, 5. Baskı, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s.149.

¹⁵⁸ **ERCAN**; a.g.m., s.75.

¹⁵⁹ **KÜÇÜK**, A.; a.g.m., s.576-77.

¹⁶⁰ **NIYAZI**, Mehmed; Türk Devlet Felsefesi, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s.212

değiştirmede bulmuşlardı. Ancak bu din değiştirme daha çok, varlıklarını sürdürebilmek amaçlı, sahte olarak Hıristiyanlığı kabul şeklindeydi. Yahudiler, dışarıda Hıristiyan, evlerinde ise Yahudi'ydi. Ancak bu “dönme” grubun devletin üst kademelerinde görev alabilmesi dolayısıyla, gerçekten Hıristiyan olup olmadıklarının da devlet eliyle tespit edilmesi gereksinimi ortaya çıkmıştı. Bu tespitler sonucunda, Yahudiliğini koruyanlar çeşitli işkenceler görmüş, hatta idamla cezalandırılmıştır. Kastilya ile Aragon'un birleşmesinden sonra, bu sahte Hıristiyanlık işine kökten çözüm olarak, İspanya Yahudileri bir fermanla üç ay içinde yurdu terke zorlanmışlardır.¹⁶¹ II. Bayezid'in buradaki Yahudileri devlet gemilerini göndererek Osmanlı Devletine getirdiği ve böylece katliamdan kurtardığı kaydedilmektedir.¹⁶²

Osmanlı İmparatorluğu'nda, İstanbul'un fethi ile Rumlara verilmiş olan imtiyazlar, bu Yahudi topluluğa da verilmiştir.¹⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'na İspanya'dan göç etmiş olan İber Yahudileri ülkeye geldiklerinde, bazı, Romanca ve eski yunanca konuşan cemaatler ile karşılaştılar. Ancak bu küçük cemaatler, Yahudi azınlık içinde çoğunluğu teşkil eden bu göçmen grup arasında zamanla erimişlerdir.¹⁶⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi, Türk, Rum, Ermeni mahalleleri olduğu, ancak buralarda toplumsal ayrımın, Ortaçağ Batı Avrupa'sındaki gibi keskin olmadığı, bilinen bir durumdur¹⁶⁵. Gayrimüslimler için bu ayrı mahallelerde oturma zorunluluğu, kültürel varlıklarını devam ettirme açısından benimsenmiş bir kuraldı.¹⁶⁶ Buralarda, genel olarak ahali arasında bireysel ilişkiler “mükemmel” olarak nitelenebilmekle birlikte, toplu olarak cemaatler arasında düşmanlıklar da mevcuttur (Yahudi-Hıristiyan cemaatleri, özellikle Rumlar, arasında).¹⁶⁷ Hatta, her Pesah Bayramı'nda Yahudilerin “kan cürümü” işlediklerine dair yapılan şikayetlere karşı Bab-ı ali, bunun gibi ‘abes dava'nın

¹⁶¹ KÜÇÜK, A.; a.g.m., s.576.

¹⁶² NİYAZI; a.g.e., s.212.

¹⁶³ KÜÇÜK, A.; a.g.m., s.578.

¹⁶⁴ NAHUM, Henri; “1900'e doğru İzmirli bir Yahudi Ailesinin Portresi”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, 3. Baskı, Der.: François Geogron, Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.198-199.

¹⁶⁵ SMYRNELIS, Marie-Carmen; “İzmir'de Avrupalı Koloniler ve Etnik Dini Cemaatler, Birlikte Var Olma ve Toplumsallık Ağları (XVIII. Yüzyıl Sonu-XIX. Yüzyıl Ortası)”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, 3. Baskı, Der.: François Geogron, Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.215'te dn.'ta.

¹⁶⁶ ORTAYLI; 1995, a.g.m., s.86.

¹⁶⁷ NAHUM; a.g.m., s.202.

dinlenmemesini fermanlarında buyurmak suretiyle, Yahudi cemaatleri özellikle korumak zorunda kalmıştır.¹⁶⁸

Osmanlı halkı etnik kökene dayalı bir ayırım olarak Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil, Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudi olarak adlandırılıyordu. Bu gruplara ‘millet’ denirken, sözcük ulus anlamında değil, Arapça karşılığıyla, din veya mezhep anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁹

Fatih’e dayandırılan Osmanlı ‘millet sistemi’¹⁷⁰, Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayrimüslimleri, mensup oldukları dinlere göre teşkilatlandırmaya dayanıyordu¹⁷¹. Bu sistem, Türk gelenekleri ile İslam felsefesinin bir sentezi olarak yorumlanmalıdır. Gerçekten de Osmanlı, iç Asya bozkır gelenekleri ile İslam medeniyeti sentezinde şeri hukuk ile ‘yasa’ geleneğini (İslami kurullarla çelişmeden) birlikte yürütmüştür¹⁷². Bu şekilde Osmanlı’lar, İslamiyet’in ‘ümme’ anlayışını geliştirebilmiş ve kendi ‘millet sistemi’ni kurmuşlardır. Nitekim bu sistem sayesinde de tüm gayrimüslim tebaanın yönetimi sağlanabilmiştir¹⁷³.

18. y.y sonunda, Osmanlı’da üç büyük yerel cemaat vardır; Ortodoks Rumlar, Apostolik Ermeniler ve Yahudiler. 1831’de bir de Katolik Ermenilerin oluşturduğu bir cemaat ortaya çıkar.¹⁷⁴ Dinsel aidiyete göre tasarlanmış bulunan Osmanlı Millet Sistemi gereği, Bulgarlar, Sırlar,¹⁷⁵ Ortodoks Arnavut ve Rum-Ortodoks Araplar Hellen unsurla birlikte Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’ne tabi idiler.¹⁷⁶ Yahudiler ülkede oldukça dağınık yerleşmişler ve farklı diller konuşmuşlardır. Fakat bunlar, ruhban sınıf ve kilise gibi siyasi bir alanları bulunmadığından, Hıristiyan millet gibi tek merkezden idare edilmiyorlardı. 19. yüzyılda, İstanbul’daki hahambaşının diğer cemaatler üzerindeki üstünlüğü

¹⁶⁸ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m, s.90.

¹⁶⁹ **BOZKURT**; a.g.m., s.50.

¹⁷⁰ Millet sistemi; bir bölgenin İslam egemenliğine girmesinden sonra, buradaki ehl-i kitapların bir ahidname (hukuk ve himaye öngören bir anlaşma) ile İslam devletinin idaresine girmesinden doğan bir teşkilat, bir hukuki varlıktır. **ORTAYLI**; 1995, a.g.m, s.87.

¹⁷¹ **GÖKMEN**, Ertan; “Osmanlı Devleti’nin Kamu ve Sosyal Hayatında Gayrimüslimler”, Türk Kültürü, S:469, Y:XL, Mayıs 2002, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s.276.

¹⁷² **KAFADAR**, Cemal; “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.26.

¹⁷³ **KAPTAN**, Eyüp; Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu, basılmamış Doktora tezi, İstanbul, 1997, s.3.

¹⁷⁴ **SMYRNELIS**; a.g.m., s.221, dn.

¹⁷⁵ Bu unsurlar, henüz kendilerine ait bağımsız kiliseleri olmadığı için, Fener Patrikliğine bağlanmış, dolayısıyla Rum milleti içinde düzenlenmişti. **KAPTAN**; a.g.e, s.6.

¹⁷⁶ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.89.

resmileştirilmiştir.¹⁷⁷ Bunlardan başka, Latin milleti diye adlandırılmış bulunan ve sayıları 18. ve 19. y.y.'larda artan, İtalya ve Batı Avrupa'dan göç etmiş bir grup mevcuttu. Katolik olan bu grup, önceleri farklı diller (Macarca, Çekçe, Fransızca, İtalyanca) kullanırken, zamanla, Fransızca konuşur olmuştur. Bunlar da Katolik millet içinde nitelenmişlerdir.¹⁷⁸

İslamiyet'te, Hz. Ömer döneminden itibaren yapılan fetihler sonucu, gayrimüslimlerle bir arada yaşamaya başlanmıştır.¹⁷⁹ İslam hukukunda, Müslümanlarla barış içinde olan gayrimüslimler; zımmiler (İslam devletinin himayesini kabul edenler), muahedler (barış yapılmış olanlar) ve müstemimler (yabancı uyruklu fakat emniyet garantisi altındaki Müslüman olmayanlar) olmak üzere üçe ayrılır.¹⁸⁰

Şeriat hukuku sadece Müslümanlar için olup, fıkıh yargılarının uygulanmasından ibarettir. Bu hukuk, Zımmi ile müstemimler hakkındaki kurallarında eşitlik tanımaz. Müstemimler kendi ülkelerinin kanunlarına bağlıdır. Örneğin, İmparatorluktaki İngiliz cemaati Osmanlı hukukundan fiilen muafıtı, İngiliz konsolosluklarınca yürürlüğe konulan yasalara tabilerdi.¹⁸¹

Zımmiler ise, İslam ülkesinin hakimiyetini kabul etmelerine dayanılarak yapılan zimmet anlaşması sonucu bu statüye sahip olan, ehl-i kitaplardır. Bunların topraklarına el konulmaz, ancak bu topraklar üzerinden 'haraç' vergisi alınır, güvenliklerinin sağlanması karşılığında ise 'cizye' vergisi öderler. Dinsel özgürlükleri tanınır ve ibadethanelerine dokunulmaz. Özel hukuk ilişkilerinde zımmiler, kendi dinsel hukuk kurallarına göre idare edilir, kamu hukuku alanında ise İslam hukukuna bağlı olurlar. Kendi aralarındaki uyuşmazlıklar için, kendi cemaat mahkemelerinde çözüme ya da kadiya başvurma özgürlükleri sözkonusu olmakla beraber, Müslüman-Zımmi uyuşmazlıkları için kadılar yetkilidir.¹⁸² Zimmet anlaşması ile zımmi vatandaş statüsünde olmaları dolayısıyla, bunlar da Müslüman vatandaşlar gibi, bütün vatandaşlık hak ve özgürlüklerinden yararlanmaktadırlar.¹⁸³

Osmanlı'nın "kanun" hukuku ise hükümdarlar tarafından konulan, kendi iradeleriyle biriken, zamanla değişen, pragmatik, fakat şeriat hukukunun da ulül-emre tanıdığı

¹⁷⁷ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.90.

¹⁷⁸ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.89-90.

¹⁷⁹ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.85.

¹⁸⁰ **KÜÇÜK**, C; a.g.e., s.1007.

¹⁸¹ **AHMAD**; a.g.m., s.24, **FENDOĞLU**; 1994, s.59.

¹⁸² **ÜÇÖK**, Coşkun – **MUMCU**, Ahmet – **BOZKURT**, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, 9. Baskı, Savaş Yay., Ankara, 1999, s.70-73.

“maslahata göre kural koyma” hakkından doğan bir hukuktur ve sınırlarını, itfa makamı (en yüksekte şeyhülislamlık) belirler. Bu hukukta da eşitlik yoktur sadece din anlamında değil, siyasal anlamda da kişiler birbirine eşit değildir.¹⁸⁴

Son İslam imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun mükemmelleştirdiği millet sistemine¹⁸⁵ göre, Osmanlı devleti içinde ehli kitap cemaatlere, islami siyasal düzenin hükümranlığını kabul etmeleri koşulu ile, bu ülkede yaşamaya hak tanınıyordu. Yine siyasal ve ekonomik açılarından Müslümanlarla eşit sayılmıyorlardı. Bunlar, siyasal elite tam olarak dahil edilmezlerdi (yani askeri komutanlık, sadrazamlık, vezirlik gibi devlet görevleri bunlara verilmezdi).¹⁸⁶ Zimmilere özel hayatlarıyla ilgili her türlü özgürlüğü tanıyan Osmanlı Devleti, devlet görevlerine girme hakkını -Eflak ve Boğdan voyvodaları ile çevirmenler dışında- sadece Müslümanlara tanımıştır.¹⁸⁷

Özel alanda ise gayrimüslimlerin tarım, ziraat gibi alanlarda faaliyet göstermedikleri, hekimlik, çeşitli alanlarda ustalık, ticaret gibi daha şehirli işlerle meşgul oldukları bilinmektedir.¹⁸⁸

Batının sınıf ayrımı karşısında, -İslamiyette bütün Müslümanlar eşit sayıldığından- Osmanlı'da eşitsizlik nisbidir. Çünkü, Müslümanlar toplumsal statülerini kolaylıkla değiştirebilirler, zimmiler de Müslüman olurlarsa, devlet hizmetine de girebilirlerdi.¹⁸⁹

Osmanlı ülkesi içinde yaşayan gayrimüslimlere, sosyal ve hukuki alanda birtakım kısıtlamalar getirilmişti.¹⁹⁰ Bu konuda ayrımcı ya da eşitsizlikçi mutalaa edilen uygulamalara örnek olarak; cizye ödemeleri, silah taşıma yasağı, ata binme yasağı, özel

---

¹⁸³ **LEVENT**, Etem; Belgeler Işığında İnsan Hakları, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2002, s.16, Zimmilerin Hak ve ödevleri için bkz. **FENDOĞLU**; 1994, a.g.e., s.61.

¹⁸⁴ **BERKES**; a.g.e., s175.

¹⁸⁵ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.87.

¹⁸⁶ **SOMEL**, Selçuk Akşin; “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.89, **MUMCU**, Ahmet; Atatürk’ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını S:54, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi:15, Ankara, 1991, s.19.

¹⁸⁷ **MUMCU**; a.g.e., s.19. Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Gayrimüslimlerin görevlendirildikleri makamlar ve işler için bkz. **GÖKMEN**; a.g.m., s.276-285.

¹⁸⁸ **GÖKMEN**; a.g.m., s.279.

¹⁸⁹ **MUMCU**; a.g.e., s.20. Bir çalışmaya göre 1453 ile 1623 tarihleri arasında birbirini izleyen 47 adet veziri azamdan sadece 5’i Türk kökenliydi. 11 Arnavut, 6 Rum, 1 Çerkes, 1 Ermeni, 1 Gürcü ve 1 İtalyan vezir-i azamdan bahsedilirken, geri kalanın kökeni ise bilinmemektedir. **ANAR**, Erol; İnsan Hakları Tarihi, 2. Baskı, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 2000, s.101.

¹⁹⁰ **BOZKURT**; a.g.m., s.50.

biçimde ve renkte giyinme zorunluluğu, kiliselerin çan çalma yasağı¹⁹¹ gibi uygulamalar gösterilebilmekle beraber, bu uygulamalardan en çok cizye, tartışma konusu olmuştur. Halbuki İslam hukuku gereği, askerlik hizmeti karşılığında alınan ve kafa vergisi de denilen bu vergi, Osmanlı'da da askerlik bedeli olarak alınırdı. Ayrıca cizye, bazı Müslüman gençlerin de askerlikten muafiyet karşılığı ödemiş oldukları bir bedeldir.¹⁹² Bunun yanında cizye, Roma, Bizans ve Sasani İmparatorlukları'nda da farklı isimler altında, devlet dini dışındaki unsurlardan alınırdı.

Osmanlı'da “şikayat defterleri” denen ve toplumsal şikayetler üzerine yazılan padişah hükümlerini içeren defterler hazırlanırdı. Reaya-asker, zımmi-Müslüman herkesin şikayet için arz sunma hakkı vardı. Bu hakkı, kadı vasıtasıyla da kullanmak mümkündü.¹⁹³

Tarihçilerin önemli bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Türk Devleti olmaktan çok, fethedilen ülke halklarının ve kültürlerinin de temsil edildiği, yaşama hakkına sahip olduğu bir imparatorluk olduğu konusunda fikir birliği içindedirler.¹⁹⁴ Bu durumun sebebi biraz da Türklerin Osmanlı'dan önce de belli bir heterodoksi içinde yaşamış olmalarıdır. Öyle ki Anadolu'da, İslamiyet'i kendi geleneksel inançları içinde yorumlayarak, farklı biçimlerde uygulayan pek çok tarikat da varlık göstermiştir.¹⁹⁵

Osmanlı millet sistemi, esas itibariyle, bugünkü azınlık anlayışına karşı oldukça farklı bir resim çizer. Buna göre; milletlere (ki bunlar ulusal ya da etnik değil, dini aidiyetlerine göre belirlenmişlerdi), ait oldukları grup içinde bireysel ve kolektif bir özgürlük, güvenlik alanı sağlanıyordu. Kendi kültürel yapısını bu nizam içinde koruyabilen gruplar, şu anki modern toplum siyasal örgütlenmeleri içindeki azınlık statüsünde olan unsurlar gibi bir kimlik ispatı, asimilasyon paniği, kültürel çatışma ve varlık savaşı içinde değillerdi.¹⁹⁶

Ancak Batı bu konuda sözkonusu tarihçilerle aynı fikirde olmamış olsa gerek ki 16. yüzyıldan itibaren, İmparatorluk içinde yaşayan Hıristiyan tebaanın korunmasında, kapitülasyonlar yoluyla önemli müdahaleler sözkonusu olmuştur. Bu kapitülasyon anlaşmaları, Osmanlı Hıristiyan azınlıkları lehine yapılan ilk düzenlemelerdir.

¹⁹¹ **SOMEL**; a.g.m., s.89-90. Ayrıntıları ile kısıtlamaları görmek için bkz. **BOZKURT**; a.g.m., s.50-51.

Bunların İslam hukukuna dayanan örnekleri için bkz. **ÜÇOK-MUMCU-BOZKURT**; a.g.e., s.70-71.

¹⁹² **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.85.

¹⁹³ **İNALCIK**, Halil; Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yay., İstanbul, 2000, s.50-51.

¹⁹⁴ **ŞEN**, Faruk; “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çokkültürlülük ve Avrupalı Türklere Yansıması”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.244.

¹⁹⁵ **KULA**, Onur Bilge; Çoğulcu Düşünce Karşıt Kültür, Büke Yay., İstanbul, 2002, s.81-82.

¹⁹⁶ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.86-87.

17. y.y.dan itibaren yönetim (halklar arasında ayrımcılık yoktu, fakat kötü yönetim sözkonusuydu), Avrupa’da dini özgürlüklerin tanınmaya başlaması ve bu cemaatlerin Batılı kültürle tanışmaları gibi sebeplerle, Ortodoks halk, Osmanlı yönetiminden hoşnut olmamaya başladı.¹⁹⁷ Bu ve benzeri sorunların çözümünde, Osmanlıya özgü bir düzelmeye mümkün görülüp padişaha tavsiyelerde bulunulması, 19. yy. ıslahatlarına paralel çözüm önerileriyle, daha 16. yy.’da Lütfü Paşa, Gelibolulu Mustafa Ali, 17. yy.’da Koçi Bey, Mustafa Naima ve Katip Çelebi’de görülebilmektedir.¹⁹⁸ Ancak bunların ilk aşamada gereğince uygulanmaması veya dönemin ihtişamı içinde başka çözüm tekniklerinin, ayrıcalık anlaşmalarının tercih edilmesi sözkonusu olmuştur. Öyle ki devletin en güçlü dönemlerinde -1535’te Kanuni tarafından Fransa’ya ilk olarak ticari bir takım ayrıcalıklar tanınmasıyla başlamıştır-¹⁹⁹ lütuf mahiyetinde verilen kapitülasyonlar zamanla yabancılar tarafından hak gibi görülmeye başlamıştır.²⁰⁰

1535-1740 tarihleri arasında, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan kapitülasyon anlaşmaları ile Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan halk, Fransız kralının himayesi altına sokulmuş ve bu halka ayrıca, dinlerini özgürce icra etmeleri imtiyazı tanınmıştır.²⁰¹ İlk kapitülasyonların Fransa’ya verilmiş olması, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki, Avrupa’da güçler dengesinin sağlanmasında, Fransa’nın rolüne dayanan, geleneksel bir dostluğun varlığına²⁰² bağlanabilir.

Fransa, 1630’lardan itibaren, Ermeniler arasında, Cizvitler aracılığıyla Katolikliği yayıyordu. Bunun meyvesini özellikle 1740 kapitülasyonu ile alacaktır. Bu anlaşma ile Fransa, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Katoliklerin himayesini resmen üstlenmiştir.²⁰³

1774’te Çariçe II. Katerina ile Sultan I. Abdülhamit arasında yapılan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, Hıristiyan dinini ve kiliseleri korumayı kabul etmiş, Rusya, İstanbul’da kurulan kilise nedeniyle, kendi bakanı üzerinden, sultan nezdinde

¹⁹⁷ **BERKES**; a.g.e., s.150.

¹⁹⁸ **ORTAYLI**, İlber; “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.38.

¹⁹⁹ **GÖZE**; 2000, a.g.e., s.209.

²⁰⁰ **KESKİN**, Mustafa - **YUVALI**, Abdülkadir - **ÖZTÜRK**, Ayhan - **EKİNCİKLİ**, Mustafa; Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Basım, Ufuk Kit. Yay., Konya, 2001, s.12.

²⁰¹ **ARSAVA**; a.g.e., s.2.

²⁰² **AKŞİN**, Sina; “Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C:49, Haziran-Aralık 1994, No:3-4, Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan Sayısı, Ankara, 1995, s.24.

²⁰³ **KAPTAN**; a.g.e., s.8-9.

şikayette bulunma hakkı elde etmiştir.²⁰⁴ Anlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu, kendisine iade edilen Eflak ve Boğdan'da Hıristiyan dininin özgür olarak icrasını engellememe ve yeni kiliselerin yapımı ile eskilerin onarımını engellememe, manastırlara veya eşhasa ait olup da ellerinden alınmış bulunan mülklerin iadesi, ruhban imtiyazının kabulü, Müslüman kapı kethüdalıklarının lağv edilerek yerine Ortodoks maslahatgüzar tayin edilmesi ile vergiye dair bir takım yüküm altına girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ayrıca, Rusya'nın bu bölgelere müdahale hakkını da kabul etmiştir.²⁰⁵ Rusya artık, Osmanlı Ortodoks cemaatinin himaye hakkına da sahiptir.²⁰⁶

İmparatorluğun, artık yavaş yavaş ulusal akımlara kapılan milletlerce, yeni istemlere maruz kalacağı dönem de başlamıştır. Fransız İhtilali'nin özgürlük ve eşitlik ilkeleri, bireysel tabandan sıyrılarak, halklar için ideolojik boyutta yaşanır olmuş, Sanayi Devrimi Avrupa pazarını genişletirken, ulaşım, dolayısıyla iletişim gelişmiş ve bu ideler İmparatorluk içinde de yayılarak ulusları milliyetçilikle tanıştırmıştır²⁰⁷. Gayrimüslim unsurlar, milliyetçilik ve romantizm ile tanıştıktan sonra, etnik aidiyetlerini dinsel temelde değil ulusal geçmişlerinde hissetmişlerdir.²⁰⁸ Milliyet duygusu o zamana kadar dinsel farklılıklar, üstünlükler ve dinsel aidiyet nedeniyle görülen zulümler vurgulanarak, dini inançlarla da pekiştirilmişti.²⁰⁹ Ancak İhtilal ideleri, evrensel nitelikten uzaklaştırılarak, ulusu diğer etnik, kültürel hatta ırksal özellikleriyle de öngörür nitelikteydi. Halkların farklılığına dayanan özgürlük anlayışı etkisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak, 1812 Bükreş antlaşması ile Sırlara Özerklik tanınmış, bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Sırları cizyeden muaf tutmayı kabul etmiştir.²¹⁰ 1817'de tanınan Sırp Prenslığı, 1882'de Krallık olmuştur.²¹¹

Ulus anlayışında meydana gelen değişimler dolayısıyla ortaya çıkan ayaklanmalara, ayrılma isteklerine, ve sair sorunlara, İmparatorluğa özgü çözümler üretmeye çalışan padişahlar olmuş, ancak millet nizamı klasik yapısını 19. y.y.'a kadar fazla değiştirmeden korumuştur²¹². Artan sorunlar, daha radikal bir düzeyde ilk olarak, II. Mahmut tarafından

²⁰⁴ ARSAVA; a.g.e., s.3., GEMALMAZ; 2001, s.255.

²⁰⁵ UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, 4. Cilt, 1. Bölüm, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1982, s.424.

²⁰⁶ KAPTAN; a.g.e., s.9.

²⁰⁷ AKŞİN; a.g.m., s.25.

²⁰⁸ SOMEL; a.g.m., s.90.

²⁰⁹ AKŞİN; a.g.m., s.25.

²¹⁰ GEMALMAZ; 2001, s.255.

²¹¹ BERKES; a.g.e., s.154.

²¹² KAPTAN; a.g.e., s.10.

ele alınmıştır. Ondan sonra yepyeni bir devrin başladığını, II. Selim'in tamamlanamamış girişimleri ve özellikle Sened-i İttifak ayrı tutulursa, anayasacılığa, belki anayasallığa ilk keskin adımların atıldığını belirtmek gerekir.²¹³

Buna göre, II. Mahmut döneminin azınlık unsurları da ilgilendiren en radikal kabulleri; “yönetilenlerin reaya değil, tebaa ve halk olarak nitelenmesi, kapıkulluğunun kaldırılması ve yerine sınıf, ırk, din farkları gözetilmeden devşirilen bir sivil bürokrasinin yetiştirilmesi”dir.²¹⁴ II. Mahmut, döneminde, vatandaşlar arasındaki ayırımlara son vermek için dil, din, farkı gözetilmeyeceğini, herkesin eşit olduğunu ve can ve mal güvenliklerinin sağlanacağını ilan etmiştir.²¹⁵ Tanzimat Fermanı ile millet sistemi kaldırılarak, yerine Osmanlı vatandaşı deyimi konulmuştur.²¹⁶

Bundan sonra Abdülmecit döneminde, Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı Gülhane Hattı Hümayunu önemli bir belge niteliğindedir.²¹⁷ Osmanlı devlet geleneğinde, tahta yeni çıkan padişahın bir ‘hattı hümayun’ ilan etmesi olagelmisti.²¹⁸ Buna göre ilan edilen 1839 Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) ile; vilayetlerde mali ve idari sorunları çözmekle görevlendirilen olağanüstü yetkili ‘muhasıl’lara yardımcı olmaları için ruhani reislerle, Müslüman ve gayrimüslim halkı temsilen, gene halkın seçecekleri²¹⁹ temsilcilerden oluşan muhasıllık meclisleri (sivil bürokrasinin uygulamaya geçmesi) kurulmuştur.²²⁰

Yabancı ülkelerin Tanzimat Fermanı'nı yeterli görmemesi sonucu, 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nda ise Gülhane Hattı Hümayunu'nda verilen haklara da değinilerek, bunların gerçekleşmesi için alınacak önlemlerden bahsedilmiştir. Burada, daha önce zımmilere tanınmış olan haklar teyit edilmiş, gayrimüslim cemaatler iç işlerinde

²¹³ Bahsi geçen belgeler ve diğer tüm Anayasal metinlerimiz için bkz. **KİLİ**, Suna-**GÖZÜBÜYÜK**, Şeref; Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze), Yen. 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000.

²¹⁴ **BERKES**; a.g.e., s.171.

²¹⁵ **OKANDAN**, R. Galip; Amme Hukukumuzun Anahatları, İ.Ü.H.F. Yay.:363, İstanbul, 1971, s.60.

²¹⁶ **BOZKURT**; a.g.m., s.52.

²¹⁷ **OKANDAN**; a.g.e., s.66-67.

²¹⁸ **AKIN**, İlhan; Türk Devrimi Tarihi, 5.Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1992, s.19, **İNALCIK**, Halil; “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Belleten, C:XXVIII, S:109-112, Ankara, 1964, s.611-619.

²¹⁹ Türkiye yönetim sisteminde, seçim usulü de ilk olarak bu meclislerin kurulması ile başlamıştır. **ORTAYLI**, İlber; Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK Yay., VII. Dizi, S:178, Ankara, 2000, s.35.

serbest bırakılmış, bunlara askeri ve sivil okulların kapısı açılmış ve sözkonusu cemaatlerin Osmanlı Devleti'nde mülk edinebilmeleri kabul edilmiştir.²²¹

Daha çok Müslüman olmayan azınlıkların, daha doğrusu Hıristiyan halkın haklarını korumak üzere, özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen dış baskılar sonucu kabul edilen diğer düzenlemeler ise şunlardır: Devlet memuru olmada vatandaşlar arasında ayırım gözetilmeyecek, hiç kimsenin malına el konulmayacak, ülkede yaşayan her türlü topluma öğretim özgürlüğü tanınacaktır.²²² Ayrıca bu belge ile cizye kaldırılmış, Hıristiyan halk için de askerlik ödevi konması öngörülmüştür. Kimsenin dinini değiştirmeye zorlanmayacağı kayıt altına alınmış, ek bir not ile de din değiştirmenin cezalandırılmayacağı belirtilmiştir. Artık gayrimüslimler için hakaret ifade eden nitelermeler kullanılmayacak, mahkemelerde Hıristiyanların tanıklığı kabul edilecek, tanıklar kendi din kitapları üzerine yemin edebilecektir.²²³

Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı arasındaki farkı, Islahat Fermanı ile Müslüman-Müslüman olmayan arasındaki farkın kaldırılmış olması olarak özetlemek mümkündür.²²⁴

1856'da İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti, Sardinya ve Rusya arasında yapılan Paris Anlaşması'nda (m.9), bir buçuk ay önce Osmanlı Sultanının, tebaasına, tüm dinlerin eşit kılındığı ve özgürce icra edilebileceği konusunda garanti verdiği hattı hümayuna atıf yapılmıştır.²²⁵

1862-65 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki tüm milletler için birer nizamname hazırlanarak yürürlüğe girmiştir.²²⁶ Bu nizamnameler ile her millet için laik üyelerin de bulunduğu genel meclisler ve eyaletlerde yerel meclisler kurulmuş, bu sayede gayrimüslimler dahil oldukları 'millet' yöneticilerinin baskılarından, kısmen de olsa, kurtulmuşlardı.²²⁷ Bu hükmi şahıslar, cemaatlerin vakıf, okul, ve içtimai tesislerinin idare ve denetimini yürüteceklerdi. Patrikhanelerin yetkilerinin azaltıldığı ve dinin dışında laik

²²⁰ **ORTAYLI**, İlber; Gelenekten Geleceğe, içinde "Türkiye'de Demokrasi Çok Genç Değildir", 7. Baskı, Ufuk Kit., İstanbul, 2003, s.61-62. Muhassıllık Meclisleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. **ORTAYLI**; 2000, a.g.e., s.32-46.

²²¹ **FENDOĞLU**; 1997, s.69.

²²² **AKIN**; 1992, a.g.e., s.20-21, **ÜÇOK-MUMCU-BOZKURT**; a.g.e., s.274-275.

²²³ **BERKES**; a.g.e., s.216-217.

²²⁴ **FENDOĞLU**; 1997, s.69.

²²⁵ **ARSAVA**; a.g.e., s.3, **GEMALMAZ**; 2001, s.255.

²²⁶ Bu nizamnameler için bkz. **KAYA**, Önder; Tanzimatt'tan Lozan'a Azınlıklar, Yeditepe Yay., İstanbul, 2004, s.109 vd.

²²⁷ **BOZKURT**, Gülnihal; Türk Alman Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Ankara, 1989, s.57-58.

unsurların ön plana çıkarıldığı bu yeni sistemin, ulusçuluk ve ayrılıkçılığı artırdığı düşünülmekle beraber, Bab-ı ali'nin diğer sisteme, yani ruhban elindeki yönetime nazaran, cemaatlerin üzerinde daha fazla kontrol sahibi olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.²²⁸

1878 Ayestafanos Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devletler olmuşlardır. Dini azınlıkların korunması 1878 Berlin Anlaşması ile genişletilmiş, bu anlaşmada ayrıca Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığı teyit edilmiş, Bulgaristan, muhtar ve sultana vergi ödemekle yükümlü, özerk bir prenslik haline gelmiştir (1908'de de bağımsızlığını kazanmıştır). Oluşan yeni devletler ile Osmanlı Devleti, dini inançların korunmasıyla mükellefiyeti ve dini inanç nedenli diskriminasyon yasağını kabul etmişlerdir.²²⁹

Berlin anlaşmasında ayrıca, bir devletler hukuku prensibi olarak, yeni devletlerin tanınması için bir koşul mahiyetinde, bu devletlerin azınlıkların korunmasını yükümlenmesi öngörülmüştür. Antlaşma, Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslim azınlıkların haklarının korunmasına yönelik yükümlülükler içeriyordu. Burada ayrıca, Yahudilerin korunmasına yönelik hükümler de bulunmaktadır.²³⁰

Bu ve bundan sonra Osmanlı'dan ayrılan devletlerle yapılacak olan diğer anlaşmalarda, örneğin, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan ile 1913'te ayrı ayrı yapılan anlaşmalarda, bu bölgelerde kalan Müslüman halkın haklarını koruyan hükümler de yer almıştır.²³¹ Osmanlı Devleti ile büyük devletler arasında yapılan 1881 tarihli, bazı toprakların Yunanistan'a bırakılmasına ilişkin anlaşmada, Yunanistan'dan, Müslümanlara dinlerini özgürce icra etme hakkı ve kendi dini nitelikli mahkemelerine sahip olma hakkını garanti yükümü istenmiştir.²³²

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan 1913 tarihli İstanbul Anlaşması'nda da Bulgaristan'da yaşayan Müslüman halka medeni ve siyasal haklardan istifade bakımından eşitlik ile din ve vicdan özgürlüğü tanınmıştır (aynı yükümler Türkiye'de yaşayan Bulgarlar için de sözkonusu idi). Aynı yıl Yunanistanla yapılan anlaşmada Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Müslümanlara yaşam, mülkiyet, şeref, din ve geleneklerini koruma hakkı tanınmıştır. Ayrıca büyük devletlerin 1915'te Yunanistan'a

²²⁸ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.91.

²²⁹ **ARSAVA**; a.g.e., s.3.

²³⁰ **ARSAVA**; a.g.e., s.3, **GEMALMAZ**; 2001, s.255.

²³¹ **GEMALMAZ**; 2001, s.255.

²³² **ARSAVA**; a.g.e., s.4.

çektikleri notada, Yunanistan'a bırakılan topraklarda, Müslüman azınlıkların himayesi talep edilmiştir.²³³

20. yy. başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki Avrupalılar kapitülasyonlarla korunuyorlardı. Din ve vicdan özgürlüğü, mesken dokunulmazlığı, seyahat özgürlüğü, ticaret özgürlüğü yanında, konsololar da oldukça geniş yetkilere sahipti. Aynı uyruklu iki yabancıya davalarına bu konsololar bakıyorlardı. Farklı uyruklu yabancıların davaları Osmanlı mahkemelerinde görülebiliyordu. Fakat bunların bağlı oldukları ülke konsolosluğunun çevirmeni, bu mahkemelerde bulunmak zorundaydı. Ayrıca dava hukuk veya ticaret davası ise buna davalının bağlı bulunduğu konsolosluk bakıyordu. Dava taraflarından birinin Osmanlı vatandaşı olması halinde, dava, Osmanlı mahkemelerince görülüyor, ancak ilgili konsolosluk çevirmeninin bulunması yine gerekiyordu. Suçlu bulunan yabancılar, kendi ülkelerinde cezalarını çekiyorlardı.²³⁴

1876 Kanun-i Esasi ise din özgürlüğü, öğretim ve öğrenim özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi temel haklar yanında, 11. maddede devletin dininin İslam olması ile birlikte, diğer din mensuplarına, ibadetlerini özgürce yapmaları hakkını tanıyordu.²³⁵ Ancak daha da önemlisi; bu belgede 'reaya' tabirinin kullanılmamasıdır. Yani bütün tebaa eşit öngörülmüş ve bu ilke her hükümde kendini hissettirmişti.²³⁶ Kanun-i esasi, yasalar önünde eşitlik yanında fırsat eşitliğini (özellikle kamu görevlerine erişebilirlik) de koruma altına almış, vatandaşlık görevlerinde de (vergi, askerlik) eşitlik esasını öngörmüştür.²³⁷

Kanun-i Esasi kabul edildikten sonra, 1877'de kurulan Meclis-i Mebusan'da, 1840'lardan beri vilayet idaresine katılan her dinden halk, ülke yönetiminde de söz sahibi olurken, mecliste, dönemin hiçbir çokuluslu imparatorluğunda görülmeyen miktarda (1/3 oranında), gayrimüslim mebus yer almıştır.²³⁸ Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Türk, Arap, Rum, Sırp, Bulgar, Ermeni milletlerinin temsilcilerinden oluşan, kozmopolit yapıdaki bu mecliste²³⁹, mebuslardan 69 tanesi Müslüman, 46'sı ise Hıristiyan ve Yahudiydi²⁴⁰

Tüm bu çabalar, içeride ve dışarıda yaşanan paylaşım hesaplarını dindirememiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya'nın Birinci Savaşı'na girerek, tamamen ortadan

²³³ ARSAVA; a.g.e., s.3.

²³⁴ GÖZE; 2000, a.g.e., s.211.

²³⁵ OKANDAN; a.g.e., s.166 vd.

²³⁶ ORTAYLI; 2003, a.g.e., s.62.

²³⁷ ÜSTEL, Füsün; "II.Meşrutiyet ve Vatandaşın 'icad'ı", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.174.

²³⁸ ORTAYLI; 2003, a.g.e., s.62.

²³⁹ AYBARS; a.g.m., s.161.

kalkmasına engel olamamıştır. Bir kurgudan yola çıkılarak yapılan propaganda ve politik-diplomatik başarılar, İmparatorluğun yıkılarak, yerine küçük, idaresi kolay devletler kurulmasıyla örtüşmektedir. Avrupa ülkelerinin, Dünya Savaşı'ndan sonraki egemenlik alanlarına bakıldığında da amaçsal başarıyı yakaladığı görülebilir. Nitekim 18. yüzyıldan itibaren kolonyal güçler şeklinde ortaya çıkan, Rusya, Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın bilinen amacı, kendine yeni sömürgeler bulmaktır. Bu nedenle, zengin Osmanlı toprakları, bu ülkeler için dağılmalı, Osmanlı İmparatorluğu aradan çekilmeliydi.²⁴¹ Provokasyon ve yardım vaatleri ile Türk olmayan veya Müslüman olmayan halklar isyana ve İmparatorluktan ayrılmaya yönlendirildi.²⁴² Osmanlı imparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim cemaatler için, 19. yy.da dini mitlerin yerini seküler mitler almış, milliyetçilik, sosyalizm gibi ideolojiler etkili olmuştur. Örneğin, Ortodoks Rumlar, yüzyıllardır korudukları Ortodoks kimliğini terk ederek, Hellen kimliği söylemleri ile doldurulmuşlardır.²⁴³ Ancak Hellen ve Slav milliyetçi düşüncelerinin, Avrupa merkezli eğitim odakları kadar, popüler söylemlerle de geliştiğini unutmamak gerekir.²⁴⁴

18 ve 19. yüzyılların etkin siyasi düşünceleri, yalnız azınlıkta kalan unsurları değil, Osmanlı unsurları da etkilemiş, devleti meydana getiren ulusların tek tek bu bütünden kopmaları, kalanların ise karışıklık, yeni talepler ve sürekli bir isyan içinde olmaları, dışarıdan yapılan baskı ve haksız müdahaleler sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Osmanlı kimliği arayışlarını da başlatmıştır.

Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük arasında kalan²⁴⁵ dönem aydınları (Jön Türkler ya da Yeni Osmanlılar, ileride İttihatçılar), hem birbirine çok yakın hem de çok uzak teoriler üretmişlerdir. Bunları birbirine yaklaştıran, 'İmparatorluğun devamını sağlamak' ortak arzusuna çözüm arayışları olarak meydana çıkmaları iken, bu aydın kesim mensupları, ortak dileğin gerçekleşmesinde önerilen, inanılan yöntem itibariyle

²⁴⁰ **BERKES**, a.g.e., s.336.

²⁴¹ **ERCAN**; a.g.m., s.68.

²⁴² **ERCAN**; a.g.m., s.69.

²⁴³ **YUMUL**, Arus – **BALİ**, Rifat N.; "Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.362.

²⁴⁴ **ORTAYLI**; 2001, a.g.m., s.41.

²⁴⁵ **ÖZBUDUN**, Ergun; "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.63.

birbirlerinden ayrılmaktaydılar. Tanzimatçıların²⁴⁶ ideal çözüm olarak savundukları Batıcılık fikrine karşı olunması da bu ideolojilerin diğer bir ortak noktası olmaktadır.

Osmanlılık savunucuları, çok etnili ve çok uluslu bir imparatorluğun mensupları olarak, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm unsurların memnun olacağı bir çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, bir ‘genel yurt’ olarak görülen topraklarda yaşayan herkes ‘tek toplum’ olarak algılanacaktı.²⁴⁷ Esasen, bu fikir, bütünlüğü amaçlarken, birçokları tarafından milliyetçilik unsurunun sadece bir ihtilaf kaynağı olarak görülmesine rağmen, Osmanlılığı savunanların yayınlarından, belirgin bir şekilde, bunların Türklere ayrı bir önem verdikleri, hissediliyordu. Bunun sebebi olarak, Osmanlı gibi azametli bir İmparatorluğun esas kurucularının Türkler olması görülmekle beraber²⁴⁸, durumun çelişkisi de ideolojinin sağlam temellere oturtulmadığını gösteriyordu. Yine de Tanzimat dönemi devlet ileri gelenlerince desteklenen “Osmanlı” kimliği, bir milli kimlik olarak değil, tam tersine milli kimlik taleplerini bastırmaya yönelik bir politik kimlik olarak ortaya atılmıştır.²⁴⁹

İslamcılık, İttihatçıların temel ideolojik direklerinden biri olarak ifade edilmektedir. Ancak Müslümanlık üst kimliğine dayandırılan bu ide, Ortadoğu’da yeni bir dengeleyici güç oluşturmak isteyen, İngiltere öncülüğündeki büyük devletlerin, Araplara, milliyetçiliği empoze etme çalışmaları ile dıştan, İttihat ve Terakki’nin laiklik politikaları nedeniyle de içten tutunamamış, istenen birliği sağlayamamıştır.²⁵⁰ Milliyetçi akımın, Araplar ve özellikle Müslüman Arnavutlar içinde etkili olması ve Arnavutların 1912’de imparatorluktan ayrılması, Osmanlı-İslam sentezine ağır bir darbe vurmuş, İslamcılık, Balkan Savaşları’ndan sonra, Türkler dışında korunacak ve dayanılacak başka bir Müslüman halk kalmaması sonucu, terk edilmeye yüz tutmuştur.²⁵¹

Türkler, 19. y.y. ortalarına kadar Türk kimliği ile değil, Müslüman kimliği ile ön plana çıkmış, İslamiyet Türkler için en önemli aidiyet belirteci olmuştur.²⁵² Hatta Cumhuriyetin ilk yıllarında bile Türklük asla etnik-kültürel yönden tanımlanmamış, islami kimlik ile

²⁴⁶ Tanzimatçılarla Yeni Osmanlıların farklılıkları için bkz. **ODABAŞI**, Arda; “Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar”, *Bilim ve Ütopya*, S:132, Haziran 2005, s.16 vd.

²⁴⁷ **TUNAYA**, Tarık Zafer; *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2001, s.135.

²⁴⁸ **MARDİN**, Şerif; *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri 1895-1908*, 10. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.149-150.

²⁴⁹ **ÖĞÜN**; a.g.m., s.217.

²⁵⁰ **TUNAYA**; a.g.e., s.136-137.

²⁵¹ **KESKİN-YUVALI-ÖZTÜRK-EKİNCİKLİ**; a.g.e., s.65.

²⁵² **YURDUSEV**; a.g.m., s.104.

örtüşük kullanılmıştır.²⁵³ Ancak Yeni Osmanlılar'ın (Jön Türkler)²⁵⁴ dönemin ulusçuluk nehri içinde, liberal romantizmden etkilenmediklerini söylemek de anlamsızdır.²⁵⁵

Esasen, Türk milliyetçiliğini 8. yy.'da saf Türkçe ile yazılan Orhun Kitabeleri'ne dayandıran görüşlerle karşılaşmak mümkündür. Kitabelerde, tüm Türkleri birleştirmek idesinden bahsedilmekte, bu söylemler ışığında Kitabelerin koyu bir milliyet anlayışı ile yazıldığı ileri sürülebilmektedir.²⁵⁶

Türk milliyetçiliğinin, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yerleşen Türklerde bilinçli bir hal aldığı da iddia edilmektedir. Buna göre; 13. yy. ortalarından itibaren milliyetçilik, dönemin diplomasisi Arapça ve Farsçayı bilmeyi gerektirdiği için, bu görevlere getirilen,²⁵⁷ İran kökenli Selçuklu yönetici zümresinin, Türkleri aşağılaması ve Moğolların zulmü sonucu, bilinçli bir hal almıştır.²⁵⁸ Türklerin temel ulus olma niteliğini korumakla beraber, devşirme sistemi ile yönetici kadronun oluşturulmasının etkisiyle, siyasi bağlamda, ikinci plana itilmiş oldukları açıktır.²⁵⁹ Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun millet nizamı içinde, milliyetçiliğin değil koyulaşması, oluşması bile - üstelik yabancı veya azınlık unsurlar arasında dahi- yüzyıllar süren, güdümlü bir siyasetin mucizesi olabildi ancak.

Sultan Abdülaziz döneminde başlayan Türkçülük hareketinin sistemli bir biçimde yapılması şöyle olmuştur: Türklük ile ilgili olarak milli bir coğrafya, dil ve tarih için araştırmalar yapılmış (ilmi ve hissi unsur), Türk sözcüğüne ve Türklüğe itibar kazandırılmaya çalışılmış (şuur cephesi), Türklere devletin kurucu unsuru olarak bakma tavrı geliştirilmiştir (siyasi cephe).²⁶⁰

²⁵³ **AKÇAM**; 1997, a.g.m., s.144.

²⁵⁴ Yeni Osmanlılar hakkında bkz. **AKŞİN**, Sina; "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", Bilim ve Ütopya, S:132, Haziran 2005, s.32 vd.

²⁵⁵ **MARDİN**, Şerif; "Yeni Osmanlı Düşüncesi", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.45.

²⁵⁶ **Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısım**, İstanbul, Milli Eğitim Yayınevi, s.26, Akt.: **OBA**; a.g.e., s.13-14.

²⁵⁷ **AVCIOĞLU**; 1995, s.2005.

²⁵⁸ **AKDAĞ**, Mustafa; Türkiye'nin İktisadi ve İhtimai Tarihi, C:2 1453-1455, Ankara, 1971, s.5-6, Akt. **OBA**; a.g.e., s.14.

²⁵⁹ **OBA**; a.g.e., s.15.

²⁶⁰ **KESKİN-YUVALI-ÖZTÜRK-EKİNCİKLİ**; a.g.e., s.43.

İmparatorluğun hakim etnik topluluğunu Türkler oluşturuyordu. Bu nedenle, özellikle Balkan Savaşları'nın etkisiyle²⁶¹ İttihat ve Terakki yönetimi hızlı bir uluslaşma politikasına başladı.²⁶² Türkçülük akımının, 1913'ten itibaren, resmi devlet ideolojisi olarak benimsendiği söylenebilir. Öyle ki 1915'te kabul edilen bir kanunla, ülkedeki tüm yabancı kuruluşlarda Türkçe'nin kullanılması zorunluluğu getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonlarında ise Türkçülük Turancılığa dönüşmüştür.²⁶³

Ancak Akçam, 1908 sonrasında Anadolu'da Müslüman topluluklar arasında, gayrimüslimleri tasfiye etmek için bir anlaşma yapıldığını, dolayısıyla, ulusal nitelikte görünen fakat esasta dini temelde yaşanmış bir uluslaşma, modernleşme evresinden bahsetmektedir.²⁶⁴

Yurdusev de 20. y.y.'da ancak oluşabilen Türk kimliğinin başat belirleyicisi olarak, yine İslamı gösterir. Ancak diğer belirleyici unsurların da görünür hale geldiğini belirterek, dil, etnik Türklük duygusu, coğrafya ve ülke unsurlarının daha çok elit kesim üzerinde etkili olduğunu belirtir.²⁶⁵

Sonuç olarak, çağdaş biçimiyle yurttaşlığın, bireyi ulus devlete bağlayan bir ilişki olduğu ve bu ilişkide, yurttaşlığın, bireyin kamusal alan içinde yer almasını sağladığı²⁶⁶ göz önüne alınırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nda, modern ulus devletler çağında neyin eksik olduğu daha net görülür. Yurttaşlık haklarının dahi verildiği böylesi bir büyüklük içinde, toplumsal bağlılığın korunması ve güçlenmesi, çıkar sahiplerince bilinçli olarak engellenmiş, 'ulus olmak' homojen bir birliktelik olarak lanse edilmiştir. Ancak imparatorluktan ayrılarak kurulan yeni devletlerin, gerçek anlamda homojen ulus devlet olabildikleri de şüphede kalmıştır.

Yine de eğer şuan Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları üzerinde, Romanya'dan Yunanistan, Suudi Arabistan, Irak ve Cezayir'e kadar pek çok ulus devletten söz

²⁶¹ **ADANIR**, Fikret; "Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi", İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, Der.: Erik Jan Zürcher, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.23.

²⁶² **OKUTAN**; a.g.e., s.3.

²⁶³ **OBA**; a.g.e., s.16-17.

²⁶⁴ **AKÇAM**; 1997, a.g.m., s.143.

²⁶⁵ **YURDUSEV**; a.g.m., s.104.

²⁶⁶ **EROL**, Nuran; "Yurttaşlık ve Demokrasi: Çoğulcu Bir Yurttaşlık Kavramına Doğru", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997, s.121.

edilebiliyorsa, bu, İmparatorluğun kendisini meydana getiren unsurlara, dini ve etnik özerklik prensibini uygulaması sayesinde mümkün olmuştur.²⁶⁷

Ortaylı'nın da belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu ve İslam devletlerinde 'millet' olarak teşkilatlanma ve kendi cemaatine ait olma, modern dünyadaki azınlık statüsü ve psikolojisinden objektif ve subjektif unsurlarıyla birlikte oldukça farklıdır. Güven içinde ve birlikte varolabilmenin gerçekleştiği bu ülkede ekalliyet sözcüğü, imparatorluğun son on yılında devlet ve toplum hayatına girmiştir.²⁶⁸ O da yine Batılı söylemler dahilinde.

1.2.2.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem

“Sosyal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerin tümünü içeren 'kimlik' kavramı, aynı ölçütlerde toplumlar için de geçerlidir. Toplumların kimliği, onları diğer toplumlardan ayıran, kendine özgü kültür ve değerleri ile 'ulusallık' şeklinde ortaya çıkar.”²⁶⁹ Oysa, cumhuriyet dönemine gelindiğinde, İslamlık ve Osmanlılık kimlikleri içinde eritilmiş bulunan Türk kimliği üzerinde, Osmanlılık kültürü baskındı.²⁷⁰

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı süresince ve sonrasında oldukça yoğun bir uluslaşma, millileşme dönemi yaşanmıştır. Milli devletin oluşturulması sürecinde, muharrik güç olarak kaçınılmaz surette şekillendirilen milli kimlik, milliyetçiliğin vatandaşlık-vatan bağlarıyla belirlenen bir siyasi-hukuki kimlik ile etnik kökene dayanan kutsal öz kimlik unsurlarına dayanmaktaydı²⁷¹. Ulusal kimliğin ortaya çıkarılmasında, dil ve tarih eksenli çalışmalar yapılmaya başlandı.²⁷²

Milli mücadele sonrası oluşturulan yeni devlete Türk değil, Türkiye Devleti denilmesini Tanör şöyle açıklamaktadır: “Ulusal Kurtuluş Savaşı esas olarak Türk milliyetçiliğinin damgasını taşımakla birlikte, Türk olan ve olmayan unsurların antiemperyalist birliğini temsil ediyordu...Bu bakımdan “Türkiye Devleti” ibaresi , etnik

²⁶⁷ **BALTA**, Tahsin Bekir; “Etnik Bakımdan Mütecanis Olmayan Bölgelerin Kendi Kaderini Tayin Hakkı”, A.Ü.H.F.D., C:XXI, S:1-4, Y:1964, s.13.

²⁶⁸ **ORTAYLI**; 1995, a.g.m., s.86.

²⁶⁹ **YAMANER**, Şerafettin; Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1999, s.239.

²⁷⁰ **YAMANER**; a.g.e., s.246.

²⁷¹ **BORA**, Tanıl; “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, 1997, s.53.

²⁷² **YAMANER**; a.g.e., s.247-250.

kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasal coğrafya (Misak-ı Milli sınırları) içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan yeni devleti bütün kucaklayıcılığıyla ifade ediyordu.”²⁷³ Özbudun da dönemin siyasal ortamı gereği, milli mücadele kadrosunun, İslamcı muhafazakarlarla ve Türkler dışındaki Müslüman etnik gruplarla da ittifak içinde bulduklarına dikkat çekmektedir.²⁷⁴

Birinci dünya savaşı sonunda, Osmanlı Devleti ile İttifak Devletleri arasında imzalanan ve daha sonra, TBMM hükümetince tanınmayarak geçerliliğini kaybeden Sevr Antlaşması’nda (10 Ağustos 1920), azınlıklarla ilgili özel bir bölüm yer almaktaydı.²⁷⁵ Bu düzenlemeler, azınlıkların her derecede okul açabilmesini, dini müesseseler kurabilmelerini öngörüyor, Osmanlı hükümetinin bunlara karışmaması ve itilaf devletlerinin bu maddenin uygulanması konusunda her türlü tedbiri alabilmesi kabul ediliyordu.²⁷⁶ Ancak Türkiye, Osmanlı’nın mirası olarak görülen bu hezimetini kabul etmemiş, dolayısıyla Sevr yürürlük kazanamamıştır.

Kurtuluş savaşı’ndan sonra imzalanan Lozan Anlaşması, Türkiye’de azınlıklar ile ilgili olarak, bugün dahi geçerliliğini koruyan temel belge olma niteliğiyle, Türkiye Cumhuriyeti’nin yükümlülüklerini düzenlemiştir. Sevr ile bir politik baskı aracı olmaya son derece açık şekilde öngörülen azınlıklara dair düzenlemeler, temelde Sevr’in reddi niteliğinde, Lozan görüşmelerinde de reddedilmiştir. Türkiye tarafından istenen, istisnai, esasen imtiyaz niteliğindeki, bağımsız Türkiye Devleti’nin egemenliğine, bir başka devlet tarafından müdahale edilmesini öngören kuralların dayatılması değil, 1. Dünya Savaşı sonrasında genel olarak kabul edilmiş ve Milletler Cemiyeti’nce de onaylanmış uluslar arası yöntem ve kurallarla belirlenen tavra iştirak etmek olmuştur.²⁷⁷

Anlaşma öncesinde yapılan müzakerelerde Türk tarafı, azınlıklarla ilgili olarak özellikle iki husus üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki, azınlık haklarının karşılıklı iken ikincisi, azınlıkların korunmasının, Türkiye’nin varlık ve bütünlüğüne karşı saldırılarda bulunmak için bir bahane olarak kullanılmamasıdır.

24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Anlaşması’nın 38-58. maddeleri arasında, Türkiye’deki azınlıkların hakları düzenlenmiştir. Azınlık statüsünün tanınmasında sadece din esasının alınarak, gayrimüslimleri azınlık statüsünde kabul eden Anlaşmada, Rum,

²⁷³ **TANÖR**, Bülent; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 9. Baskı, Yapı Kredi Yay.-963, Cogito-69, İstanbul, 2002 s.211.

²⁷⁴ **ÖZBUDUN**, E.; a.g.m., s.65.

²⁷⁵ **BOZKURT**; a.g.e., s.56-57.

²⁷⁶ **KESKİN-YUVALI-ÖZTÜRK-EKİNCİKLİ**; a.g.e., s.172.

²⁷⁷ **GÖZE**; 2000, s.194.

Musevi, Ermeni, Nasturi ve Bulgarlardan sözedilmiştir. Azınlık olarak kabul edilen gruplar için; yaşama ve özgürlüklerinin koruma altına alınması, Türk vatandaşlığını kazanmaları, medeni ve siyasal haklardan eşit olarak yararlanmaları ve nüfus yoğunluklarının bulunduğu yerlerde, kendi dilleriyle eğitim yapabilecekleri okullar açma hakları tanınmıştır.²⁷⁸

Lozan Anlaşması azınlıklar için, aile hukuku ve ahkamı şahsiye konusunda kendi örf ve adetlerinin icrasında serbesti tanımıştır. Ancak 19 Eylül 1925'te önce Yahudiler, daha sonra 17 Ekim 1925'te Ermeniler ve 27 Kasım 1925'te Rumlar, Adalet Bakanlığı'na başvurmuşlar ve böyle bir ayrıcalığa gerek duymadıklarını beyan etmişlerdir.²⁷⁹ Böylece bundan sonra, diğer Türk vatandaşlar gibi, 1926'da kabul edilen Medeni Kanuna tabi olmuşlardır.²⁸⁰

Bir ulus: kan, soy, ırk birliğine; farklı ırktan insanların aynı siyasal yapı içerisinde birleşmelerine; dil birliğine; toprak, ülke birliğine; siyasal faktörler ve ortak çıkarlara; ortak dine ya da; birlikte yaşamak isteği ve iradesine dayanılarak kurulur. Bunlardan son unsuru diğerlerinden daha gerçek bulan ve diğer unsurları, bu unsurun oluşmasında uygun ortamın hazırlayıcıları olarak gören anlayışa katılmamak mümkün değildir.²⁸¹ İlk oluşum neredeyse imkansız bir durumdur. Ulus daha çok tarihsel değerlerle açıklanmalıdır. Çünkü bir ulus içinde kan ve soy birliği biyolojik bir gerçek olmaktan çok bir inançtır.²⁸² İnsanlık tarihinin uzun ve yoğun sarmalı düşünülürse, saf bir ırkın varlığını imkansız olarak nitelenmek doğru kabul edilmelidir.

Ulusun daha çok tarihsel değerlerle açıklanması fikri ile özdeşleşen bir ulusçuluk anlayışı şöyle özetlenebilir: "Milli varlığın doğal ve tarihi şartları, milliyetçilik duygusunu insanlarda yaratır. Bunlar ise şöyle sıralanabilir. Yaşayan dil birliğinin dayandığı tarihi bir bağlantı, törelerin, sanatın, ahlaki unsurların, yurt bütünlüğüne dayanan siyasi kuruluş, bu suretle millet fertleri arasında bağlantı kuran tarihi hatıraların, dil birliğinin milli hislere kaynak olması, beraber yaşama isteği, millet bütünlüğünü sağlar."²⁸³ Ulusçuluğun ateşten bir çember olduğu hatırlanırsa, yine beraber yaşama isteğinin ön plana çıkması gerektiği açıktır.

²⁷⁸ **BOZKURT**; a.g.m., s.57-58.

²⁷⁹ **KAPTAN**; a.g.e., s.102.

²⁸⁰ **BOZKURT**; a.g.m., s.58.

²⁸¹ **GÖZE**; 2000, s.348-351.

²⁸² **GÖZE**; 2000, s.349.

²⁸³ **AFETİNAN, A**; Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1977, s.188.

Genelde iki tip milliyetçilikten söz edilir; kötü milliyetçilik ve ehvenişer milliyetçilik²⁸⁴ (veya açık milliyetçilik, kapalı milliyetçilik).²⁸⁵ Kötü milliyetçiliğin klasik örneği Almanya'da 20. yüzyılın ilk yarısında hakim olan anlayıştır. Bu tür, romantizmden²⁸⁶ etkilenmiş olup, etnik ve kültürel öğelerin ön plana çıktığı bir anlayışla güç bulur. Ehvenişer milliyetçilik ise Fransız milliyetçiliğinin unsurları taşır. Öyle ki bu türde, Aydınlanma Felsefesinin temellendirdiği bir düşünce olarak, kozmopolitlik, evrensellik ve aydınlanma öğeleri ön plana çıkar. Türk milliyetçiliğinde her iki tür milliyetçiliğin izlerini de görmek mümkün. Türk milliyetçiliği hem medeniyetçi hem de kültürcü olarak nitelenebilir. Burada, 'medeniyeti al, kültürü koru' anlayışı hakimdir.²⁸⁷ Atatürk siyasetinde romantik fikrin oldukça azaltıldığı görülmektedir.²⁸⁸

Ziya gökalp kültürü iki ögeden oluşturur: Medeniyet ve hars. Medeniyet uluslar arası niteliktedir. Dolayısıyla uluslar arasında kolayca aktarılabilir. Hars ise ulusal niteliktedir ve ulusun benliğini oluşturan hars aktarılamaz.²⁸⁹

Atatürk milliyetçiliğini kültürel millet görüşüne dayandırmak şu tanımına bakınca doğruluk kazanacaktır: “ a) zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, b) beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olan, c) ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir. Bu tarif tetkik olunursa, bir milleti teşkil eden insanların rabıtalardaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insani hisse gösterilen riayet kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten maziden müşterek zafer ve yeis mirası; istikbalde

²⁸⁴ Kötülerden tercih edilebilir olanı, daha az kötü. **YILMAZ**, Ejder; a.g.e., s.223.

²⁸⁵ açık milliyetçilik, ırk ve etnik kökeni göz önüne almadan vatandaşlardan meydana gelen siyasal bir toplumu, bir toprak teşkilatını ifade eder, idealini gelecekte arar, eski ile ilgilenmek, kişilerin özgürce kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi üzerinde durur...Örnek ABD. Kapalı milliyetçilik ise, milletin milli karakteri kan ve ırk gibi ortak kökenler ve ana topraklarında köklü bir şekilde bulunmuş olma gibi konuları işler. Bu şekilde, milli karakterin saflığını ileri sürerek bunun yabancı etkiler altında bozulmamasına çalışır..Örnek Panslavizm ve Alman milliyetçiliği.” **OBA**; a.g.e.,s.25-26.

²⁸⁶ Gelişmemiş ülkelerin modernleşmesi sürecinde romantizmin temel ide olduğunu savunan bir görüş için bkz.:**MARDİN**; a.g.e., s.26 ve 304-305.

²⁸⁷ **KADIOĞLU**, Ayşe; “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Milliyetçiliğinin Çelişkisi ve Seçkinlerin Tavrı”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997, s.277-278.

²⁸⁸ **MARDİN**; a.g.e., s.305.

²⁸⁹ **TEKELİ**, İlhan-**İLKİN**, Selim; Cumhuriyetin Harcı, 1. Kitap Köktenci Modernitenin Doğuşu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s.481.

gerçekleştirilecek aynı program ümitleri beslemiş olmak; bunlar elbette bugünün medeni zihniyetinde, diğer hertürlü şartların üstünde mana ve şümül alır.”²⁹⁰

18. y.y. ünlü düşünürlerinden Johann Gottfried Herder kültürel kendi kaderini tayin hakkı ile bütün bir milliyet anlayışına sahiptir. Ona göre bir halkın diğerinden üstün tutulması kabul edilemezdi. Birbirine eşit değerinde olan ulusal kültürler çeşitlilik içinde kalmalı ve bunlar bir arada barış içinde yaşamalıydı. Ancak evrenselliğin sunduğu soyut birliktelik oldukça kuşkulu bir ideydi. Kültürler birbirine karıştırılmamalıydı.²⁹¹

Kurulmaktan öte var olmaya çalışan yeni Türkiye Devleti, coğrafyasında pek çok kültürel-etnik farklı toplumu da barındırıyordu. Dönemin başında, bu farklı toplumlar, milli kimliğin hars ve soy unsurlarında aynı kabul edilmişler, farklılıkları kabul edilmemiştir. Hatta Kürtlerin aslen Türk oldukları savı bu dönemde ortaya atılmıştır²⁹².

Azınlıklar için genel tavır daha çok, Türk kültürünü benimseyerek millet içinde mevcudiyetlerini sağlayacakları yönündedir.²⁹³ Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok böyle bir olgunun, azınlıkların, deklare edilmeden, inkarı gözlemlenebilir.²⁹⁴

Yeni Türk Devleti'nin kendinden saymadığı, 'öteki' kabul ettiği kimlik olarak Osmanlı kimliğini gösteren T. Bora, bu nedenle Türkiye'nin farklı bir İslam devleti modeli kurguladığını, bu devlet içinde de gayrimüslimleri azınlık kabul ettiğini savlamaktadır.²⁹⁵

1924 Anayasası'nın görüşmelerinde de Türk olmayan fakat Müslüman olan etnik gruplar sözkonusu edilmemiş, 88. maddede düzenlenen vatandaşlık konusunda sadece Müslüman olmayan azınlıkların durumu tartışılmıştır.²⁹⁶

1924 Anayasasında “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur”²⁹⁷ denilerek Müslüman olmayan azınlıkların eşit vatandaşlık haklarına sahip olmaları sağlanmıştır. ‘Vatandaşlık itibariyle’ ibaresinin kullanılması, onların sosyolojik açıdan Türk olarak algılanmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu durum

²⁹⁰ AFETİNAN, A.; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazmaları, Ankara, 1969, s.23-24.

²⁹¹ BERLIN, Isaiah; “Volksgeist’ in Dönüşü”, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, NPQ Türkiye, C:1/3, Kış 1992, s.7-8.

²⁹² BORA; 1997, a.g.m., s.57.

²⁹³ BORA; 1997, a.g.m., s.57.

²⁹⁴ BORA, Tanıl; “Türkiye’de Milliyetçilik ve Azınlıklar”, Birikim, Etnik Kimlik ve Azınlıklar Özel Sayısı, 3. Baskı, S:71-72, 1995.

²⁹⁵ BORA; 1997, a.g.m., s.58.

²⁹⁶ ÖZBUDUN, E.; a.g.m., s.66.

²⁹⁷ GÖZÜBÜYÜK, Şeref – SEZGİN, Zekai; 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1957, s.436-441, Akt.: ÖZBUDUN E.; a.g.m., s.66-67.

bizi, Türk kimliğinin bu dönemde hala İslam ile özdeş olduğu sonucuna da götürür. Nitekim, Türk-Yunan mübadelesinde dil unsuru değil, din unsuru baz alınmıştı.²⁹⁸

Bu dönemde ortaya konan Türk milliyetçiliği, diğer milletlerle olan ilişkiler açısından sovenizm, yayılcılık ve saldırganlıktan uzak, barışçı ve insancıl bir anlayış; iç hukuk açısından ise etnik ya da ırksal unsurları öngörmeyen, kültür, ülkü ve kimlik ortaklığına dayanan subjektif bir millet anlayışıdır.²⁹⁹

Atatürk'ün bilinçli bir uluslaştırma süreci izlediği bilinmektedir. Bu doğrultuda Anadolu'da yaşayan tüm halkı Türkiye halkları şeklinde genellemiş, daha sonra materyalist bir halkçılık ve gerçekçi bir sınırlama ile bunları Türkiye halkı başlığı altında toplamıştır. Din ve ırk ögelerindense, dil ve tarih ögelerini ön plana çıkarmış ve tüm toplulukları ortak bir savaşım sonucu kurulan ulusal sınırlar çerçevesinde, Türk ulusu olarak bütünleştirmeye çalışmıştır.³⁰⁰ “Ulusal bütünlük anlayışı cumhuriyet devletinin gövdesini oluşturmuştur.”³⁰¹ da denebilir. Ancak Türk kimliğinin milli ve dini bir karakter taşımakta olduğu unutulmamıştır.³⁰² Bununla birlikte toplumsal bütünlüğün sağlanmasında, ulus devlet temeline dayalı simgelerin kullanılması, etnik farklılıkları gücendirmiş, geleneksel bütünleştirici unsur olarak dinin ihmal edilmesi ise bu süreci hızlandırarak³⁰³ ayrılıkçı görüşleri ateşlemiştir.

Kemalizm, klasik milliyetçi anlayışta temel unsurlar olan, soy, ırk ve dil birliği unsurlarını ön plana çıkarmaktan kaçınmıştır. Dolayısıyla Kemalizm'in bir milliyetçilik olmadığı ve teoride ve pratikte projesinin de kültürel vurgularla donanmış bir milliyetçi proje olmadığı görüşü, bu açıdan doğru kabul edilmelidir. Zaten Osmanlı döneminin ardından demografik unsurlar üzerinde birleştirici tek payda İslam idi. Politik toplumun inşası bu dönemde yurttaşlık bilincinin geliştirilmesinde araç olacaktı. Milliyetçilikten uzak durarak toplumsal bilincin oluşturulmak istenmesi daha önce yukarıda bahsedilen, Osmanlının, sonrasında ise Türkiye'nin ulus değil, devlet kurma süreci yaşadığı tezini doğrular niteliktedir. Çünkü Tanzimatçıların Osmanlı kimliği ile arzu ettikleri ile erken

²⁹⁸ ÖZBUDUN, E.; a.g.m., s.67.

²⁹⁹ PARLA, Taha; Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, C:3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s.32,40-41, Akt.: ÖZBUDUN E.; a.g.m., s.67, bu konuda ayrıca bkz. YAMANER; a.g.e., s.252.

³⁰⁰ ÇEÇEN, Anıl; Atatürk ve Cumhuriyet, 3. Baskı, İmge Kit. Yay., Ankara, 1995, s.120-121.

³⁰¹ ÇEÇEN; 1995, a.g.e., s.127.

³⁰² YUVALI; a.g.m., s.448.

³⁰³ YILMAZ, A.; a.g.e., s.72.

Cumhuriyet dönemi devlet erkanının arzu ettikleri hal, fiili ya da potansiyel milliyetçilikleri yatıştırmak yönündedir.³⁰⁴

Lozan Anlaşmasıyla azınlık olarak kabul edilen gruplar da dahil olmak üzere farklı dinlere mensup olanlar ile farklı etnik kökenden gelenlerin de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlanmış olması, Atatürk milliyetçiliğini ırkçılıktan uzak, dinsel ve etnik farklılıkları içinde barındıran ve tümüne eşitlik sağlayan bir ulusçuluk olarak nitelendirmeyi gerektirmektedir.³⁰⁵ Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes din veya ırk ayrımı olmaksızın anayasa hukuku ile tanınan siyasi haklar, idare hukuku ile tanınan kamu yönetiminde görev alma hakları, ceza hukukunun uyruğunun geri verilmemesi ilkesi ve devletler genel hukuku ile Türk vatandaşlarına tanınan her türlü haktan, azınlıklar için de hiçbir istisnaya yer verilmeksizin eşit olarak yararlanabilir.³⁰⁶

Ancak Tek Parti Döneminde girilen ve toplumsal destekten yoksun tutulan radikal modernist kültür politikaları, özellikle geleneksel taşra yaşamına indirdiği ağır darbeler sonucunda içten içe ‘hakim millet’ temelli, dinselliği, ırkçılığı ve maneviyatı ön plana çıkaran bir Türk etnikliğinin popülist ve bazen de devlete karşı mesafeli olabilen boyutlarını şekillendirmekte temel kabul edilmektedir.³⁰⁷ Zaten Tanzimatla başlayan süreç ve Kemalist geleneğin devlet-toplum (merkez-kenar) çatışmasını şiddetlendiren, ideolojik nitelikli ve kuvvete dayalı olarak uygulanan projesi, bölünmeleri artırmış, demokratiklik yerine modernleştiricilik yönünün ağır basması nedeniyle devlete olan güveni zedelemiştir.³⁰⁸

Bununla birlikte, “Türk milliyetçiliği, zaman zaman Balkanlar, Kafkasya ve Asya’ya yönelik açılımlar taşısa da ağırlıklı olarak Anadolu taşrasını vurgulayan, popülist ve totaliteryen bir demokratizm ile taçlanan; muhafazakar ve ırkçı-dinsel temalara sahip olarak gecikmeli ve sancılı süreçlerden sonra şekillenmiş bir ideolojidir...İdeali ise ‘hakim millet’ olarak Türklerin, kökü belki pre-islamîk tarihlerinde yatan, ama mutlaka Osmanî geçmişlerinde mükemmelleştirdiğine inanılan üstünlüklerinden ilham alarak, ihyasının

³⁰⁴ ÖĞÜN; a.g.m., s.225-226. Atatürk milliyetçiliği için; çağdaş uygarlığa ayak uydurma çabasında fakat kendi bütünlüğü içinde, hümanist bir anlayışla hatta tüm insanlık için geçerli bir milliyetçilik olduğuna dair görüşler için bkz. AKIN; 1992, a.g.e., s.199.

³⁰⁵ ŞEN; a.g.m., s.245.

³⁰⁶ BOZKURT; a.g.m., s.58.

³⁰⁷ ÖĞÜN; a.g.m., s.227-228, Atatürk döneminin ‘Türkleşmeye’ yönelmiş uluslaşma sürecini izlemek amacıyla bkz. YAMANER; a.g.e..

³⁰⁸ YILMAZ, A.; a.g.e., s.69.

sağlanmasıdır. Türk milliyetçiliği 1920’lerde ortaya atılmış olan politik projenin reddiyesidir...”³⁰⁹ Yine unutulmamalıdır ki milliyetçilik idesi üzerinde çok kolay oynanabilen, oldukça hassas bir olgudur. A. Şenel’in de belirttiği gibi, “ulusçuluğun dozu biraz kaçırıldı mı ırkçılık karşınızdadır.”³¹⁰

Görüldüğü üzere, Türkiye’nin kuruluş yıllarında izlenen politika ve esas alınan ideolojiler son derece karmaşık bir görünümde. Ne milliyetçi, ne sosyalist, ne muhafazakar, ne çağdaş, ne batıcı, ne modernleşmeci, ne yerel, ne evrensel...Ama diğer yandan bunların hepsinden birer parça yamalanmış kurguya. Bunun nedeni, üst üste yıllarca savaşmış olmanın yorgunluğu, Sevr Anlaşması’ndan gelen ve hala atlatılamamış derin parçalanma korkusu, Milletler Cemiyeti gibi uluslarüstü sayılabilecek yeni bir kuruluşun varlığı dahilinde, gelişen-değişen dünyaya ayak uydurma, benzeme isteği, bu benzeme esnasında yok olmama, tahrip olmama ya da varlık gösterebilme gereği vs. baskın etkenler olabilmiştir. İstenen; toplumsal ve siyasal anlamda yeniden ve sağlam biçimde yapılanabilmektir. Bu amaç için muhalif görüş ve örgütlenmeler bertaraf edilmiş, İslamcı ve solcu yapılanmalar bastırılmış, (amaç önünde engel olarak görülen aynı siyasal geleneğin devamı niteliğinde olan İttihat ve Terakkiciler bile tasfiye edilmiştir) yukarıdan, devlet eliyle bir modernleşme sağlanmıştır.³¹¹

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyetine geçişte, modern ulus devlet, yurttaşları yerel, bölgesel, dinsel, etnik gibi cemaat aidiyetinden, ulusal sınırları belirlenmiş bir ulus devlet uyrukluğuna dönüştürmek üzere, geleneklerin meşrulaştırıcı-yaptırımcı işlevine başvurmak ve bir dizi ‘ulusal gelenek’ imal etmek durumunda da kalmıştır. Buna göre, yeni devlet Türkiye Cumhuriyeti; “Çok cemaatli bir geçmişi tevarüs eden ‘ulus’ kimliğini kurabilmek ve kendini ‘ötekiler’ den ayırt edebilmek üzere kendi tarihine ve coğrafyasına müracaat edecek, deneyim çoğulluğundan az çok türdeş ve iç tutunuma sahip bir ‘kültürel sentez’ i imal etme çabasına girişecektir. Ağırlıklı olarak yazı aracılığıyla standartlaştırılan ulusal dilin yanı sıra, ulusal ve türdeş eğitim programları, ulusal edebiyat ile basın yeniden üretilen ‘ulusal gelenekler’ in üzerinde yayılabildiği gelenekleri oluşturmuştur.”³¹²

³⁰⁹ ÖĞÜN; a.g.m., s.230.

³¹⁰ ŞENEL, Alaeddin; “İrk ve İrkçılık”, Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan I, İ.Ü.S.B.F., İstanbul, 1982, s.511. İrkçilikla ilgili kuramlar ve ırkçılığın gelişimi için bkz. aynı makale, s.515-587.

³¹¹ OKUTAN; a.g.e., s.4.

³¹² ÖZBUDUN, Sibel; “Bir Yanlış İkilim: Geleneksel kültür/küresel(leşen) Kültür”, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Küreselleşme ve Geleneksel Kültür, Sektöryel Bildirileri, T.C.Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002, s.273-274.

Türkiye’de bugün Türk (Sünni, Alevi, Sünni-Yörük, Alevi-Yörük), Türkmen (Sünni, Alevi-Kızılbaş, Alevi-Tahtacı, Alevi-Abdal), Azeri (Şii, Karapapak), Uygur, Kırgız, Kazak, Özbek, Tatar (Özbek Tatarları, Kırım Tatarları, Nogay Tatarları) Balkar ve Karaçaylı, Kumuk, Göçmen (Bulgar Türkleri ile diğer Balkan ülkelerinden gelen Müslüman Göçmenler, Dağıstanlı Müslüman Göçmenler), Sudanlı, Eston, Yahudi, Kürt (Alevi, Sünni, Yezidi), Zaza (Sünni, Alevi), Osset, Ermeni, Hemşinli, Arnavut, Kuban Kazakları, Rus (Molokanlar), Polonez, Çingene, Rum (Hıristiyan, Rumca konuşan Müslüman), Alman, Arap (Nusayri, Sünni, Hıristiyan), Süryani, Keldani, Çerkes, Çeçen ve İnguş, Gürcü ve Laz olmak üzere elli farklı dinsel ya da etnik grup mensubu yaşamaktadır.³¹³

---

³¹³ ANDREWS; a.g.e.

2. AZINLIK HAKLARI

2.1. Azınlık Haklarının Belirlenmesi

2.1.1. Azınlık Haklarının Belirlenmesinde Temel Sorunlar

2.1.1.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Ulus devletler içinde varlığını sürdüren farklı kimliklerin, devlet içinde farklılıklarının tanınması konusundaki talepleri şu üç amaç için ileri sürülebilmektedir: a) kültürel kimliğin korunması temelli, basın-yayın, eğitim vb. hakların tanınması, b) ulus devlet içinde özerk bir alana sahip olma, c) ulus devletten ayrılarak bağımsız yeni bir ulusal devlet kurma.³¹⁴

2.1.1.1.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Genel Değerlendirmesi

Uluslar arası belgelerde halkların kendi kaderlerini tayin hakkı tanınmış olmakla beraber, bu hakkın azınlık halklar için de geçerli olup olmadığı, azınlık hakları konusunda temel sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kökeni Aydınlanma felsefesine dayandırılabilen self-determinasyon ilkesi³¹⁵, ideal devlet modelinin ulusal devletler olduğunu savunan akım içinde, Kuzey Amerika bağımsızlık hareketi ile yeni ulusların doğuşu, Fransız İhtilali ile ise Avrupa halklarının ulusal kimliklerinin uyanması³¹⁶ süreçlerinde halk egemenliğini simgeliyordu.

19. y.y.'da milliyetçilik anlayışının değişmesiyle, self-determinasyon anlayışı da değişmiş, ulusal self-determinasyon hakkına dönüşmüştür.³¹⁷ Ulusal bir devlet kurmanın mümkün olmadığı, birden fazla etnik unsurun birlikte yaşaması zorunluluğu, her ulusun mevcut devlet yapısı içinde korunmasını, saygı görmesini içeren bir milliyetler prensibini

³¹⁴ **KÖKER**; a.g.m., s.41.

³¹⁵ **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.66.

³¹⁶ **ARSAVA**; a.g.e., s.7.

³¹⁷ **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.66.

gerekli kılmıştır³¹⁸. Bunun gerçekleşmediği hallerde yani azınlık ulusların baskı altında kaldığı hallerde, bu ulusun hakları iyileştirmelerle, reformlarla korunacak, özerklik tanınacak veya en aşırı halde baskı yapan devletten ayrılma gerçekleşecektir³¹⁹. 19. y.y.'da tüm bu alternatif durumlar yaşanmış, 1. Dünya Savaşına da ulusal zemin hazırlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, devletler arasında güç kullanımının yasaklanması sırasında, self-determinasyon hakkının gerçek anlamını yavaş yavaş kazandığını belirten Doehring, savaş sonrasında kurulan yeni devletler içinde kalan azınlık halklarının korunması amacıyla, Milletler Cemiyeti'nin biçimsel güvencesi altında oluşturulan sistemi "dolaylı bir kendi kaderini belirleme hakkı"nın tanınması olarak görmektedir.³²⁰

Lenin'e göre: "Ulusların kendi kaderini tayin hakkı, ancak siyasal anlamda bağımsızlık hakkını, ezen ulustan siyasal bakımdan serbestçe ayrılma hakkını içerir."³²¹ Ancak self-determinasyon hakkı 2. Dünya Savaşı'na kadar, ilgili devletlerce kabul edildiği ölçüde uygulanmış, yani her devletçe kabul edilme zorunluluğu olmadığı gibi bu prensibe tamamen ters uygulamalar da yaşanmış ve bu uygulamalara kayıtsız kalınmıştır. Self-determinasyon hakkının hukuki bir ilke niteliğine kavuşmasında bu durum engelleyici atfedilmektedir.³²²

1. Dünya Savaşı'ndan sonra, milletlerarası işbirliğini, barışı ve güvenliği sağlamak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti Misakı'nda da düzenlenmemiş olan self-determinasyon hakkı, ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler Andlaşması'nda düzenlenmiştir.³²³

Birleşmiş Milletler Andlaşması m.1/2'de: "Milletler arasında, milletlerin hak eşitliği prensibine ve kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin hakkına saygı üzerine kurulmuş dostane münasebetler geliştirmek ve dünya barışının sağlanabilmesi için elverişli her türlü diğer tedbirleri almak" amaçlar arasında sayılmış, m.55'te ise: "Milletler arasında hak eşitliği prensibine ve her milletin kendi mukadderatını tayin etmesi hakkına saygı

³¹⁸ DAHM, G.; Völkerrecht, Bd. I, s.394, Akt.: ARSAVA; a.g.e., s.7.

³¹⁹ MANDELSTAM, André; La Protection des Minorités, Académie de Droit International, Recueil des Cours 1923, s.377, Akt.: ARSAVA; a.g.e., s.7.

³²⁰ DOEHRING, Karl; Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku), Yen.Düz.2. Baskıdan Çev.: Ahmet Mumcu, İnkılap Kit., Yay., İstanbul, 2002, s.148-149.

³²¹ LENİN, V. I.; Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı, 7. Bası, Çev.: Muzaffer Ardos, Sol Yay., Ankara, s.152.

³²² HYDE, C.C.; International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States, Vol.I, II, 1947, s.363-374, Akt.: TOLUNER, Sevin; Milletlerarası Hukuk Dersleri, 5 Bası (tıpkı bası), Beta Yay., İstanbul, 1996, s.28.

³²³ Milletler Cemiyeti Misakı ile Birleşmiş Milletler Şartı metinleri için bkz. GÜNDÜZ, Aslan; Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, 2. Bası, Beta Yay., İstanbul, 1994.

gösterilmesine dayanan barış ve dostluk münasebetlerini sağlamak için lüzumlu istikrar ve refah şartlarını yaratmak üzere Birleşmiş Milletler” ekonomik sosyal ve kültürel alanlarda, ırk, cins, dil ve din ayrımı yapmaksızın insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını amaç edindiğini kayda almıştır.³²⁴

Birleşmiş Milletler Andlaşması'nın XI. Bölümü “muhtar Olmayan Ülkeler Hakkında Demeç”, XII. Bölümü ise “Milletlerarası Vesayet Rejimi” başlıklarını taşımaktadır. Bu bölümlerde self-determinasyon hakkı ismen kullanılmamıştır. Ancak düzenlemelerin içeriğinden sözkonusu ülke halklarının self-determinasyonunu ileride kazanacakları yönünde ifadeler kullanılmıştır. Muhtar olmayan ülkelerin idare sorumluluğunu yüklenen Birleşmiş Milletler üyeleri öncelikle, bu ülke halkının refahını en iyi seviyeye getirmeleri, bunu gerçekleştirmek amacıyla da bu ülke halkının kültürüne saygı çerçevesinde sosyal, ekonomik, siyasal ve eğitim ile ilgili ilerlemeyi sağlamak ve korumak ile yükümlendirilmiştir. Ancak esas dikkat çekici ibare 73. maddenin (b) bendinde geçmektedir. Buna göre; bölgeyi idare eden devlete, muhtar olmayan ülke halkının kendini yönetme kabiliyetinin geliştirilmesine yönelik sorumluluk yüklenmiştir. Benzer bir yüküm vesayet altındaki ülkeler için (bu ülkeler m.77/1’de belirtilmiştir), milletlerarası bir vesayet rejiminin düzenlendiği XII. Bölümde, m.76/b’de de görülmektedir. Burada; “...işbu ülkeler halkının kendi kendilerini idare kabiliyetini veya bağımsızlığa doğru tedrici gelişmelerini de kolaylaştırmak” Birleşmiş Milletler vesayet rejiminin amaçları arasında sayılmıştır.³²⁵

Ancak bu hükümler, kendiliğinden uygulanma niteliğine sahip olmamaları, üye devletlere çerçevesi belli bir yüküm yüklediği gerekçeleriyle eleştirilmiş³²⁶, nihayetinde Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Kruşçev’in 23 Eylül 1960’ta BM Genel Kurulu Başkanına gönderdiği mektupla “Sömürge Ülkelerine Bağımsızlık Verilmesine ilişkin Bildiri” nin XV. Genel Kurul toplantısı gündemine alınmasını istemesi³²⁷ ile self-determinasyon hakkı yeni bir boyuta geçmiştir. 14 Aralık 1960 Tarihli “Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere Ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri” Birleşmiş Milletler’in 1514 (XV) sayılı kararı ile kabul edilir.³²⁸ Bildiri’nin 2. maddesinde; “bütün halkların kendi kaderini kendilerinin tayin etme hakkı vardır” denilmekte, 3. maddede ise siyasi, ekonomik, sosyal ve eğitsel hazırlığın yetersizliğinin hiçbir şekilde bağımsızlığın

³²⁴ Maddelerin tam metni için bkz. GÜNDÜZ; 1994, s.25-26,35-36.

³²⁵ Sözkonusu madde metinleri için bkz. GÜNDÜZ; 1994, s.38-39.

³²⁶ TOLUNER; a.g.e., s.28.

³²⁷ Sözkonusu madde metinleri için bkz.GÜNDÜZ; 1994, s.186.

³²⁸ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.71.

geciktirilmesi için mazeret olamayacağı belirtilmiştir.³²⁹ Bu düzenlemelerle, Birleşmiş Milletler'in, ilk düzenlemeleri bakımından çeliştiği söylenebilir.³³⁰

Bildirge'nin önemli bir hükmü de 6. madde ile düzenlenmiş olan, bir ülkenin bütünlüğünü ve milli birliğini koruma şartıdır. Bunları tehlikeye atacak girişimler BM Andlaşması'nın amaç ve ilkelerine ters düşecektir.

Self-determinasyon hakkı BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından ayrı ayrı düzenlenen ve 1966'da BM Genel Kurulu'nda kabul edilerek imzaya açılan, Uluslar arası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşme'nin m.1/1' inde; "Bütün halklar kendi kaderini belirleme hakkına sahiptir. Bu hak yoluyla, bütün halklar, kendi siyasal statülerini belirler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerinin özgürce takipçisi olurlar" şeklinde ifade edilmiştir.³³¹ Bu şekilde self-determinasyon hakkı, sadece sömürge devletler için geçerli bir hak olmaktan çıkarılarak, evrensel bir nitelik kazanmıştır.³³²

Ayrıca, m.1/3' te de; "Kendini yönetemeyen ve vesayet altında bulunan ülkeleri yönetmek sorumluluğunu taşıyanlar da dahil bu sözleşmeye taraf devletler, kendi kaderini belirleme hakkının gerçekleştirilmesini geliştireceklerdir ve Birleşmiş Milletler Şartı hükümlerine uygun olarak, bu hakka saygı göstereceklerdir" denilmektedir.³³³

24 Ekim 1970'te BM Genel Kurulu'nun kabul ettiği "Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliği ile İlgili Uluslar arası Hukuk İlkeleri Bildirgesi'nde, self-determinasyon hakkı artık uluslar arası hukukun klasik ilkeleri arasında sayılmıştır. Burada da yine ülke bütünlüğü ilkesi öngörülmüştür. Buna göre; self-determinasyon hakkı, ırk, inanç ya da renk ayrımı yapmaksızın, ülkenin tüm halkını temsil eden bir yönetime sahip, egemen ve bağımsız devletlerin ülke bütünlüğünü veya siyasi birliğini kısmen ya da tamamen bozacak şekilde yorumlanamaz.³³⁴

Bildiride ayrıca self-determinasyon hakkının kullanım biçimleri; hükümran ve bağımsız bir devletin kurulması, bağımsız bir devlet ile serbestçe birleşme veya ortaklık kurmak ve serbestçe tayin edilecek diğer herhangi bir statüye girmek şeklinde belirtilmiştir. Sömürge ülkeler veya muhtar olmayan ülkelerin kendi ülkesi ile burayı idare eden devletin ülkesi

³²⁹ GÜNDÜZ; 1994, s.187.

³³⁰ GÜNDÜZ; 1994, s.187.

³³¹ GEMALMAZ, Mehmet Semih; Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002, s.519.

³³² ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.71.

³³³ GEMALMAZ; 2002, s.520.

³³⁴ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.73.

birbirinden ayrı statülerde değerlendirilmiştir. Bu durum idare edilen (geçici olarak) ülkelerin sınırlı bir milletlerarası hukuk kişiliğine haiz olarak değerlendirildiği şeklinde yorumlanmaktadır.³³⁵

1975 Helsinki Nihai Senedi AGİK sürecinin ilk belgesi olması ile birlikte self-determinasyon hakkını İlkeler Hakkında Bildiri başlığı altında ve VIII. Maddede değerlendirmiştir. Madde, Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilke ve amaçları ile devletlerin toprak bütünlüğü de dahil uluslar arası hukukun ilgili normlarına uygun hareket etmeyi ve halkların eşit haklarına ve kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkına saygı göstermeyi ve bu hakkı tanımayı katılımcı devletlere yükülemektedir.³³⁶ Bu senede göre de self-determinasyon koloniyel bağlamın ötesinde kullanılabilir şekilde düzenlenmiş olmakla birlikte bölgesel bütünlük ve mevcut sınırların korunması ilkelerinin de kabulü, hakkın daha sınırlı yorumlanmasını sağlar.

Ülke bütünlüğünün korunması³³⁷ koşuluyla halkların self-determinasyon hakkına bundan sonra, 1989 Viyana Belgesi, 1990 Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı, 1991 Moskova Belgesi de yer vermiştir.³³⁸

2.1.1.1.2. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Azınlıklar Bakımından Değerlendirilmesi

Self-determinasyon hukuksal olmaktan çok siyasal bir prensip olarak nitelenmiş³³⁹ ancak sömürge sürecinin tasfiyesi ile hukuksal algılama süreci başlamış,³⁴⁰ kavram, 1970 sonlarında pek çok ders kitabında hukuki normlar arasında veya uluslar arası pozitif hukukun ilgi alanında değerlendirilmiştir.³⁴¹

Uluslar arası belgelerde 'halk'lara tanınmış bir hak olan self-determinasyon hakkının, azınlıklara yönelik bir hak olarak kabul edilip edilemeyeceği, sözkonusu belgelerde geçen

³³⁵ **TOLUNER**; a.g.e., s.29-30.

³³⁶ **GÜNDÜZ**; 1994, s.552.

³³⁷ Türkiye'de, 1921 ve 24 Anayasalarında geçmeyen "ülke bütünlüğü" kavramı, 1961 anayasası'nda -ilk haliyle- 4 maddede, 1971 değişiklikleri ile toplam 16 maddede, 1982 Anayasası'nda ise doğrudan 18, dolaylı olarak 25 kez devletin bütünlüğünden bahsedilmiştir. **KAYNAR**, Mete; Devletin Ülkesi ve Milleti, Özgür Üniversite Kitaplığı:33, Ankara, 2001, s.10-11.

³³⁸ **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s75.

³³⁹ **ARSAVA**; a.g.e., s.74.

³⁴⁰ **DOEHRING**; a.g.e., s.149.

³⁴¹ **KOSKENNIEMI**, Martti; "Günümüzde Milli Self-Determinasyon: Hukuki Teori ve Uygulama Sorunları", Çev.: Mesut Hakkı Caşın, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:1, S:1, Haziran 1997, s.287.

'halk' unsurunun tanımlanması suretiyle açıklık kazanabileceği söylenmekle ³⁴² birlikte, hakkın tartışmasız sahibini 'mevcut ve egemen bir devletin ulusu' olarak oldukça net belirten yazarlar³⁴³ da mevcuttur.

Halk kavramı, ulus ve etnik grup kavramlarından farklı olarak siyasi bir topluluk olarak yorumlanmakta ve etnik azınlıkların self-determinasyon talepleri bir devlet içinde yer alan etnik grup ya da dil gruplarının ya da azınlıkların bu kavram altında düşünülmemeyeceği gerekçesiyle reddedilmektedir.³⁴⁴

1920'de Aland Adaları'nda yapılan Uluslar arası Hukukçular Komisyon toplantısında, self-determinasyonun devletlerin parçalanması anlamına gelmediği, bu kuralın ancak devlet egemenliğinin sorgulandığı çözülme veya transformasyon süreci içinde uygulanabileceği genel görüş olmuştur. Ayrıca bu süreç içinde kullanılacak olan kendi kaderini tayin, belirsiz hale gelmiş olan devletin varlığını politik normlar üzerinde yeniden yapılandırmak amacıyla kullanılır. Politik katılım şeklini ifade eden self-determinasyon devletlerin varlığını kabul etmekle birlikte kolektif birey olma durumunu da gözden kaçırmaz. Yani ulusal azınlıkların toplumsal ve siyasal yaşamda eşit kabul edilmelerini öngörür, ayrımcılığı reddeder. Ancak bu görüşlerin zıt ucunda 'biz' (dolayısıyla onlar) ayrımının yapıldığı bir milli self-determinasyon anlayışı da mevcuttur ki bu anlayış daha çok romantizmin milliyetçilik anlayışının Rousseaucu görüş ile yapılandırmış hali olarak değerlendirilebilir. Burada ayrı bir ulus olma, bağımsızlık istemini gerektirir, milliyetçiliğin coşkun söylemleri etkindir. Bugün bu iki farklı anlayışın birleşmesini isteyen bir görüş hakim ki bunun gerekçesi, katı bir devlet anlayışı altında azınlıkta kalan unsurların baskı altında, hatta yok olma tehlikesi altında kalma olasılığı ile tüm din, dil, ırk, kültür farklılaşmasına dayanan azınlıkların ayrı ayrı devletler kurmasının mümkün olmaması sonucu denge arayışlarıdır.³⁴⁵

BM'in ilk düzenlemelerinden itibaren self-determinasyon prensibini mevcut bir devletten ayrılma hakkı olarak değil, sadece sömürge ülke halklarının kendi kendilerini idare etme (sosyal, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve siyasal anlamda) hakkı olarak kabul etmiş,³⁴⁶ bu dönemde self-determinasyon hakkı bağımsız bir devlet kurma anlamında mütalaa edilmiştir.³⁴⁷

---

³⁴² ARSAVA; a.g.e., s.74.

³⁴³ DOEHRING; a.g.e., s.149.

³⁴⁴ ARSAVA; a.g.e., s.58.

³⁴⁵ KOSKENNIEMI; a.g.m., s.291-299.

³⁴⁶ TOLUNER; a.g.e., s.30.

³⁴⁷ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s76.

Bu dönemlerde sömürgeci ülkelerin tavrı, ‘Belçika Tezi’ olarak da bilinen ve kavramın uygulanabilir olmadığı, yalnız evrensel olmak kaydıyla uygulanabilirlik kazanabileceği şeklindeki yorumlarla özetlenebilir. Bu, kavrama evrensellik kazandırma çabasının temel amacı önceleri Sovyetler Birliği’ne, sonradan ise bağımsızlığını henüz kazanmış olan ülkelere, kavramın kendilerine karşı da dönebileceğini göstermek, bu ülkeleri kavramın kullanımını sömürgelere yönelik kullanmaktan vazgeçmeye zorlamak olduğu yorumu yapılmaktadır.³⁴⁸

Helsinki nihai senedinin 10 ilkesi içinde de sayılan devletlerin toprak bütünlüğü ile halkların eşitliği ve kendi kaderlerini tayin hakkı ilkeleri birlikte kullanılmaktadır.

Ancak yine de self-determinasyon, 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmeleriyle sömürge halkları dışında, evrensel bir nitelik kazanmış, bundan sonra ise self-determinasyon hakkı ile ülke bütünlüğünün korunması ilkesinin çatışması³⁴⁹ sonucu yeni bir sorunsal meydana gelmiştir.

Self-determinasyon ilkesi, içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı kullanım alanında incelenebilmektedir³⁵⁰:

2.1.1.1.2.1. Dışsal Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan imparatorluklar çağı, genel olarak ulus-devlet ilkesinin evrensel yayılım zaferi olarak algılanmış iken 1990’larda blok-devlet rejimlerinin yıkılması-çözülmesi ise düzenin çöküşü ve bir kaos tehdidi olarak algılanmıştır.³⁵¹ Bu anlayış farkı self-determinasyonun yorumunu da şekillendirmiştir.

Kısaca ‘ayrılma hakkı’ şeklinde ifade edilebilen³⁵² dışsal (external) self-determinasyon, bir halkın veya bir ulusal grubun, plebisit ile bağlı olduğu devletten ayrılması ve aynı etnik kökenden gelen diğer bir devlet ile birleşmesi veya kendi bağımsız devletini kurması anlamına gelmektedir.³⁵³

³⁴⁸ SÖNMEZOĞLU, Faruk; “Kendi Kaderini Tayin ve Birleşmiş Milletler”, İ.Ü.S.B.F. Yay. No:1., Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan II, İstanbul, 1982, s.145.

³⁴⁹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.71.

³⁵⁰ ARSAVA; a.g.e., s.77.

³⁵¹ BEDARIDA – ROUSSELLIE; a.g.m., s.333.

³⁵² ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.76.

³⁵³ ARSAVA; a.g.e., s.77.

Kendi ulusal devletini kurma ya da var olan ulusal devlet ile birleşme talepleri, diğer ulusal topluluk veya halkların self-determinasyon hakkı ile çatışabilir niteliği nedeniyle ayrı bir sorun yaratabildiği Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ulusal devletler örneğinde görülmüştür. Ancak yine de 1970 tarihli BM bildirisinde halkların dışsal self-determinasyon hakları tanınmıştır.³⁵⁴

Dışsal self-determinasyon hakkı ile ülke bütünlüğünün korunması ilkesi arasında denge kurma amacı taşıyan ve hakkın kullanımını hukuki meşruiyet ile temellendirmek isteyen bir çözüm önerisi, ayrılma talepli self-determinasyon hakkına başvurmada kültürel, dinsel veya dilsel değerlerin yok edilmesi tehlikesinin önkoşul olarak kabul edilmesini önerir.³⁵⁵

Dışsal self-determinasyon hakkı önceleri sadece koloni toplumlarının iddia edebileceği, bunun dışındaki toplumların yaşadıkları ülke bünyesinde içsel self-determinasyon haklarından yararlanabilecekleri dolayısıyla ulusal grupların oturdukları toprakların devrine olanak olmadığı, bazı hukukçuların tersi iddialarına rağmen, yaygın görüş olmuştur.³⁵⁶ Dışsal self-determinasyon, uygulamada da prensip olarak belli bir toprak üzerinde ayrı biçimde yerleşik olan ulusal gruplarca talep edilebilmektedir.³⁵⁷

14.12.1960 tarihli Sömürge Ükelere ve Halklara Bağımsızlık Tanıma Bildirgesi'nin ilk maddesinde, halkların yabancı boyunduruğu, egemenliği ve sömürüsü altında bulundurulması, temel insan haklarının yadsınması olarak kabul edilmiş ve ikinci maddede tüm halkların kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip oldukları ve bu hak dolayısıyla kendi siyasal statülerini özgürce belirleyerek ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerinde özgür oldukları ilan edilmiştir. Ayrıca bu Bildirge ile -daha önce sömürgeci devletlerin arkasına sığındığı- kolonyal ülkelerin siyasal, ekonomik ya da eğitsel bakımdan hazırlıksız oldukları gerekçeleriyle bağımsızlıklarının geciktirilemeyeceği kabul edilmiştir.³⁵⁸ Bu belge tamamen dışsal self-determinasyonu tanıma yönünde düzenlenmiş olup, ulusal birlik ve toprak bütünlüğü tehditlerinin kabul edilemeyeceğini kaydederek, ulusal azınlıkların böyle bir hak taleplerinin önünü kapatmıştır.

Bugün, BM İnsan Hakları Komitesi'nin Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin self-determinasyon hakkını düzenleyen 1. maddesine ilişkin Genel Yorumu, self-determinasyon

³⁵⁴ ARSAVA; a.g.e., s.77-78.

³⁵⁵ BUCHHEIT, L.; Session, the Legitimacy of Selfdetermination, Akt.: ARSAVA; a.g.e., s.78.

³⁵⁶ ARSAVA; a.g.e., s.79.

³⁵⁷ KIMMINICH, O.; Einführung in das Völkerrecht, s.211, Akt.: ARSAVA; a.g.e., s.78.

³⁵⁸ Söz konusu Bildirge için bkz. ÇEÇEN, Anıl; İnsan Hakları Rehberi, Bilim Yay., Ankara, 1999, s.122.

hakkını bireysel insan haklarının tanınması ve korunması ile ilgili olarak, içsel boyutu temelinde değerlendirme yönündedir.³⁵⁹

“Kendi kimliğini korumayı ve güçlendirmeyi arzu eden bir kültürel azınlığın son aşamada amacı, bağımlı bulunduğu ve azınlık statüsünde olduğu devletten ayrılmak olabilir.”³⁶⁰

2.1.1.1.2.2. İçsel Kendi Kaderini Tayin

İçsel (internal) self-determinasyon hakkı daha çok halkın siyasi iktidarın kullanımına etkin katılımı,³⁶¹ kendi yönetim biçimini seçme özgürlüğü³⁶² olarak ifade edilmektedir

Uygulamada içsel self-determinasyon, bölgesel özerklik, eğitimde özerklik veya kültürel alanda özerklik şeklinde somutlaşmaktadır.³⁶³

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nde 1990’da ele alınan bir şikayette, kendi kaderini tayin hakkı, doğal kaynakların kontrol edilmesi ve azınlıkların kültürel hakları üzerinde odaklanılmıştı. Buna göre, Kanada’nın Alberta bölgesindeki Lubicon Gölü Kızılderili Şeridinde yaşayan yerliler, bölgede faaliyette bulunan yabancı şirketlerin, onları geleneksel yaşamlarını sürdürme ve kendi kaynaklarını kullanma haklarından mahrum bırakmalarından yakınıyorlardı. Komite’nin kararı yerli halktan taraf olarak Sözleşmenin 27. maddesinin ihlal edildiği yönünde verilmiştir.³⁶⁴

“Halkların egemenliğinin üstüne inşa edilmiş olan devletler hukukunun meşruiyeti, ancak halkların haklarını özgürce kullanmalarıyla oluşturulur.”³⁶⁵

Azınlık unsurlar için ileri sürülebilecek bir hak olarak tasarlanan içsel self-determinasyon demokratik bir ide olarak düşünülebilir. Ulusal grupların bir arada barış ve

³⁵⁹ **THORNBERRY**, Patrick; “Intenational and European Standarts on Minority Rights”, in Hugh Miall (ed.), *Minority Rights in Europe: Prospects for a Transnational Regime*, Royal Institute of International Affairs, Council on Foreign Relations Pres, Newyork, 1994, s.883-884, Akt.: **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.77-78.

³⁶⁰ **BAYDUR**; a.g.m., s.253.

³⁶¹ **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.78.

³⁶² **SÖNMEZOĞLU**; a.g.m., s.134.

³⁶³ **ARSAVA**; a.g.e., s.81.

³⁶⁴ **McCHESNEY**, Allan; *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakları Savunmak ve İlerletmek*, Çev.: Orhan Kemal Cengiz, AAAS Bilim ve İnsan Hakları Programı, bg Yay., Ankara, 2004.

³⁶⁵ **DUPUY**, R-J.; *La Revulation Française et le Droit International Actuel*, (1989-II) 214 Hag.Rec., at p.25, Akt.: **KOSKENNIEMI**; a.g.m., s.290.

huzur içinde yaşaması için öngörülen içsel self-determinasyonun çoğunlukçu düzende uygulanabilme şansı olmadığı açıktır.

Self-determinasyon hakkını düzenleyen uluslar arası belgeler incelendiğinde bu hakkın topluluklara tanınan kolektif bir hak olduğu sonucu ortaya çıkar. Oysa azınlık hakları bu belgelerde daha çok insan hakları çerçevesinde ve bireysel haklar temelinde değerlendirilmektedir. Çavuşoğlu bu durumu sözkonusu hakların niteliksel olarak birbirinden farklı haklar olmasına bağlamaktadır. Öyle ki self-determinasyon hakkının özünde siyasal statüyü belirlemeye, azınlık haklarının ise 'kimlik hakkı' temeline dayanmaktadır. Ancak self-determinasyon hakkının içsel boyutu ile azınlık hakları arasında bir ilişki kurulabilmekte ve bu boyut çatışma çözücü bir enstrüman olarak kazanılmaktadır.³⁶⁶

Kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde azınlık koruması anlayışı, birey tabanlı değil, azınlık ulusun tümüne yönelik olarak algılanmaktadır.³⁶⁷

Bir ulus veya halk grubunun self-determinasyon hakkını kullanabilmesi için dil, din, ırk ve kültür bakımlarından homojen olması gibi objektif özellikler yanında, grup bu özelliklerini korumak için subjektif bir isteğe de sahip olmalıdır. Sözkonusu grup kendi kaderini belirleme hakkını, bağlı olduğu devlet tarafından kendi varlığını sürdüremeyecek şekilde baskı görüyorsa (soykırım, köleleştirme vb.) veya oldukça zor koşullar (yasaklarla olabilir) altında varlığını (grubun kendine has özellikleri, din, dil, kültür gibi) sürdürüyorsa, bu grupların kendi kaderlerini belirleme hakkını kullanması hukuka uygun görülebilmektedir. Burada hakkın hem içsel hem de dışsal boyutta kullanılabilir olduğu belirtilmektedir. Ancak iki noktada sözkonusu azınlık unsurların yükümünden bahsedilmektedir. İlki; bağlı buldukları devlete karşı yurttaşlık görevlerini yerine getirmek, ikincisi ise; devlete sadakat esasına bağlı kalmak. Ayrıca yaşanan ülkenin tüm iktidarını ele geçirmeyi kendi kaderini belirleme olarak nitelenmemelidir.³⁶⁸

Etnik bakımdan homojen olmayan bir bölgede self-determinasyon hakkının sujesi ya bölge halkının tümü (çoğunlukça tayin-çünkü böyle bir durumda azınlıkta kalan grup etkili olamayacaktır), ya da etnik gruplardan her biri ayrı ayrı bu hakkın sujesi olurlar (birlikte tayin).³⁶⁹

Milletler Cemiyeti azınlık unsurların içinde yaşadıkları devletin her türlü yasalarına uymakla ve birer yurttaş olarak üzerlerine düşen yasal yükümlülükleri yerine getirmekle

³⁶⁶ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.79-80.

³⁶⁷ ARSAVA; a.g.e., s.8.

³⁶⁸ DOEHRING; a.g.e., s.151-155.

³⁶⁹ BALTA; a.g.m., s.5-6.

sorumlu olduklarını kabul etmiştir.³⁷⁰ Devletler bu kuralı özellikle 1990'lardan sonra azınlık haklarının kabulünde bir önkoşul olarak ileri sürmüşlerdir.³⁷¹

Self-determinasyon hakkının artık genel kabul gören çerçevesi, insanların değişen derecelerde devlet politikaları ve kontrolünden bağımsız olarak, önemli ekonomik, sosyal ve siyasi hareketleri takip etme hakları yönündedir. Devletler kendi sınırları içinde yaşayan yerli ve azınlık grup halklarının, devletten ayrılarak, tam bağımsız sınırlar talep etmelerine genelde hoşgörüsüyle yaklaşmamaktadır.³⁷²

2.1.1.2. Azınlık Haklarında Özne Sorunu: Bireysel Haklar – Kolektif Haklar İkilemi

Azınlık haklarının korunması konusunda, temel sorunlardan bir diğeri, korunacak olan hakların, öznesinin belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Korunan hak, tek tek azınlık grubun üyelerine tanınabildiği gibi, azınlık grubun tümüne yönelik olarak, kolektif nitelikte hak tanınması da mümkündür.³⁷³ Ancak azınlıkların toplu kimliklerini sürdürmek ve korumak için talep ettikleri haklardan, kolektif nitelikte olanlar, şuan dünyada hakim olan liberal hukuk sisteminde, çeşitli yönleriyle tartışılmakta³⁷⁴, bireysel hakların gördüğü genel kabulü görememektedir. Bu noktada, azınlıkların etkin korunmasında hangi hak öznesine ağırlık verilmesi gerektiği sorunu ortaya çıkmaktadır³⁷⁵. Hakların öznesi ile kastedilen, o hakka sahip olan yani o haktan yararlanacak ve onu kullanacak olan ya da olanlardır.³⁷⁶

2.1.1.2.1. Bireysel Haklar

Düzenledikleri hukuk alanına göre haklar, özel haklar ve kamu hakları olmak üzere ikiye ayrılır. Özel haklar özel hukuktan, kamu hakları ise kamu hukukundan doğan hakları

³⁷⁰ **CLAUDE, I**; National Minorities: An International Problem, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1955, s.54-55, Akt. **PREECE**; a.g.e., s.24.

³⁷¹ **PREECE**; a.g.e., s.24.

³⁷² **McCHESNEY**; a.g.e., s.85.

³⁷³ **ARSAVA**; a.g.e., s.27.

³⁷⁴ **PAREKH, Bhikhu**; Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori, Çev.: Bilge Tanrıseven, Phoenix Yay., 1. Bası, Ankara, 2002, s.272.

³⁷⁵ **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.54.

³⁷⁶ **GEMALMAZ**; 2001, s.470.

karşılar.³⁷⁷ Konumuz açısından ilgili grup, kamu hakları olup, bunlar; kişilerin, devlet karşısında, devletle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen ve kamu hukukundan doğan haklarını ifade eder.³⁷⁸ Kamu hakları³⁷⁹, bireysel ve kolektif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³⁸⁰

Bireysel hakları; kişilerin tek tek, birey olarak, doğrudan sahip oldukları haklar ya da bireylerin sadece kendileri için talep edebilecekleri güvenceler olarak tanımlamak mümkündür.³⁸¹ İnsan hakları, medeni haklar ve temel özgürlükler bu alanda değerlendirilmekte³⁸² birlikte, temel hakların kolektif boyutu da kabul edilmektedir³⁸³.

Feodalizmin, bireylerin siyasi haklarını ve ekonomik imkanlarını, ait oldukları gruba göre tanımlamasına bir tepki olarak ortaya çıkan liberal demokrasi, grup üyeliklerine bakılmaksızın, tüm bireyler için eşitlik ve özgürlük esasına dayanarak, temel medeni ve siyasi hakları güvence altına almayı amaçlar.³⁸⁴

J. Donnelly, sadece bireyler insan olabileceğine göre insan haklarına da ancak bireylerin sahip olabileceğini savunmaktadır. Buna göre; bireyler hem tek tek hem de bir topluluğun üyesi sıfatıyla, insan haklarına sahiptirler. İnsan haklarının sözkonusu edilebilmesi için toplumun varlığı gerekmele beraber, bir topluluk üyeliği vasıtasıyla sahip olunan haklar, o topluluğun hakları olarak nitelenemezler. Bireylerin topluma karşı bir takım yükümlülüklerinin varlığı, toplumu bazı haklara haiz kılar. Ancak bu haklar insan hakları olarak nitelenemezler.³⁸⁵ Bu doğrultuda üçüncü kuşak insan haklarını da temelden reddeden Donnelly'ye göre; uluslar da dahil olmak üzere tüm gruplar hak sahibi olabilirler ancak bu haklar insan hakkı olamazlar. Çünkü bireysel insan hakları ile kolektif haklar ya da grup hakları tür itibariyle birbirinden farklıdır. Ayrıca kolektif insan hakları söylemlerinde ifade edilen haklar, devletlere bireysel hakları kolektif haklara yem etme şansı verebileceği gerekçesiyle bu türün tamamen insan hakları kümesinden reddi

³⁷⁷ **GÖZLER**, Kemal; Hukuka Giriş, Ekin Kit. Yay., Bursa, 1998, s.321.

³⁷⁸ **BOZKURT**, Enver; Hukukun Temel Kavramları, 3. Baskı, Nobel Yay., Ankara, 2002, s.180.

³⁷⁹ Bu çalışmada hak ile özgürlük kavramları, tartışmalardan soyut olarak, aynı anlamda kullanılacaktır.

³⁸⁰ **KABOĞLU**, İbrahim Ö.; Kolektif Özgürlükler, DÜHF Yay., Diyarbakır, 1989, s.6.

³⁸¹ **ARSAVA**; a.g.e., s.68

³⁸² **KIMMINICH**, O.; Regelungen der Minderheiten - und Volksgruppenprobleme in der Vergangenheit, s.51, Akt. **ARSAVA**; a.g.e., s.68.

³⁸³ **HAEBERLE**, P.; Verbaende als Gegenstand Demokratischer Verfassungslehre, s.481, Akt. **ARSAVA**; a.g.e., s.68.

³⁸⁴ **KYMLICKA**; a.g.e., s.71.

³⁸⁵ **DONNELLY**, Jack; Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, Çev.: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Yay., Ankara, 1995, s.30-31.

önerilmektedir. Tabi bu kolektif hakların reddi olarak yorumlanmamalıdır. Kolektif haklar, bireylerin bir grup üyesi sıfatıyla kullanabildikleri haklar niteliğinde varlığını bulur.³⁸⁶ Ayrıca; ‘Bütün insan haklarının öznelere bireylerdir ve bireyler de toplulukların üyeleridirler. Kişiler insan haklarına hem bağımsız bireyler olarak hem de birer topluluk üyesi olarak sahip olabilirler.’³⁸⁷ 1982 anayasasında bireylerin kamu hakları kişisel haklar, sosyal ve ekonomik haklar ve siyasal haklar kategorilerinde düzenlenmiştir.³⁸⁸

Münferit bireylerin, belli bir gruba aidiyeti ilan edebilme hakları ulusal grup haklarının dayanağı olarak gösterilirken³⁸⁹ Arsava, azınlıkların korunmasında grup himayesinin gerekli olduğuna, kültürün, dilin ve dinin korunmasının, ancak bunların ortak kullanım ve icrası ile mümkün olabileceğine, bireyin tek başına kültüre sahip çıkamayacağına dikkat çekmiştir. Bunların ayrıca bireysel hak olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir.³⁹⁰

Azınlık kimlikleri doğrudan bir gruba mensubiyete dayandırılmakta, bireysel haklar da genelde bu grubun yararına kullanılmaktadır. Ancak bazen, bireysel hakların kullanılması, grubun aşınmasına sebep olabileceği için grup içinde de bireysel haklara sınırlama getirilebilmektedir.³⁹¹

Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. maddesindeki düzenlemelerde öngörülen azınlık himayesi, bireysel nitelikte öne çıkmaktadır. Ancak azınlıkların varlığının kabulü, azınlıklar grup olarak varlık gösterdiğine göre, grup olgusunun kabulünü, bu grupların kültürel, dinsel ve dilsel niteliklerini korumayı öngören düzenlemelerin -bunları korumanın, kullanmanın bir gruba mensubiyeti göstermesi dolayısıyla- ise daha çok grup himayesini çağrıştırdığı savunulmaktadır.³⁹²

27. maddenin tanıdığı haklar, bireysel haklar ile kolektif haklar arasında yer alan haklar olarak değerlendirilebildiği gibi bunları tamamen bireysel haklar veya tamamen kolektif haklar ya da her ikisini de içinde barındıran hükümler olarak değerlendirenler de mevcuttur. Arsava’ya göre, azınlık himayesi dolaylı bir grup himayesini ifade eder ve 27. madde bireysel hakları düzenlemekle birlikte, açık bir biçimde, grup himayesine dair

³⁸⁶ **DONNELLY**; a.g.e., s.153-159.

³⁸⁷ **DONNELLY**; a.g.e., s.165.

³⁸⁸ **BOZKURT**; a.g.e., s.180.

³⁸⁹ **PERNTHALER**, P.; Gruppenschutz im Volksgruppenrecht und seine Verbindung zum individuellen Minderheitenschutz, s.90 vd. Akt. **ARSAVA**; a.g.e., s.68.

³⁹⁰ **ARSAVA**; a.g.e., s.69, Özellikle kültürel hakların bireysel hak mı yoksa kolektif hak mı olduğu tartışması için bkz. **TOK**, Nafiz; Kültür, Kimlik ve Siyaset, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003, s.147 v.d.

³⁹¹ **DONNELLY**; a.g.e., s.160-161

³⁹² **ARSAVA**; a.g.e., s.69.

emareler de içermektedir.³⁹³ Çavuşoğlu ise 27. madde ve azınlıklara dair diğer uluslararası belgelerde kullanılan ‘azınlığa mensup kişi’ ibaresinin, azınlık haklarında öznenin birey olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Donnelly gibi Çavuşoğlu da hakların topluluk ya da gruplara değil, bireylere ya da tek tek topluluk/grup üyelerine ait olabileceğine dikkat çekmektedir.³⁹⁴

2.1.1.2.2. Kolektif Haklar

Birey haklarının karşısında, kategorik olarak, kolektif haklar durmaktadır. Toplu bir hareket veya bir topluluk olmaksızın hak ve özgürlüklerden bahsedilemiyorsa, kolektif hak ve özgürlükler sözkonusu demektir.³⁹⁵ Tanımlayacak olursak, kolektif haklar; “öznelerini grup veya toplulukların oluşturduğu, bireylerin ötesinde topluluklarının da korunduğu ve hak sahipleriyle amaçları bakımından ancak birey gruplarınca kullanılabilen ve/veya bireylerin tek başlarına kullanmaları çok güç olan özgürlüklerdir.”³⁹⁶

Kolektif haklarda, hakkın öznesi olarak, doğrudan, bir grup, topluluk veya halk gibi kavramlardan bahsedilmektedir.³⁹⁷ Kolektif hakların öznesi, kısaca, birey toplulukları ve kişi gruplarıdır. Gruplar, örgütlenmiş/sürekli gruplar (dernekler, sendikalar, siyasal partiler) veya geçici gruplar (toplanma, gösteri düzenleme veya toplu eylemde bulunma şeklinde ortaya çıkan gruplar) olabilir.³⁹⁸

Azınlık gruplar, bunların dışında, özgül durumlar başlığı ve özel nitelikler gösteren topluluklar adı altında ele alınmıştır. Kaboğlu’na göre, azınlıklara özgü haklar ve onların korunması, bunların topluluk olarak göz önüne alınması ile sağlanabilecektir.³⁹⁹

Kolektif özgürlüklerin, ‘özgürlüklerin toplu yönü’ olarak ifade edilmesi⁴⁰⁰ dolayısıyla, toplu hakların tanımı, “insan topluluklarının sahip oldukları haklardır” şeklinde yapılabilir. Buna göre, grup hakları ve topluluk hakları, bu haklardan türemiş olan haklardır. Toplu

³⁹³ ARSAVA; a.g.e., s.69-70.

³⁹⁴ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.53-54.

³⁹⁵ KABOĞLU; 1989, s.34.

³⁹⁶ KABOĞLU; 1989, s.105.

³⁹⁷ GEMALMAZ; 2001, s.470.

³⁹⁸ KABOĞLU; 1989, s.56-64.

³⁹⁹ KABOĞLU; 1989, s.64-65.

⁴⁰⁰ KABOĞLU; 1989, s.7.

haklar ne tür bir topluluktan bahsedildiği ve hakkın ne anlamda kullanıldığını açıklığa kavuşturmayı gerektirir.⁴⁰¹

Konumuz itibariyle sözkonusu olan azınlık topluluklardır. Buna göre; bir devlet içindeki azınlık topluluklar, özerk konumda olabildikleri gibi kolektif olarak da örgütlenmiş olabilirler. Özerklik, devlet olmayan teşekküllerin kendi işlerini hukuk ihdas etmek suretiyle düzenleme yeteneğiyle birlikte geniş anlamda, devlet olmayan kuruluşların kendini organize ederek belli sınırlar içinde yönetmesini ifade etmektedir. Azınlık unsurların özerk olması onların kamu tüzel kişisi olarak organize edilmesini gerektirecektir ki bu durumda tüzel kişilik, topluluğun organları olacaktır. Özerk azınlık birimi, topraklarında yaşadığı devletin denetimine tabi olmaktadır. Bu arada özerklik, kapalı yerleşim durumlarında bölgesel özerklik, dağınık yerleşim durumlarında ise fonksiyonel özerklik olarak adlandırılan sistemler olabilmektedir. Bölgesel özerklik, ulusal topluluğun belli bir bölgede, kamu tüzel kişisi olarak örgütlenmesini öngörürken, fonksiyonel özerklikte ulusal topluluklar, üyelerinin özellikleri dikkate alınarak, topraktan bağımsız olarak örgütlenmektedirler. Fonksiyonel özerkliğin, bölge kısıtı göz önüne alınmaksızın, tanınan tüm haklardan yararlanılmasını sağlaması ve özerkliğin devletin tüm ülkesini kapsamaması bu sistemin daha olumlu karşılanmasına sebep olmaktadır. Kolektif azınlıklar ise özerk azınlıklardan farklı olarak yaşadıkları devletin düzenlemelerine tabidirler. Bir de münferit azınlıklardan bahsedilmektedir ki bunlar, kolektif azınlıklardan farklı olarak devlete karşı bireysel hak ve yükümlülüklerle sahiptirler. Ancak bir azınlık bu üç statünün aynı anda özerk, kolektif ya da bireysel haklar bazında, farklı uygulamalarına da tabi olabilmektedirler.⁴⁰²

Konunun haklar bazında azınlık hakları yönüyle ele alınacağı açıktır. Bu doğrultuda ise Kymlicka, etnik ya da ulusal bir grubun talep ettiği iki tür haktan bahsetmektedir. İlki, grubun kendi üyeleri karşısında talep ettiği haklar, ikincisi ise, grubun toplum karşısında talep ettiği haklardır. İlk tür haklar (iç kısıtlamalar), grubu içteki muhalif bireysel hareketlerden korumayı amaçlar. İkinci tür haklar (dış korumalar) ise, grubu dışarıdaki egemen toplumun ekonomik ve sosyal kararlarının etkilerinden korumayı amaçlar. Bu iki tür hak kolektif haklar başlığı altında toplanır. İç kısıtlamalar bireysel hakların tehdidi ile sonuçlanabilir.⁴⁰³

Parekh topluluk haklarının bireysel hakları tehdit etmesi eleştirileri ile bu haklara karşı çıkılmasını, tersi bir tehdidin, yani bireysel hakların topluluk haklarını tehdit edebileceği

⁴⁰¹ PAREKH; a.g.e., s.272.

⁴⁰² ARSAVA; a.g.e., s.27-29.

gerekçesiyle yanlış bulmaktadır. Ona göre, sözkonusu edilen hakların, görece önemine, içeriklerine ve sonuçlarına bakılmalıdır. Öyle ki bazı toplu haklar, bireysel hakları tehdit edebilirken (bir grubun ahlaki bakımdan kendisine uyulmasını dayatması, üyelerin gruptan çıkma hakkını ellerinden alması vs.), bu haklardan bazıları bireysel hakların ön koşulu olma niteliğine sahip olabilmekte (siyasi bir topluluğun kendini yönetme, bağımsızlık hakkı gibi), bazıları ise bireysel hakları güçlendirip, koruyan bir yapıda olabilmektedir (topluluğun kültür, dil, eğitim kurumlarını koruma hakkı, üyelerinin kültürel, dilsel vs. haklarını bireysel çabalara kıyasla kolaylaştırması gibi).⁴⁰⁴

Kymlicka ile devam edilecek olursa; dış korumalar ile, azınlık grubun, egemen toplumun kararlarının etkisini sınırlayarak, kendi ayrı kimliğini ve varlığını korumanın amaçlandığı ifade edilmektedir. Bu hakların tehlikeli boyutu ise, gruplar arası adaletsizliğe sebep olabilmesi veya hak sahibi grubu ayrımcılığa maruz bırakabilmesidir.⁴⁰⁵

Toplu haklar iki yoldan edinilebilir:⁴⁰⁶ 1. Bireyler haklarını bir araya toplayabilir veya haklarını topluluğa verebilir. Türemiş toplu haklar da denilen bu kategoriye, sendika, klüp vs. hakları girer. 2. Topluluk, haklarını topluluk olduğu için kazanabilir. Birincil toplu haklar denilen bu grup haklara, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerin kendilerini yönetme hakları gösterilmektedir.

Konumuzla ilgili olan birincil toplu haklar ikiye ayrılmaktadır: a) Topluluklara ait oldukları halde yalnızca bireyler tarafından kullanılabilen haklar (bireysel olarak kullanılan toplu haklar). Örneğin azınlık konumundaki bir Müslüman işçinin, namaz kılmak amacıyla çalışmaya ara vermesi bu hakların kullanımını ifade eder. b) toplu biçimde kullanılabilen haklar (topluluğun olarak kullanılan toplu haklar). Bunlara örnek olarak da topluluğun önemli ülke meselelerinde kendisine de danışılmasını talep etme hakkı gösterilmektedir.

Kolektif özgürlükler, klasik anlamda, örgütlenme özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, gösteri ve yürüyüş özgürlüğü ve grev hakkını, yeni haklar anlamında, basın özgürlüğü ve görsel-işitsel iletişim özgürlüğü, eğitim ve öğretim özgürlüğü ve din özgürlüğünü kapsamaktadır.⁴⁰⁷ Ancak, yeni kolektif özgürlükler alanında ayrı bir kategori olarak topluluk haklarından bahsedilmektedir. Bunlar, yabancılar ve azınlıklar gibi belli bir

⁴⁰³ KYMLICKA; a.g.e., s.73. Bu konuda yaşanan örnekler için bkz. Aynı eser, s.77-82.

⁴⁰⁴ PAREKH; a.g.e., s.276-277.

⁴⁰⁵ KYMLICKA; a.g.e., s.74.

⁴⁰⁶ PAREKH; a.g.e., s.272-276.

⁴⁰⁷ KABOĞLU; 1989, s.67-97.

kategoriye mensup olan, kendine özgü nitelikleri gösteren bir topluluğun yararlandığı, her türlü ayrıma karşı bu topluluğu koruyan hakları ifade etmektedir.⁴⁰⁸

Gelişme hakkı, uluslar arası barış hakkı, halkların hakları (kendini ve kendi kaderini belirleme hakkı) ve azınlık hakları, hak sahipleri bakımından, topluluk hakları olarak belirlenmektedir.⁴⁰⁹ Genelde self-determinasyon hakkı çerçevesinde anılan azınlıkların grup hakları; yerel yönetimlerde, siyasette ve hükümette grup haklarının korunması, etnik grupların yasama ve yürütmede temsil edilmesi, kamu hizmetlerine katılımın garanti altına alınması, kültür ve eğitim alanında grup hakları şeklinde sayılabilir.⁴¹⁰

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde öngörülen kolektif haklar; halkların kendi kaderlerini tayin hakkı (m.1) ile halkların doğal kaynaklarının kullanımını kontrol edebilme hakkı (m.25) olarak belirlenebilmektedir. Bu sözleşmenin 15/1. maddesinde tanınan kültürel yaşama katılma hakkı, bilimsel gelişmelerin nimetlerinden ve sonuçlarından faydalanma, kendi bilimsel, sanatsal ve edebi eserlerinden kaynaklanan maddi ve manevi menfaatlerinin korunmasından yararlanma hakları, McChesney'ye göre, bu kolektif haklar ile birlikte düşünülmelidir. Çünkü bir azınlık grubunun ya da yerli halkın bir üyesinin 15. maddeden kaynaklanan bir hakkının ihlal edilmesi aynı zamanda yukarıda adı geçen kolektif hakların bir ihlalidir. Bu maddeler birlikte düşünüldüğünde, azınlıklar ve yerli halklar tarafından kuşaklar boyunca üretilmiş geleneksel birikimin korunması ve tanınmasını da içerdikleri görülmektedir. Yani kendi kaderini tayin ve doğal kaynaklar üzerinde kontrol hakları, tüm insanların kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini takip ve tayin haklarını da içerir.⁴¹¹

Uluslar arası belgelerde, bireysel hak – kolektif hak ayrımında yaşanan doktrin ikilemi, nisbeten daha yumuşaktır.⁴¹² Bu konuda düzenlenmiş belgeler incelendiğinde, bir takım kolektif hak kullanımlarından bahsedildiği, ancak bunların bireysel hak olarak değerlendirildiği görülmektedir. Azınlık hakları konusunda temel belge sayılabilen, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesi ile Ulusal ya da Etnik, Dilsel ve Dinsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi'nin 3/1. maddesinde ve AGİK Kopenhag Belgesi'nin 32/6. paragrafında, azınlığa mensup kişilerin, 'kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikt toplu olarak' azınlık haklarını kullanabilecekleri belirtilirken, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. maddeye ilişkin Genel

⁴⁰⁸ **KABOĞLU**; 1989, s.97-98.

⁴⁰⁹ **KABOĞLU**; 1989, s.98.

⁴¹⁰ **ARSAVA**; a.g.e., s.70.

⁴¹¹ **McCHESNEY**; a.g.e., s.82-84.

⁴¹² **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.58.

Yorum’unda, maddenin, Sözleşmenin diğer maddeleri gibi ‘bireysel hakları’ koruma altına aldığı belirtilmiştir.⁴¹³

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamble’nin Protokol Önerisi ile Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme’nin 3/2. maddelerinde, azınlığa mensup kişilerin, azınlıklara tanınan haklardan, bireysel ya da başkalarıyla birlikte yararlanabilecekleri belirtilmiştir. Protokolü Açıklayıcı Not’ta sözkonusu maddenin bireysel hakların, bireysel ya da kolektif kullanımına ilişkin genel ilkeyi ortaya koyduğu belirtilmiş, Çerçeve Sözleşmeyi Açıklayıcı Rapor’da ise bu ifadenin kolektif haklardan farklı olarak, hak ve özgürlüklerin birlikte kullanımını vurguladığı belirtilmiştir.⁴¹⁴ Çerçeve Sözleşmede azınlık kavramının hem bütün olarak azınlık grubunu, hem de tekil olarak azınlığa mensup bireyleri kapsadığı görülmektedir. Açıklayıcı Rapor, parag. 13’te “Bu bağlamda ‘kolektif hakların’ tanınması sözkonusu değildir.” denilmek suretiyle, Sözleşme ile kolektif hakların tanınmadığı açıkça belirtilmiştir.⁴¹⁵

Çavuşoğlu, azınlık haklarına yönelik olarak yapılan bireysel hak vurgusunu, azınlıkların, kendi kaderini tayin hakkını, ayrılıkçı talepler için kullanmalarının önlenmesi için geliştirilmiş bir formül olarak yorumlamaktadır.⁴¹⁶

2.1.2. Azınlık Haklarının Temel İlkeleri

2.1.2.1. Genel İnsan Hakları Kuralları ve Azınlık Hakları

2.1.2.1.1. Genel Olarak İnsan Hakları

İnsan haklarının doğuşunu, azınlık hakları temelinde değerlendirmek mümkündür. Öyle ki azınlıktaki Katolik ve Protestanların karşı karşıya kaldığı insanlıkdışı muamelelere, toplumsal düzeyde gelen tepkiler sayesinde, 1815 Viyana Anlaşması ile milli ve dini

⁴¹³ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.58, bahsedilen belgeler için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.63 v.d., 68 v.d., 113 v.d.

⁴¹⁴ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.58-59.

⁴¹⁵ GEMALMAZ; 2001, s.404, ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.59.

⁴¹⁶ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.64.

azınlıkların korunması aşamasına gelmiş azınlıkların korunması düşüncesi ‘insancıl müdahale’ doktrinin uluslar arası düzeyde doğmasını sağlamıştır.⁴¹⁷

Genelde ulusal ve uluslar arası düzeyde ele alınan insan hakları ilk önce devletler hukukunda insancıl savaş hukuku, sonra gruplara tanınan haklardan doğan azınlık koruması olmak üzere yerini almış, daha sonra, Milletler Cemiyeti döneminde bu temel haklar uluslar arası düzeye taşınmıştır.⁴¹⁸

İlk olarak Amerikan Bağımsızlık mücadelesi yıllarında, 1776’da Virginia Haklar Bildirisi’nde insanların eşit yaratıldığı ve başta yaşamak, özgürlük ve mutluluğu aramak olmak üzere bazı temel haklara kayıtsız şartsız sahip oldukları deklare edilmiştir. Savaş bittikten sonra, 1787’de ise -bu bildirinin temel alındığı- Dünyanın ilk modern yazılı anayasası ilan edilmiş, insan hakları ilk hukuksal düzenlemelerine kavuşmuştur.⁴¹⁹

Bundan sonra, 1789’da Fransa’da ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde de insanların eşit ve özgür doğdukları ve öyle kaldıkları, toplumsal ayrılıkların ancak ortak yarar amacına dayandırılabilceği hemen ilk maddede belirtilmiştir. Bu bildireye göre her türlü siyasal birleşmenin amacı, insanın doğal ve zamanla ortadan kalkamayacak özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme haklarını korumaktır. Özgürlük ise başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilme gücü olup, doğal hakların kullanım sınırı, dolaylı olarak toplumun diğer üyelerine aynı haktan yararlanmayı sağlayan sınırdır. Bu sınır da ancak yasayla belirtilebilir. Bildiride ayrıca, halktan gelen ve genel iradenin açıklaması olan yasanın üstünlüğü kabul edilmiş, tüm yurttaşların bu yasalar karşısında eşitliği vurgulanmıştır. Yurttaşlar arasında ayrımcılık olmaksızın, dinsel, düşünsel özgürlük alanı tanınmış, hak ve özgürlüklerin düzenlenerek yasal koruma altına alınması öngörülmüştür.⁴²⁰

Bu iki önemli olay, günümüzde de uygulana gelen insanın, sadece insan olduğu için sahip olduğu hakların temellerini atmıştır. Tabi bu durum ‘hak’ ve ‘hukuk’ varlıklarının insan zemininde ilk oluşumlarını ifade etmez. Milattan önce dahi varlığı bilinen dinsel alanda, Tanrı’nın yeryüzündeki her varlıkta, öz niteliğinde bulunduğunu kabul eden anlayışlarda, ‘öteki’nin hakları onun kutsallığına bağlanarak kabul edilir. Tanrı’nın aşkın,

⁴¹⁷ FENDOĞLU; 1997, s.163.

⁴¹⁸ DOEHRING; a.g.e., s.258.

⁴¹⁹ MUMCU, Ahmet – KÜZECİ, Elif; İnsan Hakları Kamu Özgürlükleri, Yen. 3. Baskı, Savaş Yay., Ankara, 2003, s.72-75.

⁴²⁰ MUMCU – KÜZECİ; a.g.e., s.77-80.

Dünyanın ve evrenin dışındaki bir güç olarak görüldüğü inançlarda ise 'öteki'nin hakları Tanrı'nın emirleri olarak, ödevler bağlamında kabul edilir.⁴²¹

Bu inanışlar ne kadar eskiyse insan hak ve hukuku da -pratikte değil ama felsefik boyutta- o kadar eskidir diyebiliriz. Ancak bu hakların devletler düzeyinde belirlenip güvence altına alınması, halkların acı ve şiddet dolu yüzyıllarının sonrasında, isyan ve zorlamaya dayanan talepler sonucunda, geç modern çağda elde edilebilmiştir. V. Hacıkadıroğlu'nun deyimiyle; "Kimi gelişmiş toplumların kendi bireylerinden bir bölümünün özgürlüğünün en kaba biçimiyle gerçekleşebilmesi için bile II. Dünya Savaşı'nın sona ermesini beklemek gerekti." Öyle ki ABD'deki siyahlar ayrımcı toplum ve devlet baskısını, şiddetli biçimde, yakın zamanlara dek yaşamış, kendi ülkesinde, nüfusu beyazlara bakışla çok daha kalabalık olmasına rağmen azınlık pozisyonundaki Güney Afrika toplumunda ise siyasal kendi kaderini tayin, cumhurbaşkanının siyah olabildiği bir dönemle fakat 1900'lerin sonunda gerçekleşebilmiştir.⁴²²

Daha önce de belirtildiği gibi, insan hakları genelde ulusal ve uluslar arası düzeyde ele alınmaktadır. Galtung, insan haklarının ulusal düzeyini, devlet ile insanlar ya da vatandaşlar arasında bir sözleşme veya anlaşmanın parçası olarak nitelemiştir. Uluslar arası insan hakları için ise bireyler-devletler-devlet topluluk ya da örgütleri olmak üzere üçlü yapıda bir dünya öngörmektedir.

Uluslar arası insan haklarının gelişiminde, 1648 Vestfalya Sistemi, 1815 Avrupa Büyük Devletler İttifakı, 19. yy.da uluslar arası hükümet ve halk örgütleriyle uluslar arası hukukun (Lahey sistemi) ortaya çıkması ve 1919'da Milletler Cemiyetini kurması önemli basamaklar olarak sayılmıştır.⁴²³

Ulusal düzeyde insan haklarının tanınması ve korunmasında ise yukarıda kısaca değinilen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile Fransız Yurttaş Hakları Bildirgesi kaynak teşkil etmiş, bunlardan sonra devletlerde yaşanan, anayasacılık dönemi olmuştur. Öyle ki 1900'lere geldiğinde henüz anayasası olmayan devletlere kuşkuyla bakılmış, bu devletler uluslar arası alanda baskı altında tutulmuştur.

⁴²¹ **GALTUNG**, Johan; Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, Çev.: Müge Sözen, Metis Yay., İstanbul, 1999, s. 14-15.

⁴²² **HACIKADİROĞLU**; a.g.m., s.43.

⁴²³ **GALTUNG**; a.g.e., s.14, insan haklarının tarihsel gelişimini ayrıntılarıyla görmek için bkz. **GEMALMAZ**; 2001, kavramı Batılı karakteri temelinde, tarihsel ayrıntılarıyla ele alan bir çalışma için bkz. **AĞCAN**, Muhammed A.; "Modern Avrupa Düşüncesinin Oluşum Serüveni Çerçevesinde İnsan Haklarının Felsefi Temelleri", İnsan Hakları Araştırmaları, Y:1, S:1, Temmuz-Aralık 2003.

İnsanoğlunun ‘akıl’ varlığı dolayısıyla özerk bir varlık olduğu kabulünü oluşturmuş, ‘iradi’ varlığı dolayısıyla da bu özerklik kabulü, özgürlüğe dönüşmüştür.⁴²⁴ Klasik bir yaklaşımla, özgürlüklerin tasnifinde, Jellinek’in üçlü ayırımına değinmek gerekir. Buna göre:⁴²⁵

1. Klasik kişi hakları-olumsuz statü hakları; devletin müdahale edemeyeceği yaşama hakkı gibi mutlak nitelikli haklardır. Bunlar Batı’da XVIII. y.y.’da benimsenmiştir. Bireysel hak ve özgürlükler, bu hakları ifade eder.

2. Sosyal haklar ya da isteme hakları; bunlar sosyal ve ekonomik haklardır.

3. Siyasi haklar ya da aktif statü hakları; bunlar ise kamu yönetimine katılma haklarıdır. Bu iki tür hak Batı’da XX. y.y.’da benimsenmiştir.

Bu gelişmeler ışığında günümüze kadar ortaya çıkan insan haklarını birinci, ikinci ve üçüncü kuşak olarak tasnif etmek mümkündür. Liberal öğretiyeye dayanan⁴²⁶ *birinci kuşak* haklar (klasik haklar-medeni ve siyasi haklar), özgürlük düşüncesine dayanır ve bireyi devlet karşısında korumayı amaçlar.⁴²⁷ Bunlar, 17 ve 18. y.y.’larda belirlenmiş, Amerikan ve Fransız Devrimleriyle uygulanmaya başlanmıştır. Son şeklini 10 Aralık 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde alan bu hakların belli başlıları şunlardır: Düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği, mülkiyet hakkı (meşru yollardan mal-mülk edinebilme ve gerçek karşılığı ödenmeksizin kamulaştırma yapılamaması haklarını içerir), eşitlik hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, seçme ve seçilme hakkı, tarafsız bir yargıç önünde adil yargılanma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, çalışma özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, dernek kurma hakkı.

19. yy’dan itibaren insan hakları düşüncesinde bir değişim yaşanmış ve insan hakları artık sadece bir özgürlük alanı olmaktan çıkarak, devletten hizmet isteme yetkisi⁴²⁸ olarak da algılanmaya başlanmıştır.⁴²⁹ *İkinci kuşak* haklar olarak adlandırılan haklar, işte bu anlayışla ortaya çıkan ve eşitlik ilkesi temeline dayanan temel ekonomik ve sosyal mal,

⁴²⁴ MAHÇUPYAN; a.g.e., s.31.

⁴²⁵ FENDOĞLU; 1997, s.160-161.

⁴²⁶ GİRİTLİ, İsmet – GÜNGÖR, Hasan Atilla; Günümüzde İnsan Hakları, Der Yay., İstanbul, 2002, s.21.

⁴²⁷ DONNELLY; a.g.e., s.153.

⁴²⁸ Hak olgusunun, ‘yetki’ esasına dayandığına dair bkz. GÜRİZ, Adnan; Hukuk Başlangıcı, (Değ. Ve Gen.) 8. Baskı, Siyasal Kit. Yay., Ankara, 2001, s.44.

⁴²⁹ UYGUN, Oktay; “Küreselleşme ve Özgürlük”, Felsefe Tartışmaları 28. Kitap, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001, s.93,94.

hizmet ve olanakları pozitif olarak garanti eden haklardır.⁴³⁰ Bu hakların belli başlıları ise şöylece sıralanabilir: Çalışma hakkı, sendika özgürlüğü, grev ve toplu sözleşme hakkı, işyeri yönetimine katılma hakkı, dinlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, parasız eğitim ve öğrenim görme hakkı, kültürel yaşama katılabilme hakkı, sağlık hakkı, beslenme hakkı, konut hakkı.⁴³¹

Bilim ve teknik alanlarında meydana gelen gelişmelerin olumsuz etkileri sonucu ortaya atılan ve 1970'lerden itibaren bu ad altında sınıflandırılmaya başlanan⁴³² *üçüncü kuşak* haklar ise, 'kardeşlik ve dayanışma' ilkeleri temelinde, ilk iki kuşak haklarının gerçekleşmesini engelleyen uluslararası eşitsizliği gidermeye yönelik haklardır.⁴³³ Bunlar; gelişme ve kalkınma insan hakkı, barış hakkı (1984'te Halkların Barış Hakkı Bildirgesi ilan edilmiştir)⁴³⁴, sağlıklı bir çevre, insanlığın ortak mirasından yaralanmaya katılabilme, iletişim ve insani yardım hakları şeklinde sıralanabilir.⁴³⁵

1948 tarihli Evrensel Beynamede insan hakları, "insan türüne ait kişilerin muamele görmesine ilişkin ilkeler ya da talepler olarak karşımıza çıkıyor." Bu ilkeler Bildirgenin 26. maddesinde sayılmaktadır. "İnsanlara böyle bir muameleyi göstermeyi gerektiren temel kabul 'bütün insanların özgür ve onurlu olabilmek ve haklar bakımından eşit doğduklarının' kabulüdür; Eşittirler, çünkü akıl ve vicdanla donatılmışlardır. Aynı nedenden dolayı 'yani akıl ve vicdanla donatılmış' olduklarından dolayı bütün insanlar 'birbirine kardeşçe davranmalıdırlar'; çünkü 'insan haklarının gözardı edilmesi ve önemsiz görülmesi insanlığın vicdanını infiale götüren barbarca eylemlere götürmüştür' ve çünkü 'korku ve yoksulluğun olmadığı, insanların ifade ve inanç özgürlüğüne sahip olduğu bir dünya, sıradan insanların en yüksek özlemi olarak ilan edilmiştir."⁴³⁶

İlk önceleri Birleşmiş Milletler düzeyinde insan haklarının korunması, ihlallerin denetim altına alınması, *sözleşme-dışı usuller* ile gerçekleştirilirken, sonraları bu koruma sözleşme usulüne dayandırılmaya başlanmıştır. Ancak sözleşme-dışı, yani bildirilerle sağlanan korumanın üstün yanı, bir sözleşmeye taraf olmaksızın sadece BM üyesi olması dolayısıyla devletlerin insan haklarına saygılı niteliğe kavuşması ve basit şekil şartları

⁴³⁰ DONNELLY; a.g.e., s.153.

⁴³¹ GİRİTLİ-GÜNGÖR; a.g.e., s.24.

⁴³² GİRİTLİ-GÜNGÖR; a.g.e., s.25.

⁴³³ DONNELLY; a.g.e., s.153.

⁴³⁴ Sözkonusu Bildirge metni için bkz. ÇEÇEN; 1999, s.140.

⁴³⁵ DONNELLY; a.g.e., s.154.

⁴³⁶ KUÇURADİ, İoanna; "İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri", İnsan Haklarının Gelişimi, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2001, s.73.

altında olayları değerlendirme şansı tanınması iken, bu sistemin eksikliği, tek tek olayların incelenmesinin sözkonusu olmaması dolayısıyla, bireysel şikayetleri tatmin edememesidir.⁴³⁷

İnsan hakları; “bütün insanların, hiçbir ayırım gözetmeksizin, yalnızca insan oluşlarından dolayı, insanlık onurunun gereği olarak sahip oldukları hakların bütününe kapsar ve bu niteliğiyle, gerçekleştirilmiş bir durumdan çok, varılmak istenen bir amacı, bir ideali belirler.”⁴³⁸

2.1.2.1.2. Azınlık Haklarının Genel İnsan Hakları Kuralları İçinde Değerlendirilmesi

Milletler Cemiyeti’nden sonra kurulan sistemde, azınlık hakları, evrensel insan hakları içinde değerlendirilmeye başlanmış, bu hakların korunması, özerk yerini 1989’a dek kaybetmiştir (bu aralıkta azınlıklara dair BM bünyesinde tek direkt düzenleme Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 27. Maddesi olmuş, AGİK’in 1975 Helsinki Nihai Senedi ise bunca ilgisizlik yanında oldukça önemli düzenlemeler içermiştir).⁴³⁹

İkinci Dünya Savaşı yıkıntılarının, bir uluslar arası platformda onarılması, yenilenmesi ihtiyacına karşılık yapılan konferanslarda ortak yönelim, insan haklarının ön planda tutulması sayesinde pek çok sorunun, azınlık sorunu da dahil olmak üzere, çözülebileceği yolundaydı. 1945 San Francisco Konferansı’nda Birleşmiş Milletler Antlaşması’nda sadece insan haklarına yer verilmesi kararlaştırıldı. 1946 Paris Barış Konferansı’nda da azınlık hakları üzerinde özel düzenlemelere değinilmemiş, insan hakları, ayrımcılığın önlenmesi, yurttaşlık hakları ile siyasal haklarda eşitlik ilkeleri öngörülmüştür.⁴⁴⁰

1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile ilan edilen ayrımcılık yasağı, düşünce ve inanç özgürlüğü, barış içinde toplanma ve dernekleşme özgürlüğü, topluluğun

⁴³⁷ DÖNER, Ayhan; İnsan Haklarının Uluslar arası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi, Seçkin Yay., Ankara, 2003, s.61.

⁴³⁸ SOYSAL, Mümtaz; 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 10. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul, 1993, s.123. Kapani de insan haklarını, ‘olması gereken’ doğasında, ulaşılmak istenen bir hedefler programı olarak nitelemiştir.

KAPANİ, Münci; Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yay., Ankara, 1993, s.14.

⁴³⁹ PREECE; a.g.e., s.116-117.

⁴⁴⁰ PREECE; a.g.e., s.123.

kültürel yaşamına özgürce katılım hakkı gibi kabuller, ulusal azınlıklar için bu dönemde ve sonrasında temel ilkeler niteliğindedir.⁴⁴¹

BM çalışmalarında azınlıkların korunması meselesi iki ayrı eğilimde görülebilmektedir. Bunlardan ilki, azınlıkların doğrudan korunması amacıyla genel bir azınlık düzenlemesinin yapılması yönündeki görüşler olup, bunların doğrultusunda 27. madde hazırlanmıştır. Bir de azınlıkların dolaylı olarak, genel insan hakları korumasına dahil edilmesi görüşü savunulmuştur. Bu görüşe hizmet eden genel insan hakları düzenlemeleri ise, Genosit Sözleşmesi ve Diskriminasyonun Her Türünün Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme olarak gösterilebilir.⁴⁴²

Yine Birleşmiş Milletler'in bünyesinde düzenlenen, Ekonomik, sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde, devletlere, ayrımcılığın durdurulması, önlenmesi ve ayrımcılıktan kaçınma, insan haklarına saygı gösterme, insan haklarını koruma ve uygulanabilir kılmak için gerekli adımları atma, bu haklardan yararlanmayı asgari düzeyde de olsa sağlama, ülkesel düzeyde insan haklarının gelişmesi ve genişlemesi için çalışma gibi yükümlülükler öngörülmüştür.⁴⁴³

Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanıp, imzaya açılan 21 Aralık 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme⁴⁴⁴, tüm insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğduğunu ilan eden İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin ilkelerini anarak, sömürgecilik ve bununla ilgili tüm ayrımcılık uygulamalarını kınamaktadır. Ancak sözleşmenin isminden veya anılan kaygılardan sadece ırk ayrımcılığının yasaklandığı sonucu çıkarılmamalıdır. Burada kurumlaşmış ırk ayrımcılığı (apartheid), ayırıcılık (segregation) ve ayırım (separation) olarak sıralanan ırksal düşmanlıklar, her biçim ve görünüşüyle tasfiye edilmek istenmiştir. İnsanlar arasında ırk, renk ve etnik köken gerekçeleriyle gözetilen ayırımın, aynı devlette, bir arada yaşayan kişilerin uyumunu bozabileceği de Sözleşmenin başında ifade edilmiştir. Hemen ilk maddede ırk ayrımcılığı; “..siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel alanda ya da toplum yaşamının başka bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşitlik temeli üzerinde tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanmayı önlemek ya da zedelemek amaç ya da sonucuyla

⁴⁴¹ PREECE; a.g.e., s.134.

⁴⁴² ARSAVA; a.g.e., s.18.

⁴⁴³ McCHESNEY, Allan; Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakları Savunmak ve İlerletmek, Çev.: Orhan Kemal Cengiz, AAAS Bilim ve İnsan Hakları Programı, bg Yay., Ankara, 2004, s.47-58.

⁴⁴⁴ Sözleşme metni için bkz. GENÇ, Mehmet; İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Ulusal ve Uluslar arası Temel Mevzuatlar, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yay., Bursa, 1997, s. 249 vd.

ırk, renk, soy, ulusal ya da etnik kökene dayalı herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama ya da yeğlemede bulunma” olarak tanımlanmıştır.

İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma, din özgürlükleri, siyasal katılma hakkı ile ayrımcılık yasağı ve yasaların eşit koruması hakları çoğunluklarla beraber azınlık grupların da kültürel haklarını koruyan önemli araçlardır.⁴⁴⁵

2.1.2.2. Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi

Eşitlik olgusu, 18. yy.’dan itibaren, Batı toplumlarında yurttaşlığın gelişmesiyle ortaya çıkan, toplumsal katılım kavramının yaygınlaşması ile ilişkilendirilmektedir.⁴⁴⁶ Buna göre; “Modern yurttaşlık anlayışı, siyasal hakları ve toplumsal yükümlülükleri pekiştirmek üzere evrensel normlar ile laik bir değerler sisteminin öne çıkarılmasını ve belli bir eşitlik taahhüdünü öngörür. Bu çerçevede toplumsal eşitsizlik, kaçınılmaz ve doğal bir şey olarak görülmekten çıkmıştır artık.”⁴⁴⁷

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin ikinci bölüm m.2/2 de Sözleşmeye taraf devletlerin, Sözleşmede beyan edilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi herhangi bir statüye göre ayrımcılık yapmaksızın kullanılmasını garanti altına alma taahhüdünde buldukları hüküm altına alınmıştır. Bu çerçevede çalışma koşullarını izleyen devlet kuruluşlarının, işyerlerinde azınlık unsurlara karşı gerçekleştirilen ayrımcı uygulamaları durdurma veya engellemedeki sürekli başarısızlıkları, kamu kuruluşlarında çalışanlara karşı ayrımcı bir tutumun izlenmesi, veya böyle tutumlara göz yumulması, benzer bir şekilde işveren veya denetçilerin sendika üyelerine karşı ayrımcılık geliştirmelerinin devlet tarafından engellenmemesi, sosyal ve ekonomik yardımlarda, hizmetlerde ayrımcılık uygulanması, belli mal ya da hizmetleri satarak geçimlerini sağlayan grupların ayrımcılık uygulanarak piyasadan dışlanması, piyasaya girmesinin engellenmesi, eğitim sisteminin ve eğitim olanaklarının azınlık unsurlar açısından ayrımcı nitelikte olması, kültürel haklar bünyesinde, azınlıkların anadili kullanmalarının yasaklanması, engellenmesi, baskıya maruz bırakılmaları gibi durumlar Sözleşme ihlalleri arasında sayılmaktadır.⁴⁴⁸ Söz konusu

⁴⁴⁵ DONNELLY; a.g.e., s.165.

⁴⁴⁶ TURNER, Bryan; Eşitlik, Çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Kit. Yay., Ankara, 1997, s.121.

⁴⁴⁷ TURNER; a.g.e., s.21.

⁴⁴⁸ McCHESNEY; a.g.e., s.59-82.

haklar, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi'nin beşinci maddesinde de⁴⁴⁹ -eşitlik ilkesi uyarınca, devletlere bu hakları güvence altına alma yükümlüğü öngörülerek düzenlenmiştir.

En hızlı yürürlüğe giren insan hakları belgesi olma niteliği ile imzaya açıldıktan on ay sonra, 20 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiş⁴⁵⁰ olan Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ikinci maddesinde⁴⁵¹, Sözleşmeye taraf olan devletler, Sözleşmenin öngördüğü hakları kendi yetkileri altındaki her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasi veya başka düşünceleri ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanıma ve üstlenme ve çocuğun, ana-babasının, yasal vasilerinin veya ailesinin diğer üyelerinin her türlü ayrımcılığa karşı koruma ve gerekli önlemleri alma yükümü altına girerler.

Ulusal azınlığa mensubiyete dayalı ayrımcılık, İHAS m.14⁴⁵² ve Çerçeve Sözleşme m.4(1)'de yasaklanmıştır. Ancak İHAS m.14, ayrımcılık yasağını 'Sözleşme ile tanınan hak ve hürriyetler' ile sınırlı olarak, bu hak ve özgürlükleri tamamlayıcı bir hüküm mahiyetinde, onlara bağlı olarak uygulanabilir nitelikte tanımaktadır. Bu kısıtlama Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 26. maddesi'nde sözkonusu edilmemiştir. İnsan Hakları Komitesi'nin 26. maddeye ilişkin, 18/37, 9 Kasım 1989 tarihli Genel Yorum'unda bu maddenin özerk olarak kullanılabilirliği açıkça belirtilmiştir.⁴⁵³

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Türkiye aleyhine açılan bir davada, davacı, evinin mallarının tahrip edilmesini, güvenlik güçlerince, Kürt asıllı vatandaşlara karşı ayrımcı bir politika güdülmesi ve sınırsız güç kullanılmasına belirgin bir kanıt olarak göstermiştir. Ancak Komisyonda davacının bu konudaki iddialarının nesnel olmayıp, soyut olduğu kanısına varılmış, Mahkeme de dosyadaki verilerden Sözleşmenin 14. ve 18. maddelerine aykırılık bulunmadığı kararına varmıştır.⁴⁵⁴

Çerçeve Sözleşmede, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine İlişkin Sözleşme ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmede benimsenen,

⁴⁴⁹ Madde metni için bkz. GENÇ; 1997, s.252-253.

⁴⁵⁰ DÖNER; a.g.e., s.59.

⁴⁵¹ Madde metni için bkz. GENÇ; 1997, s.329.

⁴⁵² Ayrımcılık yasağı AİHS madde 14 için bkz. AKILLIOĞLU, Tekin; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzüğü Başvuru Bilgileri, İmaj Yay., Ankara, 2002, s.38., GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref – GÖLCÜKLÜ, A. Feyyaz; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, (Gen.) 5. Baskı, Turhan Kit. Yay., Ankara, 2004.

⁴⁵³ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.87.

fiili eşitliğin sağlanması için özel önlemler alma anlamında, pozitif ayrımcılığı içinde barındırmasına karşın, bu iki sözleşmenin amacı, farklılıkların önlenmesi iken Çerçeve Sözleşmenin ve diğer azınlıklara ilişkin uluslar arası belgelerin amacı farklılıkların korunmasıdır. Burada tam ve etkili eşitlik anlayışı benimsenmiştir.⁴⁵⁵

2.1.2.3. Pozitif Ayrımcılık İlkesi

İnsan doğası kuramına dayanan eşitlik anlayışı, insanların ortak özellikleri ve benzerlikleri dolayısıyla, hepsine aynı şekilde davranmayı ve az çok aynı hakları vermeyi öngörür. Oysa insanların farklı oldukları alanlarda da (ki bu alan daha çok etno-kültürel farklılıkları simgeler) eşitlik sağlanmalıdır.⁴⁵⁶

Eşitlik farklı düzeylerde ifade edilebilmektedir. En temel düzeyde sayı ve hak eşitliği, biraz üstünde fırsat, özsaygı, özdeğer gibi eşitlikleri, onun da üzerinde, güç, refah ve insan gelişimi için gereken temel becerilerin eşitliğini göstermek mümkündür.⁴⁵⁷ Bu farklı eşitlik düzeylerini gerçekleştirebilmek, klasik eşitlik argümanlarından uzaklaşmayı gerektirmektedir. Azınlıkların korunmasında, bunların herkesle aynı haklara sahip olması bazı noktalarda eşitliği sağlamaktan uzak kalabilmektedir. Çünkü devlet ve toplum düzenleri genellikle çoğunluğun ihtiyaçlarına cevap verecek niteliktedir. Pozitif ayrımcılık ilkesi işte bu noktada, azınlık hakları savunucularının çözüm önerileri içine dahil ediliyor.

Bu ilkenin uygulanma amacı, eşitlik ilkesini, azınlıkların hukukla tanınması ile bağdaştırmaktır. Bu konuyla ilgili olarak, Uluslar arası Sürekli Adalet Divanı'nca, Arnavutlukta azınlık okulları ile ilgili olarak verilen, 6 nisan 1935 tarihli istişare görüşünde, azınlık ile çoğunluk arasında, gerçek anlamda bir eşitliğin sağlanması için, azınlıkların, çoğunluk ile eşit haklara sahip olması yanında, azınlıkların kendilerine özgü kimliklerinin korunması için uygun koşulların yaratılması da öngörülmüştür.⁴⁵⁸ U.S.A.D. burada, Kymlicka'nın deyişiyle, kültürler piyasasında dezavantajlı durumda bulunan bir gruba, siyasal onay ve destek verilerek, dezavantajın telafi edilmesini⁴⁵⁹ gerekli görmüştür.

⁴⁵⁴ 16.11.2000, BİLGİN v. TR.; AKILLIOĞLU; 2002, s.38.

⁴⁵⁵ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.89-90.

⁴⁵⁶ PAREKH; a.g.e., s.305-306.

⁴⁵⁷ PAREKH; a.g.e., s.307.

⁴⁵⁸ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.85.

⁴⁵⁹ KYMLICKA; a.g.e., s.174.

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine İlişkin Sözleşme'nin m. 2/2'sinde "Taraf devletler, koşullar haklı gösterdiğinde, insan hakları ve temel özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanabilmelerini güvenceye almak amacıyla, belli ırk gruplarının ya da bu grupların üyesi olan bireylerin yeterince gelişmesi ve korunmasını sağlamak üzere toplumsal, ekonomik, kültürel ve başka alanlarda özel ve somut önlemler alır. Bu önlemler, hiçbir durumda, alınma amaçları gerçekleştirildikten sonra ayrı ırk grupları için hak eşitsizliği ya da değişik hakların tanınması sonucunu doğuramaz."⁴⁶⁰ denilmektedir.

Çerçeve sözleşme madde 4'ün 2. paragrafını Çavuşoğlu, pozitif ayrımcılığın yeni bir ifadesi olarak yorumlamaktadır. Devlete azınlıkların korunmasına yönelik yüklenen pozitif yükümlülükler ise burada 'ölçülülük ilkesi' ile sınırlandırılmıştır.⁴⁶¹

Çerçeve Sözleşme'nin 4. maddede düzenlediği ayrımcılık yasağı ilkesi -Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine İlişkin Sözleşme ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmede olduğu gibi- pozitif ayrımcılığı benimseyerek, eşitliğin fiilen gerçekleştirilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Ancak bahsi geçen iki sözleşmede amaç farklılıkların önlenmesi iken çerçeve sözleşmede amaç farklılıkların korunmasıdır.⁴⁶²

Önerilen, bütün ulusal grupların, eğer isterlerse, ayrı bir kültür olarak varlıklarını sürdürebilme imkanlarının var olmasını sağlamayı amaçlamaktır. Böyle bir politika, kültürel aidiyetin, eşit olarak, bütün ulusal grupların üyeleri için korunmasını temin edeceği savunulmaktadır.⁴⁶³

2.1.2.4. Azınlıkların Asimilasyona Karşı Korunması

Objektif kriterlerle asimilasyon, bir dini, dilsel ya da etnik gruba mensup kişilerin, kendilerine özgü niteliklerini koruma isteğinden vazgeçmeleri ve bunun sonucunda çoğunlukla entegrasyona girmesidir ki bu, kişiler üstünde doğrudan veya dolaylı olarak güç kullanılması, yasaklamalara, sınırlamalara başvurulması yoluyla yapılabilmektedir.⁴⁶⁴

Asimilasyon, farklı düzeylerde gerçekleşerek bir grubun kimlik duygusundaki farklı faktörleri farklı derece ve oranlarda etkileyebilmesi dolayısıyla göreceli bir durumdur.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ GENÇ; 1997, s.252.

⁴⁶¹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.86.

⁴⁶² ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.89-90.

⁴⁶³ KYMLICKA; a.g.e., s.182.

⁴⁶⁴ ARSAVA; a.g.e., s.51.

⁴⁶⁵ ANDREWS; a.g.e., s.39-40.

Azınlık grupların kendi aralarında da alt gruplara ayrıldıkları, bu alt grupların çoğunun, büyük gruba benzeşerek yok oldukları, bilinen bir durumdur. Ancak burada, devletlerin bilinçli olarak ve zorla, azınlıklar üzerinde güttükleri, asimilasyon programlarının önlenmesi amaçlanmaktadır.

Andrews Türkiye’de var olan temel asimilasyon araçları olarak; ekonomik araçlar, eğitim (milliyetçiliği aşıl原因an programlarla), askerlik ve fırsat eşitsizliğini göstermektedir.⁴⁶⁶ Bunlar şiddete dayalı asimilasyon metotları olmamakla birlikte, yine de asimilasyonun yöntemleri arasında sayılan; azınlık unsurları yok sayma veya onlara toplumsal çıkarlardan -toplumsal, ekonomik ya da siyasal- faydalanabilmek için çoğunlukla özdeşleşmeyi benimsetme arasında görülebilir.⁴⁶⁷

SSCB, içerisinde bulunan farklı milletleri, aşırı merkezileşme, büyük çaplı katliamlar (1830-40lı yıllarda) ya da halkların sürülmesi (Koreliler, kırım tatarları, Volga Almanları vs.) gibi yollara başvurarak homojenleştirmeye çalışmış⁴⁶⁸, Almanya, Ari ırkı koruma narinna, benzer politikaları uygulamış, Amerika azınlık dillerinin korunması maskesi altında bunları belli bölgelerde hapsedip, işlevsiz kılarak azınlıkların kültürel dillerini terk etmelerini sağlamış, Avrupa ise evrensel kültür söylemlerini ortaya atarak, tekçiliğe yönelmiştir.⁴⁶⁹ Asimilasyonun pek çok açıdan görelili bir durum olduğu hatırlanırsa, yöntemlerinin çok çeşitli olabileceğini tahayyül etmek de zor olmayacaktır. Bu noktada, azınlıkların korunması çalışmalarında, özellikle Batı kaynaklı çalışmalarda, asimilasyonu önleme çabaları, egemenliğin denge unsurunu akla getirirse de, dikkat çekmektedir.

AGİK İnsani Boyut Konferansı’nın, 1990 Kopenhag Belgesi’nde, ulusal azınlıklara mensup kişilerin, kendi iradeleri dışında herhangi bir asimilasyon girişimine maruz kalmadan, kendi kültürlerini yaşatma ve geliştirme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir (m.32). Birleşmiş Milletler 1992 tarihli Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi’nin 1. ve 4. maddelerinde, devletlere, kendi ülkelerinde yaşayan azınlıkların, varlığını ve kendilerine özgü kimliklerini korumak ve bunun için gerekli önlemleri almak sorumluluğu yükümlenmiştir.⁴⁷⁰

Birleşmiş Milletler, azınlıkların asimilasyonunu, kendi tercihleri durumunda kabul etmektedir. Bu durumda uygulanacak ilke diskriminasyon yasağı olup, koruma da bu yönde gerçekleşecektir. Ancak grup kimliğinin korunması ve geliştirilmesini talep eden

⁴⁶⁶ ANDREWS; a.g.e., s.40-41.

⁴⁶⁷ TACAR; a.g.e., s.71.

⁴⁶⁸ BEDARIDA – ROUSSELLIE; a.g.m., s.331.

⁴⁶⁹ Devletlerin uyguladığı asimilasyon politikalarının çeşitli örnekleri için bkz. TACAR; a.g.e., s.73 v.d.

⁴⁷⁰ İlgili maddeler için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.114, 65-66.

azınlık unsurların korunmasında Birleşmiş Milletler, bunların taleplerine saygı temelinde, gelişimlerinin ayrı olarak sağlanmasını öngörmüştür.⁴⁷¹

En yeni düzenleme ise Çerçeve Sözleşme'nin 5. maddesinde görülebilir. Bu madde, ulusal azınlıklara mensup kişilerin, kültürel kimliklerini koruma amacı taşımaktadır. Sözleşme'nin Başlangıç kısmı da bu konuda önemlidir. Çavuşoğlu, çoğulcu demokratik toplumun bir gereği olarak, azınlık kimliğinin korunmasını amaçlayan 5. maddenin, Sözleşmede tanınan diğer hakların da temelini oluşturduğunu belirtmektedir. Ancak maddenin ikinci fıkrası ile asimilasyon politikaları yasaklanırken genel bütünleşme ya da entegrasyon politikalarına imkan tanınmaktadır. Öyle ki Açıklayıcı Rapor'da bütünleşme politikaları, Başlangıç'ta ifade edildiği gibi kültürel farklılaşmanın toplumlar için bir bölünme kaynağı değil, zenginleştirici bir unsur olmasını sağlayıcı bir yol olarak değerlendirilmektedir. 6. maddede, bu amaçla alınacak önlemlerin çerçevesi de belirlenmiştir.⁴⁷²

2.1.3. Azınlıklara Tanınan Haklar

2.1.3.1. Tam Eşitlik ve Geniş Özgürlük – Özel Haklar Ayrımı

Pozitif Ayrımcılık başlığı altında ele alınan ve azınlık hakları konusunda yaşanan, eşitliğin adaletli sağlanması hususu, ilkesel çatışmasını, hakların tanınmasında da sürdürmektedir.

Azınlıkların korunmasında, insan hakları ilkelerinin ve kişisel hak ve özgürlüklerin etkin bir koruma sağlayabileceği görüşleri yanında, genel insan haklarının azınlık grupları ve bu grup üyelerinin özgün niteliklerini korumak ve geliştirmek yönünden yetersiz kaldığını ve azınlıkların insan hakları içinde sui generis değerlendirilmesi gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur.⁴⁷³ Arsava, azınlıkların korunmasında, geleneksel insan hakları standartlarını aşan, özel önlemlerin alınması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁷⁴ N. Bilgin ise azınlıklara özel ve mutlak yapıda haklar tanınmasının, evrensel insan hakları anlayışına zarar vereceği görüşündedir. Çünkü bu tür haklar içinde bireysel özgürlüklere

⁴⁷¹ ARSAVA; a.g.e., s.51.

⁴⁷² ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.91-92.

⁴⁷³ ARSAVA; a.g.e., s.33.

⁴⁷⁴ ARSAVA; a.g.e., s.51.

yer olmayabileceği gibi bu özgürlükler topluluk haklarından zarar da görebilir. Bilgin, böylesi özel hakların, toplumların ulusal bağlarına zarar verme tehlikesini de saklı tutmaktadır.⁴⁷⁵

Birçok ülkenin de bazı kültürel farklılık biçimlerinin ancak, genel yurttaşlık hakları üzerinde ve ötesinde, özel yasa ya da anayasal önlemler aracılığıyla çözüme kavuşturulabileceği kabulüne yönelmekte olduğu belirtilirken⁴⁷⁶ sorunun hala oldukça tartışmalı olduğu söylenebilir.

Ulusal ve etnik farklılıkları düzenlemek, korumak ve geliştirmek için gruplara özgü üç türlü hak biçiminden söz edilmektedir:⁴⁷⁷

1) Özyönetim hakları: Örneğin, belli bazı politik özerklik veya toprak esasına dayalı yargı biçimleri ve bu, içsel self-determinasyon haklarının yetersiz kalması halinde, dışsal self-determinasyon hakkı talepleri bu kategori içinde değerlendirilmektedir. İspanya, ülkesinde yaşanan azınlık sorununu, 1978 Anayasası'nın ulusal grupların ve bölgelerin özerklik haklarının tanınmasını garanti eden hükümlerine dayanarak, azınlık gruplara bölgesel özerklik tanımak yoluyla çözmeye çalışmıştır. Özerkliğin tanındığı bölgelerde İspanyolca resmi dil olup, özerk bölge ayrıca farklı bir yerel dile sahipse, o dil bölgenin ikinci resmi dili sayılabilmektedir. İspanya teröre varan şiddetli çatışmaların yaşandığı Katalanya, Bask ve Galiçya bölgelerine bazı karar alma ve yönetim hakları tanınmıştır. Ancak dış politika, savunma, yargı ve ekonominin genel yönetimi bakımından merkezi hükümet erk sahibidir.⁴⁷⁸

2) Çok etniklilik hakları: Azınlıklara karşı ayrımcılığın önlenmesi, yurttaş haklarının etkin kullanımını sağlayacak düzenleme talepleri, etnik gruplar ve dinsel azınlık gibi grupların kültürel varlıklarını sürdürmede, kamu mali yardımı talepleri, dinsel pratikleri temelinde azınlık grupları dezavantajlı duruma düşüren yasa ve düzenlemelerden muafiyet talepleri gibi haklar bu grupta sayılmaktadır. Bu önlemler, azınlık gruplara, egemen toplumun ekonomik ve politik kurumlarında başarılarını engellemeden, kültürel özgürlüklerini ifade etme ve bundan gurur duymakta yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bunlar ayrıca, egemen toplumla bütünleşmeye yardımcı olan haklar olarak görülmektedir.

3) Özel temsil hakları: Özyönetim haklarının bir uzantısı olarak mütalaa edilen bu haklar, azınlık mensubu kişilerin, siyasal alanda aktif görev yapabilmesi, bu grupların, çoğulcu demokrasi anlayışı gereği, meclislerde etkin şekilde temsil edilmesini ifade eder.

⁴⁷⁵ **BİLGİN**, Nuri; "Çokkültürlülük ve Ulusal Kimlik", Türkiye Günlüğü, S:80, Bahar 2005, s.62.

⁴⁷⁶ **KYMLICKA**; a.g.e., s.61.

⁴⁷⁷ **KYMLICKA**; a.g.e., s.61-69.

⁴⁷⁸ **YILMAZ**, Aytekin; Etnik Ayrımcılık, Vadi Yay., Ankara, 1994, s.90-94.

Azınlık sorununda böyle bir politika Fransa tarafından uygulanarak, bunların özerklik ve bağımsızlık istemleri elimine edilmiş görünüyor. Fransa, Korsika'ya bölgesel anlamda özel bir statü ile birlikte, ekonomik, kültürel ve eğitimsel alanda geniş haklar tanımıştır. Ayrıca en radikal fikirlerin dahi siyasi partiler kurularak savunulabildiği, özgür bir siyasi platform imkanı ile azınlık vatandaşlar memnun edilmektedir. Ancak Fransa, özel statülerin artırılması, bu statülerin kötüye kullanılması ile özerklik ya da bağımsızlık taleplerine karşı devletin bölünmez bütünlüğünü korumacı tavrını kararlılıkla sürdürmektedir.⁴⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalarda, azınlıklara tanınan haklar, hem bireysel hem de kolektif nitelikleriyle iki yönlü kabul edilmektedir. Buna göre azınlıklara, bir yandan, çoğunluğun sahip olduğu, yararlandığı haklardan, ayrımcılık olmaksızın yararlanma hakkı tanınırken, diğer yandan, bu azınlık grupların kendi özgün niteliklerini, olası bir çoğunluk müdahalesi karşısında, korumak hedeflenmiştir. Bu dönemde, azınlıkların zorla asimilasyonunu önlemek, azınlık mensuplarının siyasal katılımını sağlamak, grup kimliğinin korunmasını güvence altına almak ve ayrımcılık yapılmamasını ve eşitliğin sağlanmasını temin etmek amaçlarıyla⁴⁸⁰, azınlıklara tanınan belli başlı haklar şunlardır: Herhangi bir ayrımcılık olmaksızın yaşam ve özgürlük hakları, din ve inancın aleni ya da kapalı/özel olarak, özgürce ifa edilmesi, medeni ve siyasal haklardan eşit olarak yararlanma, yasa önünde ve uygulamada eşit muamele, kamu görevlerine ve diğer mesleklere ve işe girmede eşitlik, mahkeme önünde azınlık dillerini kullanma hakkı, özel yaşamda, ticarete, din işlerinde, basında ve kamuya açık toplantılarda, herhangi bir dili kullanma özgürlüğü, eğitimsel, sosyal, dinsel ya da yardım amaçlı olarak ve giderleri de ilgili azınlıklara ait olmak üzere, özel kurumları, bilhassa bu azınlıklara mensup olanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde oluşturma ve bunlarda herhangi bir dili kullanma özgürlüğü, azınlık dilinde okullarda öğretim sağlanması hakkı, azınlıkların gereksinimleri için, eğitimsel, dinsel ya da yardım amaçlı kamusal fonlar tahsis edilmesini talep hakkı.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ YILMAZ, A.; a.g.e., s.95-97.

⁴⁸⁰ LERNER, Natan; "The Evolution of Minority Rights in International Law", Peoples and Minorities in International Law, Martinus Nijhoff Publishers, the Netherlands, 1993, Edited by Catherine Brölmann-Rene Lefebvre-Marjoleine Zieck, s.75-101, özellikle 83-84, Akt.: GEMALMAZ; 2001, s.256.

⁴⁸¹ GEMALMAZ; 2001, s.256, Sözkonusu haklar için ayrıca bkz. YACOUB, Joseph; Les Minorités, Quelle Protection?, Desclée de Brouwer, Paris, 1995, s.262-263, Akt.: GÜLMEZ; a.g.e., s.31.

2.1.3.2. Temel Hak ve Özgürlükler

İnsan Hakları Sözleşmesi, m.1/1 itibariyle tüm insanların istifadesine sunulan güvenceler içermektedir. Bu güvenceler, inanç özgürlüğü, düşünceyi açıklama özgürlüğü, gibi azınlık üyelerinin de sınırsız olarak talep edebilecekleri bireysel haklar ile eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkelerinin sağladığı güvencedir.⁴⁸² Ayrıca Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme, Irk Ayrımcılığının Her Türünün Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme tüm insanlığın korunmasını amaçlamaktadır. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsanlarının ve Halklarının Hakları Şartı gibi bölgesel nitelikli düzenlemelerde kabul edilen hak ve özgürlükler, bu bölge halkları için genel nitelikli insan hakları olarak benimsenmiş, azınlık gruplar için ayrı/özel düzenlemeler öngörülmemiştir.⁴⁸³

AGİK Helsinki Nihai Senedi'nde kabul edilen 7. prensip gereğince -düşünce, vicdan, din ve kanaat özgürlüğü dahil olmak üzere insan hak ve özgürlüklerine saygı prensibi- taraf devletlere, Birleşmiş Milletler Anlaşmasının amaç ve prensipleri ile Evrensel İnsan Hakları Sözleşmelerinin benimsediği insan hak ve özgürlüklerini ve insanlık onurunun özgür ve tam gelişimini sağlayacak diğer hak ve özgürlükleri teşvik etmek ve geliştirmek sorumluluğu yüklenmiştir. Ayrıca, ülkelerinde ulusal azınlık bulunan üye devletler, bu azınlıklara mensup bireylerin kanun önünde eşitlik hakkına saygı gösterecekler, onların insan hak ve temel özgürlüklerinden gerçekten faydalanabilmeleri için her imkanı sağlayacaklar ve onların bu alandaki haklı çıkarını koruyacaklardır.⁴⁸⁴

AGİK bünyesinde kabul edilen ve azınlık ve grup haklarına yönelik önemli bir gelişme olarak özel düzenlemeler de içeren Kopenhag Belgesi'nde de 31. madde itibariyle, ulusal azınlık mensuplarının, insan hakları ve temel özgürlüklerden, herhangi bir ayrımcılık olmaksızın ve kanun önünde tam bir eşitlik içinde, tam ve etkin biçimde yararlanacakları, taraf devletlerin bu konuda gereken tüm önlemleri alacakları kayıt altına alınmıştır.⁴⁸⁵ Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı'nda ise ulusal azınlık mensuplarının haklarına, uluslar arası seviyede tanınan insan haklarının bir parçası olarak, sınırsız bir biçimde saygı gösterilmesi gerektiği kaydedilmiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸² ARSAVA; a.g.e., s.74.

⁴⁸³ ARSAVA; a.g.e., s.84-90.

⁴⁸⁴ ARSAVA; a.g.e., s.91.

⁴⁸⁵ ARSAVA; a.g.e., s.95.

⁴⁸⁶ ARSAVA; a.g.e., s.100.

Çerçeve Sözleşme de azınlık haklarının korunmasında, AİHS ile düzenlenen temel hak ve özgürlükler içinde, bunların azınlıkların korunmasına yönelik olarak yeniden yorumlanması esasına dayanmıştır. Bu doğrultuda, Açıklayıcı Rapor'da, AİHS m.9, 10 ve 11'de tanınan toplanma, örgütlenme, ifade ve düşünce, din ve vicdan özgürlüklerinin, ulusal azınlıkların korunmasıyla özellikle ilgili oldukları belirtilmiştir. Bu haklar Çerçeve Sözleşme'nin 7. maddesinde kabul edilmiş, 8 ve 9. maddelerde ise ayrıntılarıyla düzenlenmiştir.⁴⁸⁷

2.1.3.3. Kimlik Hakları / Kültürel haklar

Kültürel haklar özellikle azınlık grupların üyelerinin kendi ayırt edici kültürlerini, başka toplumların müdahalelerine karşı, korumak haklarına yöneliktir.⁴⁸⁸

Esasen azınlıklara yönelik oldukları kabul edilen kültürel haklar ya da kimlik haklarının korunmasında Donnelly'nin önerisi, bunların ayrı bir kategori olarak yorumlanıp, korunması yerine, zaten uluslar arası düzeyde kabul edilmiş bulunan insan hakları içinde düşünülmesidir. Çünkü bu hakların korunmasında en iyi yol; bu grup üyelerinin kendi kültürlerine kamusal ve özel yollarla katılmalarına ve bu kültürü çocuklarına aktarmalarına, ayrımcılık yapılmaksızın ve müdahale edilmeksizin izin verilmesidir ki bu, kültürel, medeni ve siyasal haklar ile evrensel insan hakları bildiri ve sözleşmelerinde tanınan hakların etkin kullanımı ile sağlanabilecektir.⁴⁸⁹

İnsan hakları evrensel bildirisinin 27. maddesi “topluluğun kültürel hayatına serbestçe katılma hakkı”nı tanımaktadır. Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslar arası Sözleşmesi'nin 15. maddesinde de herkesin ‘kültürel hayata katılma’ hakkı ile ‘bilim ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılması için gerekli’ adımları atmanın taraf devletlerin ödevi olduğu kabul edilmektedir. 13. maddede tanınan ebeveynlerin çocuklarını özel okullara gönderme özgürlüğü tanınmakla azınlıkların kültürel kimliklerini koruma anlamında önemlidir. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. maddesi ile de azınlıkların ‘mensup oldukları grubun diğer üyeleriyle birlikte kendi kültürlerinden

⁴⁸⁷ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.95-98.

⁴⁸⁸ DONNELLY; a.g.e., s.165-166.

⁴⁸⁹ DONNELLY; a.g.e., s.168-170.

yararlanma, kendi dinlerine sahip çıkma ve uygulama, kendi dillerini kullanma' hakları tanınmıştır.⁴⁹⁰

İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'nin, 10 Mart 1954'te onaylanan Ek 1 No'lu Protokolüne göre: Hiç kimse eğitim hakkından mahrum bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.⁴⁹¹

Eğitim hakkı AİHS'ne Ek Protokol'ün 2. maddesinde de düzenlenmiştir. Bu madde öğretim özgürlüğünü, yani özel okulların varlığını güvence almış değildir. Burada amaç daha çok, devlet okullarındaki ders programlarında ve eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yapıldığı her alanda, ana-babanın inanç özgürlüğünü korumak ve buna saygıyı sağlamaktır.⁴⁹² AİHM, bu maddenin kendi içinde bir bütün olarak okunması ve Sözleşmenin 8., 9. ve 10. maddeleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini⁴⁹³ belirtmiştir. Mahkeme özellikle azınlıkların dini veya felsefi inançlarına eğitim programlarında saygı gösterilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Buna göre; “..demokrasi sadece çoğunluğun görüşlerinin her zaman egemen olması gerektiği anlamına gelmez: azınlıkların adil ve uygun muamele görmelerini temin edecek ve egemen konumun istismarını önleyecek bir denge kurulmalıdır.”⁴⁹⁴

Bu madde, devlete, pozitif bir yükümlülük olarak, öğrenim hakkını tanıyıp, sağlamayı değil, negatif bir davranış olarak, bu hakkın reddedilip, engellememe sorumluluğu yüklemiştir.⁴⁹⁵

Çerçeve Sözleşme ile benimsenen, azınlık dilinde ifade hürriyeti -ki bu görüş edinme, haber ve fikir alıp verme haklarını da kapsar- (m.9), azınlık dilinin özel ve kamusal alanlarda, sözlü ve yazılı olarak serbestçe, müdahale edilmeksizin kullanılması hakkı -resmi dil saklı tutulmak kaydıyla- (m.10), yine azınlık dilinde ad ve soyadı kullanma -taraf devletlerin yasal düzenleri sınırında- (m.11), azınlıkların geleneksel olarak yaşadığı bölgelerde, geleneksel yerel adlar, sokak adları ve kamuya yönelik diğer topografik

⁴⁹⁰ DONNELLY; a.g.e., s.165.

⁴⁹¹ AKILLIOĞLU; 2002, s.84.

⁴⁹² GÖZÜBÜYÜK – GÖLCÜKLÜ; a.g.e., s.432.

⁴⁹³ Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka, B.N. 5095/71; 5920/72, 7 Aralık 1976, par.52, Akt.

ASLAN, Zühtü; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2005, s.37.

⁴⁹⁴ Young, James ve Webster/Birleşik Krallık, B.N. 7601/76; 7806/77, 13 Ağustos 1981, par.63, Akt. ASLAN; a.g.e., s.37.

işaretlerin azınlık dilinde olması -yeterli talep olması halinde ve ilgili devlete belli bir taktir alanı bırakılarak- (m.10/2), azınlık mensuplarının kendi yazılı ya da görsel kitle iletişim araçlarını kurma ve kullanma hakkı (m.9), azınlık kimliğinin eğitim ve öğretim alanında korunması, bunlara bu alanda fırsat eşitliği sağlanması (m.12,13,14) ilke ve hakları kültürel kimliğin korunması⁴⁹⁶ hususunda önemli ve uluslar arası tavrı yansıması açısından güncel düzenlemelerdir.

Çerçeve Sözleşme'nin 5. maddesinde, dinsel, dilsel ve kültürel olanın yanı sıra, geleneklerin korunmasına değinilmektedir. Bu, geleneğin de kimliğe ilişkin unsurlar içine dahil edildiği anlamına getirilmektedir.⁴⁹⁷

2.1.3.4. Kamusal Yaşama Katılma ve Uluslar arası İlişkiler Kurma

Azınlıkların, self-determinasyon ve özyönetim hak taleplerine karşılık geldiği açıkça görülebilen kamusal yaşama katılma ve uluslar arası ilişkiler kurma hakları, konusunda özellikle 1990'lardan sonra bir takım gelişmeler yaşanmıştır.

AGİK İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantısı Belgesi madde 32/4'te; ulusal azınlıklara mensup kişilerin, kendi aralarında özgürce ilişki kurma ve sürdürme ve ayrıca ortak bir etnik veya ulusal köken, kültürel miras veya dinsel inancı paylaştıkları diğer devletlerin vatandaşlarıyla sınır ötesi ilişkiler kurma hakkı, madde 35'te ise; Toplantıya katılan devletlerin, ulusal azınlıklara mensup kişilerin, kimliğinin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili işlere katılım da dahil olmak üzere, kamusal işlere etkin katılım hakkına saygı gösterecekleri, bu amaçlar doğrultusunda ve ilgili devletin politikaları göz önünde olmak üzere, bu azınlıkların özgül, tarihsel ve ülkesel koşullarına cevap veren, uygun yerel veya özerk yönetimler oluşturularak girişilen çabalara önem verilmesi öngörülmüştür.⁴⁹⁸

Metnin program hüküm olarak kaleme alınmış olması ve grup haklarına devletler lehine sınırlamalar da getirdiği göz önüne alınırsa⁴⁹⁹, sözkonusu hakların tanınması bakımından, Çerçeve Sözleşme'nin önemi bir kat daha artacaktır.

⁴⁹⁵ GÖZÜBÜYÜK – GÖLCÜKLÜ; a.g.e., s.434.

⁴⁹⁶ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.96-106.

⁴⁹⁷ GEMALMAZ; 2001, s.405.

⁴⁹⁸ Sözkonusu metin ve maddeler için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.114,115.

⁴⁹⁹ ARSAVA; a.g.e., s.99.

Çerçeve Sözleşme m.15'te, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kültürel, sosyal, ekonomik yaşama, özellikle de onları ilgilendiren kamusal işlere etkili katılımını sağlamak amacıyla, taraf devletlerin gerekli koşulları yaratmaları öngörülmektedir. Hatta Açıklayıcı Raporla, taraf devletlere bu konuda kendi iç hukuklarında alabilecekleri önlemler için bir takım öneriler de düzenlenmiştir.⁵⁰⁰

Çerçeve Sözleşme m.15 ve Açıklayıcı Rapor birlikte okunduğunda, gerçek anlamda eşitliğin sağlanması için, azınlık üyelerinin kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olmalarını sağlayacak, siyasi ve idari karar alma mekanizmalarında etkili katılımın sağlanması amaçlı, özel düzenlemelere gerek olduğu görülmektedir.⁵⁰¹

Yine Çerçeve Sözleşme'nin 16. maddesi de bu haklara hizmet etmektedir. 16. maddeye göre; taraf devletler, ulusal azınlıklara mensup kişilerin yaşadıkları bölgelerde nüfus oranlarını değiştiren ve bu Sözleşmede yer alan ilkelere kaynaklanan hak ve özgürlükleri sınırlamayı amaçlayan önlemlerden kaçınırlar.⁵⁰² Bu madde ile, azınlıklara 'geleneksel olarak ya da önemli sayıda yaşadıkları bölgelerde' madde 10,11 ve 14 ile tanınan hakların uygulanmasını sağlamanın yanında, azınlıkların sosyal, siyasal alanlara etkin katılımını sağlamak açısından da önemli görülmektedir. Açıklayıcı Rapor da bu konuda, seçim çevrelerinin belli siyasi-sosyal gruplara sayısal üstünlük kazandıracak şekilde düzenlenmesinden kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁰³

Azınlıkların uluslar arası ilişkiler kurma hakları ise Çerçeve Sözleşme'nin 17. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; taraf devletler, ulusal azınlıklara mensup kişilerin, diğer devletlerde yasal olarak bulunan kişilerle, özellikle de etnik, kültürel, dilsel veya dinsel bir kimliği veya ortak bir kültürel mirası paylaştıkları kişilerle sınır ötesi serbest ve barışçıl ilişkiler kurma ve sürdürme hakkına müdahale etmemeyi taahhüt ederler. Burada ayrıca, ulusal azınlıklara mensup kişilerin hükümet dışı kuruluşların faaliyetlerine, ulusal ve uluslar arası düzeyde katılma hakkı da taraf devletlerin, bu hakka müdahale etmeme taahhüdüne sunulmuştur. Burada taraf devletlere, azınlıkların sözkonusu hakkını tanıma yanında bunlara müdahale etmeme yükümlülüğü de getirilmiştir.⁵⁰⁴

Çavuşoğlu, hem kamusal yaşama ve kamusal işlere katılım hakkının, hem de uluslar arası ilişkiler kurma hakkının, bireysel boyutta ifade edilmesine rağmen, özünde

⁵⁰⁰ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.107.

⁵⁰¹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.108.

⁵⁰² Madde metni için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.81.

⁵⁰³ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.109.

⁵⁰⁴ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.110-111, ilgili madde için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.81.

azınlıkların kolektif varlığını tanımayı ve korumayı barındıran düzenlemelere konu olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁵

2.2. Azınlık Haklarının Sınırlandırılması

2.2.1. Genel Olarak Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması

1789'un özgürlük anlayışı mutlak, sınırsız bir nitelikteydi. Bu dönemde, insanoğlunun doğuşuyla kazandığı özgürlüklerin, hiçbir kısıtlama olmadan, sadece başkalarının özgürlüğünü engellemek sınırıyla kullanılabilirdi.⁵⁰⁶ 1789 Fransız insan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde; "Hürriyet başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir; bundan ötürü her insan için tabii haklarının kullanılmasının sınırı, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan faydalanabilmesini sağlayan sınırdır." denilmektedir.

Zamanla, özgürlüğün sadece küçük bir grubun yararlanabildiği bir çeşit ayrıcalık pozisyonundan çıkarılarak, herkesin eşit olarak faydalanabileceği, tam bir kamu özgürlüğü niteliğine kavuşturulması, bunların sınırlandırılmasında bir amaç haline gelmiştir.⁵⁰⁷ 1848 Devrimiyle kamu yararı söylemleri gelişmiş ve kamu düzenini, kamu yararını, genel ahlak ve sosyal adaleti göz önünde tutma kaygısı iyice yerleşmiştir.⁵⁰⁸

Günümüze gelindiğinde, temel hak ve özgürlüklerin tanındığı ve güvence altına alındığı esas belgelerde, bu hak ve özgürlüklerin sınırlanmasının ayrıntılarıyla düzenlendiği görülmektedir. AİHS, 15/2'ye göre, m.2, 3, 4/1, 7. maddeler ihlal edilmeksizin, yani mutlak nitelikteki -sınırlanamaz ya da askıya alınamaz- haklar ve özgürlükler saklı kalmak kaydıyla, hiçbir hak ve özgürlüğün sınırsız olmadığı kaydedilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, hakların sınırlandırılmasında olağan ve olağan üstü durum ayrımına göre bir düzenleme getirmektedir.⁵⁰⁹

Olağan dönemler için genel bir sınırlandırma maddesi yoktur ancak bazı hallerde taraf devletlere tüm hakları kapsamayan bir sınırlandırma yetkisi tanınmıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.110.

⁵⁰⁶ AKIN; 1993, s.397.

⁵⁰⁷ KAPANİ; 1993, s.230.

⁵⁰⁸ AKIN; 1993, s.398.

⁵⁰⁹ DÖNER; a.g.e., s.85.

⁵¹⁰ DÖNER; a.g.e., s.86, GEMALMAZ; 2001, s.368.

AİHS yanında diğer bölgesel düzeydeki insan hakları hukuku belgelerinde (Ame. İHS, Afrika Şartı) de kabul edilen sınırlama ölçütleri; kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu sağlığı, ahlakın korunması, özel yaşamın korunması, adaletin gereği/yararı, çocukların yararı, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması, ülkesel bütünlük, yargının yetke ve yansızlığının sürdürülmesi, suçun önlenmesi, düzensizliğin önlenmesi, gizli bilginin açığa çıkmasının önlenmesi, kamu yararı, hukukun ve düzenin korunması vb. Benzer ölçütler, uluslar arası düzeyde yapılmış bulunan insan hakları hukuku belgelerinde de yer almıştır.⁵¹¹

Uluslararası düzeyde bir insan hakları belgesi olan Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, düzenlediği hak ve özgürlükler için; kamu düzeni, ulusal güvenlik, genel sağlık, ahlakın korunması, çocukların korunması gibi nedenlerle sınırlama getirilebileceğini ve fakat bu sınırlamanın yasa ile ve yasaların öngördüğü biçimde yapılabileceğini hükmetmektedir.⁵¹² Bu evrensel nitelikli belgede kabul edilen ölçüt, özgürlüklerin sınırlanmasında temel kural niteliğindedir.

Özgürlüklerin ancak kanunla sınırlanabilmesi ilkesi; kanunların parlamentoda, açık görüşme ve tartışma yöntemleriyle yapılması dolayısıyla, özgürlüklerin düzenlenmesinde kamu oyunun doğrudan denetiminin sözkonusu olmasını sağlamak ve yine kanunun, herkes için geçerli genel kurallar koyma niteliği dolayısıyla, sınırlamaların objektif olma zorunluluğunun, bunların belli kişi ve grupları hedef almasının engellenmesini sağlamak bakımından iki yönlü bir güvencedir. Temel esasa göre özgürlük asıl, sınırlama ise istisnadır.⁵¹³

AİHS'nde, olağan üstü hallerde sınırlandırma ise bu başlık altında ve 15. maddede düzenlenmiştir. Buna göre Sözleşmeye taraf devletler, savaş veya milletin varlığını tehlikeye sokan diğer kamusal tehlike hallerinde, Sözleşmede düzenlenen yükümlülüklerle, hak ve özgürlüklere aykırı tedbirler alabileceklerdir. Ancak bu dönemlerde dahi Sözleşmeye aykırı davranılamayan dokunulmaz haklar veya "hakların sert çekirdeği" kategorisi mevcuttur.⁵¹⁴

AİHS'nin 17. maddesinde, Sözleşme hükümlerinin, Sözleşme ile tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine veya öngörülenden daha geniş ölçüde sınırlanmasına yönelik

⁵¹¹ GEMALMAZ; 1994, s.19-20, GÖZÜBÜYÜK – GÖLCÜKLÜ; a.g.e., s.144-145, FENDOĞLU; 1994, s.132.

⁵¹² GİRİTLİ-GÜNGÖR; a.g.e., s.65. Bu ölçütler 'usuli ölçütler' olarak ele alınmaktadır, GEMALMAZ; 1994, s.20.

⁵¹³ KAPANİ; 1993, s.231-233.

⁵¹⁴ GEMALMAZ; 2001, s.368, ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.112.

olarak, hakların kötüye kullanılması yasaklanmıştır. 18. madde ile hak ve özgürlüklere yapılan sınırlamaların ancak öngörüldükleri amaç için uygulanabilecekleri belirtilmiştir.⁵¹⁵

Buna göre, AİHS m.15, kişi yararı ile genel yararın tartılarak, devletlere, üstün ve önemli kamusal görevini yerine getirirken muhtaç olduğu yetki, güç ve hareket olanağının sağlanması amacıyla, Sözleşmenin bireye tanıdığı hak ve özgürlüklere veya güvencelere, maddede öngörülen kayıt ve şartlarla, belli ve geçici bir süre için 'istisna' getirme veya bunları 'askıya alma' (derogasyon); yani Sözleşme ile yükümlenmiş oldukları mükellefiyetleri bir süre yerine getirmeme olanağı tanımakta⁵¹⁶ madde 17 ile de sınırlamanın belli kriterler dikkate alınarak yapılması gerektiğini ifade eden, sınırlamaların sınırlarını düzenlemektedir. Buna göre hak ve özgürlüklere müdahale edecek olan devletler; yapılacak müdahalenin öze dokunmaması, yani bu hak ve özgürlüklerin kullanımlarının tamamen imkansız hale getirilmemesi ile demokratik toplum düzeninin gereklerine uygunluk kriterine uymak zorundadırlar.⁵¹⁷

AİHS, hak ve özgürlükler üzerinde bir tedbir veya müdahalede ölçülülük veya oranlılık kriterlerini öngörmüştür. Bu kriter, iki ayrı ve farklı menfaat arasındaki dengeyi; ulaşılmak istenen meşru amaçla, müdahalenin gerekçesi olan bu amaca ulaşmak için kullanılan araç (sınırlama getiren önlem) arasındaki orantılılığı, ölçülülüğü veya sınırlama (müdahale) ile elde edilecek genel yarar ile sınırlamanın neden olduğu bireysel (sınırlamadan doğan mahrumiyet) zarar arasındaki denge veya orantıyı ifade etmektedir.⁵¹⁸

Hem olağan dönem sınırlamalarında hem de olağan üstü dönem sınırlamalarında, herhangi bir müdahaleye konu olamayan ve hakların sert çekirdeği olarak nitelenen haklardan bahsedilmiştir. Söz konusu haklar, dokunulmaz haklar kategorisini oluşturmaktadır.

Dokunulmaz haklar kategorisi, ulusal üstü insan hakları hukukundaki gelişmelerle paralel bir biçimde yoğunlaşma, güçlenme ve sayısal olarak genişleme göstermektedir. Öyle ki bu haklar listesinde 1950 tarihli AİHS'nde 4 hak sayılmışken, 1966 BMİHS'nden sonra 1969 tarihli Amerika İHS'nde 12'ye ulaşmıştır.⁵¹⁹

⁵¹⁵ GÖZÜBÜYÜK – GÖLCÜKLÜ; a.g.e., s.144-145, ilgili maddeler için bkz. REİSOĞLU, Safa; Uluslar arası Boyutlarıyla İnsan Hakları, Beta Yay., İstanbul, 2001, s.258, 259, 262, 264-265.

⁵¹⁶ GÖZÜBÜYÜK – GÖLCÜKLÜ; a.g.e., s.405. AKILLIOĞLU; 2002, s.38-39.

⁵¹⁷ GÖZÜBÜYÜK – GÖLCÜKLÜ; a.g.e., s.144-145, 413, GEMALMAZ; 1994, s.20.

⁵¹⁸ GÖZÜBÜYÜK–GÖLCÜKLÜ; a.g.e., s.145.

⁵¹⁹ GEMALMAZ; 1994, s.54.

Dokunulmaz haklar katalogu şu hakları içerir:⁵²⁰ a) yaşam hakkı, b) İşkence yasağı, c) kölelik ve kulluk yasağı, d) suç ve cezada geriye yürümezlik , e) hukuk kişiliğinin tanınması, f) düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, g) sözleşme yükümlülüğünden hapis cezası yasağı, h) aile hakkı, i) isim hakkı, j) çocuk hakları, k) uyrukluk hakkı, l) yönetime katılma hakkı, m) bu hakların korunması için zorunlu yargısal güvenceler.

Bu haklardan ilk dördü, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, AİHS ve Amerika İHS belgelerin her üçünde de koruma altına alınmışken, beş ve altıncı maddeler BMS ve Amerika İHS'nde, yedinci madde sadece BMS'nde, geriye kalan son altı hak ise sadece Amerika İHS'nde koruma altına alınarak dokunulmaz haklardan kabul edilmiştir.

Kendi iç hukuk sistemimize gelince, öncelikle burada, uluslar arası sözleşmelerin kanun hükmünde ve üstün norm niteliğinde kabul edildiği belirtilmelidir. Anayasanın 90. maddesi gereğince, kanunların uluslar arası sözleşmelerde tanınan temel hak ve özgürlüklere aykırı olamayacağı keyfiyeti, tüm idari tasarruflar için de geçerli kılınmıştır.⁵²¹ 2004 Anayasa değişikliğiyle de maddenin sonuna yapılan ek ile “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” denilmektedir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında, yukarıda adı geçen ve Türkiye'nin de taraf olduğu veya onayladığı Sözleşmeler gereğince ve onlara aykırı olmamak koşuluyla hareket edilecektir.

Kişisel haklar, sosyal ve ekonomik haklar ve siyasal hakları içine alan kamusal hakların sınırlandırılması, Anayasanın öngördüğü sınırlamalar çerçevesinde üç başlık altında toplanabilmektedir:⁵²²

a) Genel sınırlama: Anayasanın 13. maddesine göre; “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.” 2001 Anayasa değişikliğinden önce çok geniş bir sınırlama ağına sahip olan ve 4709 sayılı yasayla değişik bu maddenin önceki hali şu şekildeydi: “Temel haklar ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının genel ahlakın ve genel

⁵²⁰ GEMALMAZ; 1994, s.54.

⁵²¹ BALCI, Muharrem – SÖNMEZ, Gülden; Temel Belgelerde İnsan Hakları, Danışman Yay., İstanbul, 2001, s.91.

⁵²² GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref; Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, 15. Bası, Turhan Kit.Yay., Ankara, 2001, s.159-160.

sağlığın korunması amacıyla sınırlandırılabilir. Bu tür sınırlama temel hak ve özgürlüklerin niteliğine göre ve bağdaştıkları ölçüde tümüne uygulanabilir. Bunlar genel nitelikte olan sınırlamalardır.”

b) Özel sınırlama: Bazı temel hak ve özgürlükler bunları düzenleyen anayasa maddelerinde özel sınırlamalara tabi tutulmuşlardır. Özel olarak bazı hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına örnek olarak; kapatılan süreli yayının devamı niteliğindeki bir yayının yapılmaması (m.28/6), grev hakkı ve lokavtın iyiniyet kurallarına aykırı tarzda ve toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılmaması (m.54/2), siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı yapılamaması (.54/7), siyasi partilerin ticari faaliyete girişememesi (m.69/2), temelli kapatılan bir partinin başka isim altında tekrar kurulamaması (m.69/9), siyasi partinin kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle neden olan üyelerinin beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamaması (m.69/10) vs. gösterilebilir.⁵²³

c) Özünün korunması: Genel ve özel sınırlamalar anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ve özlere dokunulmaksızın, Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak, ancak yasa ile sınırlandırılabilirler. Ancak bu sınırlamalar da demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine aykırı olamayacağı gibi ölçülülük ilkesine⁵²⁴ de aykırı olamazlar.

Türkiye’de, 1961 Anayasası’nda, belirgin, özelleştirilmiş, her hak ve özgürlüğe göre ayarlı ve aşamalı bir sınırlama sistemi öngörülmüş, bu sistem 1971 anayasa değişiklikleriyle, tüm hak ve özgürlüklere yönelik genel sınırlama kurallarına yönelmiş, 1982 Anayasası ile bu genel sınırlama kuralları sistemleştirilmiştir. Öyle ki 2001 değişikliklerinden önce Anayasanın Genel Hükümler bölümünde, m.13’te, tüm hak ve özgürlükler için geçerli olacak sınırlama nedenleri şöylece sıralanmıştır: a) Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün korunması, b) milli egemenliğin korunması, c) cumhuriyetin korunması, d) milli güvenliğin korunması, e) kamu düzeninin korunması, f) genel asayişin korunması, g) kamu yararının korunması, h) genel ahlakın korunması, ı)

⁵²³ ALİFENDİOĞLU, Yılmaz; “2001 Yılı Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanmasında Getirdiği Yeni Boyut”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49, s.149.

⁵²⁴ Ölçülülük ilkesinin uygulamada nasıl ele alınması gerektiğine dair bkz. ATASOY, Ömer Adil; “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanmasında Yeni bir Kavram: Ölçülülük İlkesi ve Yasa Uygulayıcılar Açısından Uyma Zorunluluğu”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle

genel sağlığın korunması. Bu gerekçelerin tamamı 4709 sayılı yasa ile Anayasadan çıkarılmış, temel hak ve özgürlüklerin sadece Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen nedenlere bağlı olarak sınırlandırılması hükmedilmiştir.⁵²⁵

Bunlara ek olarak, Anayasanın belirli hak ve özgürlüklerle ilgili özel maddelerinde de özel sınırlama nedenleri gösterilmiştir. 13. maddenin son fıkrasında, “Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri tüm hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir.” denilmektedir.⁵²⁶

Sınırlamanın sınırı ilkesi olarak 1982 Anayasası, 1961 Anayasası’ndaki ‘hakkın Özüne dokunmama’ ilkesini terk ederek, iki yeni sınır öngörmüştür: İlki; uluslar arası sözleşmelerde (örneğin AİHS) de kabul edilen ‘demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmama’ ilkesi, ikincisi ise bunların yani sınırlamaların amaçları dışında kullanılamamasıdır.⁵²⁷ Ekim 2001’de gerçekleştirilen anayasa reformu ile Anayasa’nın 13. Maddesi de değiştirilmiş, bu değişiklikle sınırlama alanı oldukça daraltıldığı gibi ‘hakkın özüne dokunmama ilkesi’ tekrar Anayasaya sokulmuştur.⁵²⁸

Savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde hak ve özgürlüklerin sınırlanması konusunda 1982 Anayasasında, ‘durdurmalar’ ile genel sınırlama sistemi arasında bir bağlantı kurularak ‘sınırlamaların sınırları’ niteliğindeki bir takım istisnalar, bu durumlar için de belirlenmiştir.⁵²⁹ Durdurmanın sınırları da diyebileceğimiz bu ölçütlere göre ilk olarak, durdurma sadece bu haller için sözkonusu olabilmektedir.⁵³⁰

Hak ve özgürlüklerin sınırlanması, askıya alınması (belli bir ölçüde veya büsbütün kullanılamaz duruma getirilmesi) durumlarında temel kural; ister olağan, isterse olağanüstü durumlarda olsun, sınırlama ya da durdurmanın öngörülen amaç dışında kullanılmasının Anayasaya aykırı olmasıdır. Olağanüstü hal dönemlerinde kısmen veya tamamen hak ve özgürlüklerin durdurulmasında ‘durumun gerekleri’ ölçüsünü aşmayacaktır. Yani durum hangi hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması/durdurulmasını gerekli kılıyorsa, sadece o hak ve özgürlüklere yönelik işlem yapılır ki bu işlemlerde de yine ‘durumun gerektirdiği ölçü’ aşılamaz.⁵³¹

Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49, s.123 vd.

⁵²⁵ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m., 2002, s.154.

⁵²⁶ SOYSAL; a.g.e., s.127, EROĞUL, Cem; Anatüzeze Giriş, İmaj Yay., Ankara, 1995, s.244.

⁵²⁷ EROĞUL; a.g.e., s.244, SOYSAL; a.g.e., s.128.

⁵²⁸ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m., 2002, s.152.

⁵²⁹ SOYSAL; a.g.e., 129.

⁵³⁰ EROĞUL; a.g.e., 245.

⁵³¹ SOYSAL; a.g.e., s.130.

Anayasa m.15/2’de sadece olağan değil, olağanüstü dönemlerde dahi dokunulamayacak haklardan söz edilmektedir. AİHS m.15’te düzenlenmiş olan ve taraf devletlerin hiçbir şartta dokunmamayı kabul ettikleri bu haklar ve alanları şöyledir: a) yaşama hakkı (istisnası: savaş hukukuna aykırı olmayan, savaş gereği ölümler ile mahkemelerce verilen ölüm cezaları⁵³²) b) kişinin maddi ve manevi varlığının korunması hakkı: işkence, insanlıkdışı ve insan onuruna yakışmayacak işlem ve cezaları kapsar) c) Hiç kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz d) Suç ve cezaların geriye yürütülememesi (yeni suç ve cezalar üreterek bunlara karşılık gelen eylemleri bunların suç sayılmadığı dönemlerde yapmış olanları günün cezalarına tabi tutmak -olağanüstü rejim dönemlerinde bile-, yasaklanmıştır) e) Suçluluğu mahkeme kararınca saptanıncaya kadar kimse sanıklıktan öteye suçlu sayılamaz.⁵³³

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında 1982 Anayasası, yargıç kararına öncelik tanımakla birlikte, gecikmesinde sakınca görülen haller için, yetkili merciin emri ile de sınırlandırma yapılabilmektedir. Bu istismara açık durum için 4709 sayılı yasa ile, Anayasa’da, hakkın sınırlanması emrini veren yetkili merci kararının 24 saat içinde yargıcın onayına sunulması, yargıç kararının ise 48 saat içinde açıklanması, aksi durumda sözkonusu yönetsel kararın kendiliğinden yürürlükten kalkması kuralı benimsenmiştir.⁵³⁴

Özetle Anayasal sistemimizde hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusu dönemin politik koşullarına göre şekillenmiş olup son kertede kabul edilen; sınırlamaların yasayla yapılması önkoşulu ile birlikte ve Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplerle sınırlamanın sözkonusu olmasıdır. Sınırlamanın sınırları ise; öze dokunma yasağı çerçevesinde, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olmamak kaydır.⁵³⁵

2.2.2. Azınlık Haklarının Sınırlandırılması

Azınlık haklarının korunması sisteminde kabul gören eğilim, genel olarak hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında kullanılan kuralların bu haklara da uyarlanması yönündedir. Azınlık hakları konusunda, günümüzün temel belgesi olan Çerçeve

⁵³² ‘Mahkemelerce verilen ölüm cezası’ ibaresi Ekim 2001 değişiklikleri ile kaldırılmıştır.

⁵³³ **SOYSAL**; a.g.e., s.130-131. Eroğul bu hakları -yaşama hakkı dışında- durdurmanın sınırını ‘saltık sınırlar’ deyimini ile adlandırmıştır. **EROĞUL**; a.g.e., s.245.

⁵³⁴ **ALİEFENDİOĞLU**; a.g.m., 2002, s.151.

Sözleşmede düzenlenen ilke, hak ve özgürlüklerin sınırlanması ya da bunlara aykırı önlemler alınmasında taraf devletlerin, madde 19 gereğince, AİHS'ndeki, konuya ilişkin ölçütlerini temel alacaklarını öngörmektedir.⁵³⁶ Bu çerçevede azınlık haklarının sınırlandırılmasında 'demokratik toplum düzeni' kavramının kilit kabul edildiği görülmektedir. Kavramın uluslar arası genel kabul görmüş anlamı, çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik esaslarına dayanmaktadır.⁵³⁷

Ancak bu konuda, azınlıkların kimliğini tanıyıp korumak ile ülke bütünlüğünü korumak arasındaki denge önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³⁸ Devletlerin ülke bütünlüklerinin tehlike altına girmesi sonucu, toplumlararası barışın sağlanması amacıyla kabul edilen ve korunan azınlık haklarının⁵³⁹, belli sınırlar çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir. Buna göre, Kopenhag belgesi m.37, ulusal azınlıklarla ilgili olarak devletlerin taahhütlerinin, bunların ülkesel bütünlüğü dahil olmak üzere, BM Anlaşmasının amaç ve ilkelerine, uluslar arası hukuktan doğan yükümlülüklere veya Sonuç Belgesi hükümlerine aykırı herhangi bir faaliyette bulunma veya herhangi bir eylem yapma hakkı tanımadığına hükmedilmiştir.⁵⁴⁰ Benzer biçimde BM'in Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi m.8/4'te, Bildirgenin hiçbir hükmünün, devletlerin egemen eşitliği, ülkesel bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı da dahil olmak üzere, BM'in amaç ve ilkelerine aykırı herhangi bir eyleme izin verecek biçimde yorumlanamayacağı vurgulanmıştır.⁵⁴¹

Çerçeve Sözleşme'nin 21. maddesinde, kişilere, uluslar arası hukukun temel ilkelerine ve özellikle de devletlerin egemenliğine, ülke bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına aykırı bir faaliyette veya eylemde bulunma hakkına tekabül etmedikleri kaydedilmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrasında ise, ulusal azınlığa mensup kişilerin, Sözleşmede yer alan ilkelere kaynaklanan hak ve özgürlükleri kullanırken, ulusal yasal düzenlemeler ile diğer ulusal azınlık veya çoğunluğa mensup şahısların haklarına saygı göstermeye mecbur oldukları belirtilmiştir.⁵⁴²

---

⁵³⁵ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m., 2002, s.162.

⁵³⁶ GEMALMAZ; 2001, s.405.

⁵³⁷ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.120.

⁵³⁸ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.112.

⁵³⁹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.114.

⁵⁴⁰ İNANÇ; a.g.e., s.116.

⁵⁴¹ İNANÇ; a.g.e., s.67.

⁵⁴² İlgili maddeler için bkz. REİSOĞLU; a.g.e., s.202-203.

Tüm bu düzenlemelerle, azınlık hakları *hakkın kötüye kullanılmaması ilkesi* ile sınırlandırılmıştır. Çerçeve Sözleşme'nin 20. maddesinde sayılan azınlık mensubu kişilerin ödevleri düzenlenmiş bu şekilde hakların kullanımı iki yönlü sınırlamaya tabi olmuştur. 20. maddeye göre, ulusal azınlığa mensup kişiler, Sözleşmede yer alan ilkelere kaynaklanan hak ve özgürlükleri kullanırken, ulusal yasal düzenlemelere ve başkalarının haklarına, özellikle de çoğunluğa ya da diğer ulusal azınlıklara mensup kişilerin haklarına saygı göstereceklerdir.⁵⁴³

Bu ilke ve hükümlerle sınırlandırma yanında, azınlık haklarının, devletlerin 'derogasyon -durdurma- hakkı ile sınırlandırılması da mümkün kılınmıştır. Çerçeve Sözleşme m.19'a göre; devletler, Sözleşmede öngörülen ilkelere kaynaklanan hak ve özgürlüklere, gerektiğinde, sadece uluslar arası hukuk belgelerinde ve özellikle AİHS'nde ve ek protokollerinde öngörülen kayıtlama ve sınırlamalar getirebilirler.⁵⁴⁴ AİHS'nde, Sözleşmeye aykırı önlemler alınması ancak, olağanüstü durumların varlığı halinde, durumun kesin olarak gerektirdiği ölçüde, devletin uluslar arası hukuktan doğan sorumluluklarını ihlal etmemeleri kaydıyla ve dokunulmaz haklar saklı kalmak koşuluyla gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla azınlık hakları da devletlerin müdahalesine ancak bu koşullar altında maruz kalabilecektir.⁵⁴⁵

---

⁵⁴³ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.115-116.

⁵⁴⁴ REİSOĞLU; a.g.e., s.203.

⁵⁴⁵ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.125.

3. AZINLIK HAKLARININ KORUNMASI

Azınlık unsurların korunması, ilgili devletlerin ulusal hukuku ya da devletler hukukunun ilgi alanı olmak üzere iki düzeyde sağlanabilmektedir. Uygulama rahatlığı açısından, ulusal düzeyde korumayı daha etkin kabul eden Arşava, azınlıkların korunmasında, şeklen üç yol öngörmektedir. Buna göre azınlıklar; doğrudan veya dolaylı düzenlemelerle korunabildikleri gibi, pozitif koruma ve diskriminasyon yasağı ile eşitlik ilkeleri çerçevesinde de korunabilirler. Azınlıkların korunmasında üçüncü usul ise bu unsurların kolektif veya bireysel olarak korunmasıdır.⁵⁴⁶ Bu üç yolun kullanılarak azınlıkların korunması, önceki bölümde, ilkesel düzeyde ele alınmıştı.

Bu bölümde ele alınacak olan azınlık himayesi ise, uluslar arası ve ulusal düzeyde azınlık haklarının korunmasını kapsayacaktır. Uluslar arası düzeyden kasıt, uluslar arası ve uluslar üstü örgütler iken, ulusal düzey bizim için Türkiye örneği olacaktır.

3.1. Azınlık Haklarının Uluslar arası Kuruluşlar Aracılığıyla Korunması

Toplumların, dolayısıyla devletlerin, sürekli gelişen hukuksal yapılanmalarına bakıldığında, oldukça gecikmeli olarak ortaya çıktıkları görülen, azınlık haklarına dair direkt çalışmalar, ilk olarak, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan barış ortamını korumak amacıyla örgütlenen, uluslararası kuruluşlarca ele alınmaya başlanmıştır. "Uluslar arası örgüt güvencesinde azınlık haklarının korunması"nın temelini ise 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti'ne dayandırmak mümkündür⁵⁴⁷.

Milletler Cemiyeti sisteminde, hak ve özgürlüklerin korunmasında her bireyi tek tek korumaya dayanan, genel hükümlerin benimsenmesi değil, belirli kesimlerin, belirli şartlara maruz kalanlarını koruma altına alan bir anlayış egemendi. Dolayısıyla azınlık gruplar da bu sistemde özel olarak koruma görmekteydi.⁵⁴⁸ Ancak daha önce de bahsedildiği üzere⁵⁴⁹, sözkonusu korumanın her ülkede yaşayan azınlıkları kapsamaması,

⁵⁴⁶ ARŞAVA; a.g.e., s.24 v.d.

⁵⁴⁷ Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu, "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu" Raporu, Ekim 2004.

⁵⁴⁸ GÜLMEZ; a.g.e., s.19.

⁵⁴⁹ Bu çalışma, s.24-25.

sorunlar ve şikayetlerin bireysel başvuru ile bildirilememesi, varolan şikayet sisteminin de çözüm üretmede hızlı ve işlevsel olmaması gibi sistematik çelişkiler yanında, Savaş sonrasında yaşanan yoğun milliyetçilik dalgalarının oldukça geniş bir coğrafyada etkili olması gibi sosyal ve siyasi nedenlerle⁵⁵⁰, azınlık haklarının etkin korunması, bu dönemde mümkün olamamıştır.

Devletler hukuku anlaşması düzeyinde ve evrensellik iddiasında yapılan ilk azınlık düzenlemesi ancak, 1960'larda, Birleşmiş Milletler'in hazırlayıp yürürlüğe koyduğu, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesi ile sözkonusu olmuştur.⁵⁵¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, önceleri, azınlıkların da herkes gibi evrensel insan hakları kurallarından yararlanacakları şekilde bir koruma uygulanırken (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesinde, sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerden 'bir ulusal azınlıktan olma gibi' ayrımlar yapılmaksızın herkesin yararlanacağı öngörülmüyordu.⁵⁵²), günümüzde, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren azınlıklara özel haklar tanınması, bu grupların ve haklarının özel düzenlemelerle korunması yönünde bir anlayışa yönelim dikkat çekmektedir.

Bu değişimin nedeni, merkezi ve doğu Avrupa'da, etnik faktörlerin barışı ve istikrarı sarsıcı yöndeki etkisine çözüm bulma arayışlarına, azınlık haklarına ilişkin uluslar arası normların düzenlenmesinde, etnik çatışmalardan doğan krizleri yönetme ve istikrar sağlama isteklerinin egemen olmasıdır. Öyle ki Avrupa Konseyi Parlamenter Asamble'sinin, İHAS'ne ek Protokol önerisinin başlangıç kısmında; ancak azınlık haklarının tanınmasının etnik çatışmalara son verebileceği ve böylece adalet, demokrasi, istikrar ve barışın korunmasına yardımcı olabileceği ifade edilmiştir⁵⁵³.

Soğuk Savaş ve özellikle Doğu Bloku ülkelerinde komünist düzenin çökmesi sonrasında, etnik gruplar arasında kültürel canlanmaların etkisiyle açığa çıkan uluslaşma, ulus devleti tehdit boyutunda, baş göstermiş, bu durum ulusal ve uluslar arası düzlemlerde, azınlıklar meselesinin özel çalışmalar içinde incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.⁵⁵⁴

Azınlık haklarının uluslar arası boyutta korunması, bu konuda etkin çalışmalar yapan örgütlerin düzenlemelerini ortaya koymak açısından, üç başlık altında incelenebilir.

⁵⁵⁰ ÜNAL, Şeref; "Azınlık Haklarının Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Korunması", Türkiye Günlüğü, S:80, Bahar 2005, s.69.

⁵⁵¹ ARSAVA; a.g.e., s.1.

⁵⁵² REİSOĞLU; a.g.e., s.187.

⁵⁵³ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s. 83.

⁵⁵⁴ ÜNAL; a.g.m., s.74, ÖZGÜR; a.g.e., s.31.

Bunlar; Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Avrupa Konseyi çalışmalarıdır.

Esasen bir ülkede geçerli olan azınlık politikaları, o ülkenin tabi olduğu hukuk kurallarınca belirlenmekle birlikte,⁵⁵⁵ ülkenin dış politikaları ve uluslararası platformda varlık gösterebilmesine dayanak teşkil eden bir takım ulusalüstü düzenlemeler de iç hukuka yansımakta ve devletler imza koydukları belgelerle hukuken, siyaseten ya da moral açıdan, kredibilitenin sürdürülebilmesi baskısıyla, bağlıdırlar.

3.1.1. Birleşmiş Milletler Çalışmalarında Azınlık Hakları

Birleşmiş Milletler Örgütü 2. Dünya Savaşı'nı takiben, 26.06.1945'te BM Şartı'nın kabulünden sonra, 24 Ekim 1945'te aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, 51 devlet tarafından kurulmuştur.⁵⁵⁶

BM Genel Kurulu ilk olarak, 09.12.1948'de, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesini (Türkiye bu sözleşmeyi 1950'de, 5630 sayılı yasayla onaylamıştır. Resmi Gazete, 23.3.1950, S: 7469); 10 Aralık 1948'de ise, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni kabul etmiştir. Bildiride, tüm halklar ve uluslar için geçerli insan haklarıyla ilgili ortak ölçütler getirilmiş, bireysel haklar yanında örgütsel, ekonomik ve kültürel haklar da kabul edilmiştir. Bildiri, hukuksal açıdan bağlayıcı olmasa da, etik yönden tüm uluslar için bağlayıcı ve yol gösterici niteliğiyle, insan haklarıyla ilgili yapılan tüm çalışmalara ve daha sonraki anayasalara kaynak teşkil etmiştir.⁵⁵⁷

Azınlıkların korunmasıyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler Kuruluşunun dolaylı belgeleri, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme (12 Ocak 1951), Her Çeşit Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirisi (20 Kasım 1963), Her Çeşit Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (4 Ocak 1969, Türkiye bu Sözleşmeyi 1972 yılında imzalamış, ancak 16 Haziran 2002'de onaylamıştır⁵⁵⁸), İşkence ve Diğer Zalimane; İnsanlık dışı ya da Küçültücü Muamele ya da Cezaya Karşı BM Sözleşmesi (Türkiye tarafından 21.4.1988 günlü ve 3441 sayılı Yasa ile, ihtirazi kayıtla onaylanması uygun bulunmuştur), Eğitim

⁵⁵⁵ **BOZKURT**; a.g.m., s.50,58.

⁵⁵⁶ **GÜLMEZ**; a.g.e., s.2, **ALİEFENDİOĞLU**, Yılmaz; "İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri", www.Abchukuk.com makaleler.

⁵⁵⁷ **ALİEFENDİOĞLU**; a.g.m.

Alanında Ayrım Gözetilmesine İlişkin Sözleşme (22 Mayıs 1962), Sömürge Durumundaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri (14 Aralık 1960), Öğretim Alanında Ayrımcılığa Karşı Savaşım Sözleşmesi (14 Aralık 1960-UNESCO, bu sözleşmeye çekince konulamıyor, Türkiye onaylamamıştır⁵⁵⁹), Apartheid Suçunun Ortadan Kaldırılmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme (18 Temmuz 1976), Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (03.09.1981 günü yürürlüğe girmiştir, Türkiye bu Sözleşmeyi 11.6.1985 günlü ve 3232 sayılı yasayla onaylamıştır), Çocuk Hakları Sözleşmesi (BM Genel Kurulunca 20.11.1989 günü kabul edilmiş, 2.9.1990'da yürürlüğe girmiştir, Türkiye bu Sözleşmenin onanmasını 9.12.1994 günlü ve 4058 sayılı yasayla uygun bulmuştur) şeklinde sayılabilir.

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi azınlık haklarına dair bir düzenleme içermemektedir. Ancak, 1947'de BM bünyesinde, İnsan Hakları Komisyonuna bağlı olarak faaliyet gösterecek olan, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu ile Alt Komisyon çalışma grupları, dolayısıyla Azınlıklar Çalışma Grubu, Komisyonun daha ilk toplantısında oluşturulmuş⁵⁶⁰ ve bu konuda görevlendirilmiştir.

Azınlıklar Çalışma Grubu, her yıl Alt Komisyon toplantısından önce, azınlık sorunlarının tartışıldığı bir forum niteliğinde toplanmaktadır. Burada, beş Alt Komisyon üyesi uzman raportör, BM üyesi devletlerin temsilcileri, Ekonomik ve Sosyal Konsey nezdinde danışmanlık statüsündeki hükümet dışı örgütler ve akademisyenler yer alır. Çalışma Grubunun amaçları, İnsan Hakları Komisyonu'nun 1995/24 sayılı kararında şu şekilde belirlenmiştir:⁵⁶¹

- a) Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin uygulamada ne ölçüde gerçekleştirildiğini incelemek.
- b) Azınlıklar arasında ve azınlıklarla hükümetler arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesi dahil olmak üzere, azınlıkların dahil olduğu sorunlara olası çözüm yollarını incelemek.
- c) Gerektiğinde, ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için daha ileri önlemlerin alınmasını tavsiye etmek.

⁵⁵⁸ GÜLMEZ; a.g.e., s.175.

⁵⁵⁹ GÜLMEZ; a.g.e., s.117.

⁵⁶⁰ GÜLMEZ; a.g.e., s.391, İNANÇ; a.g.e., s.28.

⁵⁶¹ İNANÇ; a.g.e., s.28.

Azınlık haklarına dair, uluslar arası insan hakları hukuku içinde, evrensel nitelikte ve hukuki bağlayıcılığa sahip ilk düzenleme⁵⁶² de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca, 10 Aralık 1948'de kabul ettiği 217 C (III) sayılı kararıyla kurulan, İnsan Hakları Komisyonu⁵⁶³ ve 1947'de kurulmuş bulunup, bu Komisyona bağlanan, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu⁵⁶⁴ ile Azınlıklar Çalışma Grubu'nun ürünü olan Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesidir.

Azınlık sorunlarının araştırılması ve çözümü ile görevlendirilmiş bulunan bu Komisyonların çalışmalarının bir sonucu olarak, *Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi*, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca Sözkonusu Sözleşmenin 16 Aralık 1966'da kabul edilmesi, 1976'da da yürürlüğe girmesi ile birlikte geçerlilik kazanmıştır.

Hemen belirtmek gerekir ki Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletlerde ilk kez, sözleşmede öngörülen hakların ve özgürlüklerin uygulanmasını gözetmek ve taraf devletlerin uygulamalarını izlemek üzere İnsan Hakları Komitesi'nin kurulmasını öngörmesi yönünden de ayrı bir öneme sahiptir. Bu komite, kişilerden ve devletlerden gelecek yakınmaları incelemeye yetkili kılınmıştır (m. 28).⁵⁶⁵ Ulusal egemenlik kavramını da tartışılır duruma getiren bu yetki,⁵⁶⁶ esasen insancıl müdahale öğretisinin⁵⁶⁷ bir uzantısı olarak görülmelidir.

Türkiye, Türkiye Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Sözleşmesi ile 1966 İkiz Sözleşmelerini AB'ne üyelik süreci çerçevesinde 2003'te onaylamıştır. Ancak Türkiye Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin -bu sözleşmeye Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi de denilmektedir-, 27. maddesine bir çekince koymuştur. Sözkonusu çekince ise şu şekilde dile getirilmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27. Maddesini,

⁵⁶² İNANÇ; a.g.e., s.31.

⁵⁶³ Birleşmiş Milletler Örgütü içinde Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bağlı olarak görev yapan İnsan Hakları Komisyonu, insan haklarıyla ilgili konularda çalışma sorumluluğunu yüklenmiş, bu görevi yerine getirmede çeşitli özel alanlar için Komisyona bağlı olarak, alt komisyonlar kurulmuştur. Bu konuda bkz. GÜLMEZ; a.g.e., s.5-6.

⁵⁶⁴ Bu Alt Komisyonun adı 1999'da 'İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunmasına Dair Alt Komisyon' olarak değiştirilmiştir. Alt Komisyonun Haberleşme, Köleliğin Çağdaş Biçimlerine Dair, Yerli Halklara Dair ve Azınlıklara Dair olmak üzere dört adet çalışma grubu bulunmaktadır. DÖNER; a.g.e., s.62 (dn.), GÜLMEZ; a.g.e., s.389 (dn.) ve 391.

⁵⁶⁵ ARSAVA; a.g.e., s.109.

⁵⁶⁶ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m.

⁵⁶⁷ Kökleri Grotius'a dayandırılan (1583-1645) insancıl müdahale öğretisine göre; "bir devletin kendi uyruklarına gösterdiği, uluslararası topluluğun bilincini inciten, vicdanını sızlatan çok acımasız (zalimce) ve yoğun davranışları önlemek için bir ya da birçok devletin güce başvurması meşrudur." GÜLMEZ; a.g.e., s.21.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar."⁵⁶⁸

27. Madde ile; "Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak, kendi kültürlerinden yararlanmak, kendi dinlerini açıklamak ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanmak hakkından mahrum edilemezler." hükmü, sözleşmeyi onaylayan devletleri bağlayıcı bir kural olarak, uluslar arası hukuktaki yerini almıştır⁵⁶⁹. Bu şekilde azınlıklara özel olarak, kültürel yaşamın grubun diğer mensupları ile birlikte canlı tutulması, kendi dinini tanıma ve icra etme bir de kendi dilini kullanabilme teminatları sağlanmıştır.⁵⁷⁰

Sözleşmeyi onaylayan taraf devletler, BM üyesi olsun ya da olmasın, öngördüğü rapor ve yakınmalara dayalı koruma yöntemleri ile uluslararası topluluğa ve diğer taraf devletlere karşı, iç hukukunun ve uygulamanın sözleşmeye uygunluğunu sağlamak için hukuksal bir sorumluluk yüklenmiş olmaktadır.⁵⁷¹ Uluslar arası hukukta ve evrensel boyutta "azınlık" kavramının ilk kez kullanıldığı Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi⁵⁷² de bu şekilde bağlayıcı bir niteliğe sahiptir. Sözleşme ve bu Sözleşmeye bağlı protokollere, taraf devletlerin iç hukuklarında uyup uymadıkları, İnsan Hakları Komitesi'nce, taraf devletler tarafından sunulan raporlar (m.40), diğer bir taraf devletin bildirim (m.41) ve bireysel başvuruların (Sözleşmeye ek Protokol 1) incelenmesi suretiyle denetlenmektedir.⁵⁷³ Diğer bir devlet tarafından, İnsan Hakları Komitesi'ne yapılacak şikayetlerin Komitede değerlendirilebilmesi için, hakkında şikayette bulunulan taraf devletin, bu yolla yapılacak şikayetlerin Komitede incelenmesini,⁵⁷⁴ bir bildiri ile daha önceden kabul etmiş olması gerekir ki bu, genelde devletlerce tercih edilen bir durum değildir.

İnsan Hakları Komitesi'nin önüne gelen 27. Maddeye ilişkin şikayetler oldukça az sayıda olmakla birlikte⁵⁷⁵, bu başvuruların çoğu da yerli halklara ilişkindir. Ancak bunlar

⁵⁶⁸ GÜLMEZ; a.g.e., s.200-203.

⁵⁶⁹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s. 22-23, İNANÇ; a.g.e., s.68.

⁵⁷⁰ ARSAVA; a.g.e., s.72-73.

⁵⁷¹ GÜLMEZ; a.g.e., s.204.

⁵⁷² GEMALMAZ; 2002, s.528.

⁵⁷³ İNANÇ; a.g.e., s.30-31, ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.140. İlgili maddeler için bkz. GÜNDÜZ; 1994, s.205-207, ek Protokol metni için bkz. AKILLIOĞLU, Tekin; İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler, (Gen.) 3. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s.49-54.

⁵⁷⁴ ARSAVA; a.g.e., s.110.

⁵⁷⁵ 1981'e kadar sadece Kızılderili Lovelace tarafından yapılan ve Kanada tarafından ihlal edildiği öne sürülen bir şikayette 27. Maddenin ihlaline dayandırılan bireysel başvuru sözkonusu olmuştur. ARSAVA; a.g.e., s.112.

kendilerini azınlık olarak nitelemekten ziyade, bölgenin esas sahibi olmalarına dayanarak self-determinasyon hakkıyla temellendirilen şikayetlerde bulunmaktadır. Komite ise bu başvuruları genelde 27. madde çerçevesinde inceleyip, ona göre sonuçlandırmaktadır. Buna göre incelenen bir kararında (26.03.1990) Komite, bireysel başvuruların 6 ila 27. Maddelerde düzenlenen haklar çerçevesinde yapılabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, self-determinasyonun kişisel başvuru konusu yapılamayacağı kabul edilmektedir.⁵⁷⁶

Yerli halkla ilgili bir başka başvurunun dayandırıldığı 6,7 ve 9. Madde ihlallerini Komite, yapılan incelemelerinde saptamakla birlikte, olayı 27. Madde ile de ilişkilendirmiştir. Buna göre; Kolombiya’da yerli bir grup olan Arhuaco toplumuna mensup üç liderin silahlı kuvvetlere mensup askeri güvenlik güçlerince kaçırılarak, işkence gördükten sonra öldürülmeleri ile ilgili olayda, 27.04.1992 tarih ve 006/1992 sayılı karar ile, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 6, 7 ve 9. maddeleriyle koruma altına alınan yaşam hakkı, işkence ya da zalimane, insanlıkdışı muamele yasağı ve gözaltına alınmada uygulanacak temel kuralların ihlali saptamaları yapılmış, bununla birlikte; 09.04.1997 tarihli 1583. toplantıda kabul edilen sonuç raporunda, olayla ilgili olarak yerli topluluğa mensup kişiler ile siyah azınlığa mensup olan kişilerin MSHS’nin 27. maddesiyle düzenlenen haklarından tam olarak yararlanamadıkları ve ayrımcılığa maruz kaldıkları yönündeki bulgulara işaret edilmiştir. Ayrıca Yerli nüfusa mensup olanların ve siyah azınlıkların, özellikle Sözleşmenin 26. ve 27. maddeleri çerçevesince haklarını garanti edecek önlemlerin alınması gereğini vurgulamıştır.⁵⁷⁷ Ancak Kolombiya, yerli halkı 27. Madde anlamında azınlık olarak kabul etmemektedir.⁵⁷⁸

Komite’nin ilgili taraflara incelemeleri sonucunda ilettiği ve Sözleşmenin ihlali hallerini taraf devletten düzeltmesini istediği ‘görüşler’inin, bağlayıcı olmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle Komite 1990’da aldığı bir kararla, kendi üyeleri arasından bir kişiyi ‘görüşler’in uygulanmasını izlemek için özel raportör olarak görevlendirmiştir. Karara göre, özel raportörün talebi halinde, taraf devletlerin sundukları bilgiler, İnsan Hakları Komitesinin yıllık faaliyet raporlarında yer alır ve Sözleşmeyi ihlal ettiğine karar verilen devlet, altı ay içinde ihlalinin gidermek için aldığı önlemleri Komiteye bildirmekle yükümlüdür.⁵⁷⁹

27. maddede öngörülen azınlık himayesi, 17. y.y. başından beri gerekli görülen ve uygulanan azınlık himayesinin geliştirilmiş şekli olarak adledilmektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.146-147.

⁵⁷⁷ GEMALMAZ; a.g.e., s.106-112

⁵⁷⁸ ARSAVA; a.g.e., s.113.

⁵⁷⁹ İNANÇ; a.g.e., s.32-33, ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.145.

⁵⁸⁰ ARSAVA; a.g.e., s.115.

Alt Komisyonun 1978'den itibaren, hem azınlık tanımını netleştirme çalışmaları hem de 27. Maddeyi somutlaştırma çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Bu sürecin ürünü de, hukuki bağlayıcılığa sahip olmasa da, sadece azınlık haklarını konu alan ilk uluslar arası insan hakları belgesi olan ve azınlık haklarına dair yeni standartlar ortaya koyan 18.12.1992 tarihli ve 47/135 karar sayılı *Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge*'dir⁵⁸¹. Bu bildirgede, azınlıklara mensup kişilerin sahip olması gereken haklar, ayrıntılı bir biçimde belirtilmiş ve devletlerin bu amaca yönelik olarak yasal ve diğer önlemleri alması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bildirgenin 8. maddesinde, bildirgede yer alan herhangi bir hükmün, devletlerin siyasal bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine yönelik herhangi bir faaliyete imkan veren bir anlamda yorumlanamayacağı ifade edilmiştir⁵⁸². Bildirgede, pozitif ayrımcılık ilkesinin benimsendiği, öngörülen hakların bireysel statüde kabul edildiği ve 27. maddenin oldukça genişletilmiş hali olduğu belirlenmektedir.⁵⁸³

Son olarak Birleşmiş Milletler sistemince azınlıklara sağlanan koruma alanları şu şekilde belirlenmektedir: Azınlıkların genositten korunması; mevcut azınlık grupların (dinsel, dinsel ya da etnik) korunması; dini hoşgörüsüzlüğün yasadışı kabul edilmesi; siyasi anlamda halk teşkil ettikleri oranda ve belli koşullar ve ilişkiler altında, yine belli bir ölçüde self-determinasyon alanı sağlanması; meslek, iş ve eğitim alanlarındaki özel önlemlerle bağlantılı olarak, ırk gruplarının ve etnik azınlıkların ve bu grup üyelerinin ırk ayrımcılığından korunması; mevcut dini, etnik ve dil azınlıklarının suni ve zorunlu asimilasyonunun yasaklanması; apartheidin, sistematik bir ırk ayrımcılığı modeli olarak artadan kaldırılması.⁵⁸⁴

3.1.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Çalışmalarında Azınlık Hakları

Kuruluşu itibariyle bir süreç olarak ele alınması gereken AGİT, 1973-1975 arasında yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı sonunda, 35 katılımcı devletin imzaladığı Helsinki Sonuç Belgesi ile çalışmalarına başlamıştır.⁵⁸⁵ AGİK adıyla, Doğu ve Batı Avrupa arasında karşılıklı diyalog süreci başlatan bir forum olma amacıyla başlayan

⁵⁸¹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s. 23.

⁵⁸² REİSOĞLU; a.g.e., s.189.

⁵⁸³ İNANÇ; a.g.e., s.29-30. Bildirge metni için bkz. aynı eser, s.63 vd.

⁵⁸⁴ ARSAVA; a.g.e., s.116.

girişim, 1994 Budapeşte Zirvesi uygulama toplantısında kurumsal bir niteliğe kavuşturularak AGİT adını almıştır. Avrupa'da erken uyarı, çatışma önleme, çatışmalara son verme, kriz yönetimi ve çatışma sonrası rehabilitasyon sağlamak üzere bir işlev yüklenmiş bulunan AGİT⁵⁸⁶, 'sepet' olarak bilinip adlandırılan, üç temel boyuta dayandırılmıştır. Bunlar; güvenlik, ekonomi ve insani boyuttur. Bu yapılanmada 'azınlıklar' elbette insani boyutta çalışılmıştır.

AGİK'in ilk belgesi olan *1975 Helsinki Nihai Senedinde* insan haklarına yönelik bir yenilik getirilmemiş, bu konudaki temel prensiplerin tekrarlanmasıyla yetinilmiştir. Belgenin farklı yanı, Evrensel Bildiride ve İnsan Hakları Sözleşmelerinde olduğu gibi doğrudan doğruya kişilere tanınan haklar değil, bu konuda devletlere düşen bir takım ödevler üzerinde durmasıdır⁵⁸⁷. Ancak hemen belirtilmelidir ki Nihai Senet bir devletler hukuku anlaşması değil, sadece bir devletler hukuku dokümanıdır. Dolayısıyla, hukuki bağlayıcılığa haiz değildir.⁵⁸⁸

Helsinki Nihai Senedi, 27. Maddeye benzer bir düzenlemeyi de içermektedir.⁵⁸⁹ Buna göre; ülkelerinde ulusal azınlıklar bulunan taraf devletlere, azınlık mensuplarının kanun önünde eşit olma hakkına saygı gösterme, bunlara, insan hak ve özgürlüklerini fiilen kullanma olanaklarının sağlanması ve bu alandaki meşru çıkarlarının korunması yükümlülüğü konulmuştur.⁵⁹⁰

AGİK sürecinde 1989 Viyana Belgesi ile ilk şeklini alan, daha sonra da özellikle 1991 Moskova Belgesi ile geliştirilen insani boyut mekanizması, katılımcı devletlerin AGİK belgelerinden kaynaklanan insan haklarına ilişkin taahhütlerini uygulamalarını sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.⁵⁹¹

1989 Viyana Belgesi'nin insan hakları alanında getirdiği en önemli sonucu, çok aşamalı bir konsültasyon ve denetim mekanizmasını kabul etmesidir. Bu mekanizmaya göre; taraf devletler, üye devletlerin bilgi edinme taleplerini cevaplandırmakla yükümlü olmakta, talep edilmesi halinde, somut durumlar da dahil olmak üzere, insan hakları sorunlarını görüşmek üzere, iki taraflı görüşmeler yapılması ve bu görüşmeler sonucu

⁵⁸⁵ ARSAVA; a.g.e., s.90.

⁵⁸⁶ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m., İNANÇ; a.g.e., s.37.

⁵⁸⁷ KAPANİ, Münci; İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları, Bilgi Yay., 3. Bası, Ankara, 1996, s.73

⁵⁸⁸ ARSAVA; a.g.e., s.90.

⁵⁸⁹ ARSAVA; a.g.e., s.92.

⁵⁹⁰ GÜNDÜZ; 1994, s.552.

⁵⁹¹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s. 150.

çözümlemeyen durumların, diğer 33 devletin bilgisine sunulması, hatta sorunun, insan hakları ile ilgili konferanslara getirilmesi imkanı öngörülmüştür.⁵⁹²

1989'un sonlarında, Doğu Bloku ülkelerinin çözülmeye başlamasıyla, etnik ve kültürel faktörlerin yeni tehditler oluşturmalarına dek AGİK, 1975 Helsinki Belgesi'ndeki, azınlıkların insan hakları ile korunması kısıtındaki klasik yaklaşımını korumuştur. Ancak 90'ların yeni yapılanmaları, AGİK'i klasik insan hakları konularını madde madde tekrarladıktan sonra, Avrupa çatısı altında imzalanmış olan ve azınlık haklarına dair düzenlemeler de içeren Kopenhag belgesi'ne taşımıştır.⁵⁹³ 1990 da Kopenhag'da yapılan insani boyut konferansında, adalet ilkeleri, insan hakları, demokratik değerler ve ulusal azınlıklar gibi konuları içeren Kopenhag Belgesi kabul edilmiştir.⁵⁹⁴

29.06.1990 tarihli *Kopenhag Belgesi*'nde ulusal azınlıkların korunmasına ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Buna göre; “ulusal azınlığın haklarına saygı gösterilmesi, bir devlette barışın, adaletin, istikrarın ve demokrasinin temel unsurudur”. Belgede, ulusal azınlığa mensup kişilerin etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini tam bir serbestiyle ifade edebilmeleri, geliştirebilmeleri, ana dillerini özel yaşamlarında ve kamu önünde kullanabilmeleri, devletlerin gerçekleştirmesi gereken temel ilkeler olarak değerlendirilmiştir. Burada öngörülen hakların, ülke bütünlüğüne yönelik bir girişime imkan veren bir anlamda yorumlanamayacağı da ayrıca belirtilmiştir.⁵⁹⁵

Kopenhag dokümanı ile açıklık ilkesinin uygulanması insani boyut mekanizmasında sağlanacak olan işbirliğinde, kişiler, gruplar, organizasyon ve kurumların aktif katılımlarının önemi vurgulanarak, ilk kez Avrupadaki azınlık ve ulusal gruplara yaşadıkları ülke iradesinden bağımsız olarak kendilerini tanımlama şansı verilmiş, AGİK sürecine egemen devletlerce temsil edilmeksizin doğrudan katılma imkanı tanınmıştır.⁵⁹⁶

Kopenhag Belgesi, kabul edildikten sonra Yunanistan, Bulgaristan gibi bazı devletler, azınlıklarla ilgili bölümleri ne şekilde yorumladıklarını belirten beyanlarda bulunmuşlardır. Türkiye de ‘ulusal azınlık’ kavramının ikili veya çok taraflı uluslararası belgelerle statüleri belirlenen grupları kapsadığını ve bu Belge düzenlemelerinin Anayasa ve iç mevzuat hükümleri uyarınca uygulanacağını bir bildirimle açıklamıştır.⁵⁹⁷

⁵⁹² ARSAVA; a.g.e., s.93.

⁵⁹³ ÇEÇEN; 2001, s.56.

⁵⁹⁴ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m.

⁵⁹⁵ Kopenhag Belgesi'nde 30-40. Maddeler azınlıklara ilişkin hükümleri ihtiva etmektedir. Söz konusu maddeler için bkz. GÜNDÜZ; 1994, s.583-586.

⁵⁹⁶ ARSAVA; a.g.e., s.98-99.

⁵⁹⁷ İNANÇ; a.g.e., s.38.

Kopenhag Belgesi, bir Avrupa Konseyi belgesi olan, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'ye temel alınması yönüyle de önemli bir belgedir.⁵⁹⁸

AGİK'in 21.11.1990 tarihli "*Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şart*", AGİK Parlamenter Asamblesi Türk Grubu Başkanlığı'nın ifadesiyle "...bloklar arasındaki soğuk savaşı resmen sona erdirmesi, uluslar arası ilişkilerde yeniden yapılanma sürecini başlatması nedenleriyle tüm dünya için bir dönüm noktası"⁵⁹⁹ olarak kabul edilmektedir.

Paris Şartı'nda, insan hakları ve temel özgürlükleri -Helsinki Sonuç Belgesinden daha geniş ve daha kesin bir biçimde- yeniden, teker teker sayılmış ve bunlara mutlak saygı ve bağlılık gereği bir defa daha vurgulanmıştır. Ayrıca artık insan hakları konusunda eskiden olduğu gibi değişik yorumlar ve farklı değerlendirmeler söz konusu değildir. Bütün insanların doğuştan sahip oldukları, vazgeçilmez haklar olarak nitelenen insan haklarıyla özgürlükleri korumanın ve bunlara işlerlik kazandırmanın hükümetlerin başlıca sorumluluğu olduğu belirtilmiştir⁶⁰⁰. Bu temel görüş birliklerinin ışığında, Kopenhag Belgesindeki azınlık haklarına ilişkin görüşler bu belgede de ana çizgileriyle yer almıştır.⁶⁰¹ Ayrıca Şartta, 1-19 Temmuz 1991 tarihleri arasında ulusal azınlıklara ilişkin olarak işbirliğini geliştirmek, azınlık himayesini iyileştirmek için acil bir gereklilik bulunduğu, bu konuda çalışılmak amacıyla da Cenevre'de Milli Azınlıklar Uzmanlar Toplantısı'nın yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁰²

Şartın öngördüğü *Cenevre Toplantısı*, Avrupa'da savaş sonrası ilk özel azınlık toplantısı olarak nitelenmektedir. Ancak dönemin karışık siyasi ortamı dolayısıyla toplantı pek verimli bir forum oluşturamamış, farklı, yeni bir sonuç elde edilememiştir. Cenevre dokümanı, AGİK üyesi devletlerin, azınlıklarla ilişkilerinde kendilerine esas alacakları bir dizi tavsiye öngörmekle sınırlı kalmıştır. Burada da AGİK'in azınlık haklarına dair geleneksel tavrı sürdürülmüş, 'azınlık mensuplarının hakları' vurgulanarak, bireysel haklar kabul edilirken, kolektif haklar söyleminden, azınlık grupların self-determinasyon talepleri karşısında, mevcut devlet düzenlerinin tehlike altına sokulmaması amacıyla, kaçınılmıştır. Ancak, sadece grup halinde kullanılabilen haklara da değinilmiştir.⁶⁰³

⁵⁹⁸ İNANÇ; a.g.e., s.39.

⁵⁹⁹ *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı 21 Kasım 1990*, TBMM AGİK Parlamenter Asamblesi Türk Grubu Başkanlığı, AGİK Dizini-1, TBMM Basımevi Müd., Sunuş Bölümü, s.7

⁶⁰⁰ KAPANİ; 1996, s.79-80.

⁶⁰¹ REİSOĞLU; a.g.e., s.189.

⁶⁰² GÜNDÜZ, Aslan; *Milletlerarası Hukuk*, Beta Yay., 3. Bası, İstanbul, 1998, s.721, ARSAVA; a.g.e., s.100.

⁶⁰³ ARSAVA; a.g.e., s.101-102.

Dokümanda, azınlıkların diskriminasyondan korunmasında etkinliğin, Kopenhag Belgesinde de öngörüldüğü üzere, demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri ile sağlanabileceği, kuvvetler ayrılığı esasının yerleşiklik kazanmasıyla da azınlık haklarının varlığının mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Burada, azınlık mensuplarının içsel self-determinasyon hakları resmen kabul edildiği gibi, bunların kendi gruplarına dahil olan fakat diğer ülkelerde yaşayan kişi veya gruplarla sınırötesi ilişki kurabilme hakları tanınmıştır. Doküman, özel olarak, Çingenerlerin mağduriyetine sebep olacak propagandalara karşı devletlere yasal işlem yapma sorumluluğu yüklemiştir. Cenevre Dokümanı sonunda, insani boyut konusunun, 16.09.1991'de başlayacak olan Moskova Konferansı'nda tekrar ele alınması ve burada, mevcut insan hakları sisteminin, azınlıklara yayılmasının konferans gündemine tavsiye olarak getirilmesi karara bağlanmıştır.⁶⁰⁴

Moskova Toplantısı'nda öncelikle, AGİK'in diğer tüm insani boyut dokümanları, özellikle Kopenhag Belgesi karar ve ilkelerinin katılımcı devletlerce sınırsız olarak gerçekleştirilmesi yükümlülüğü kabul edilmiştir.⁶⁰⁵ Moskova Belgesi'nin insani boyut mekanizmasına getirdiği en önemli yenilik, insan hakları ihlallerini tarafsız uzmanlarca incelemeyi sağlayan düzenlemeler öngörmesidir. Bu uzman ya da raportörler, her katılımcı devletin belirlediği üç kişiden oluşan kaynak listeden ve insani boyutta uzmanlaşmış, görevlerini tarafsız bir şekilde yerine getirebilecek kişilerden seçilecek, bu şekilde bir uzmanlar komisyonu kurulacaktır.⁶⁰⁶

1992'de Helsinki'de yapılan, AGİK'in dördüncü izleme toplantısında, AGİK büyük ölçüde yapısal değişikliğe uğratılmıştır. Bütün kurum ve mekanizmaları uyumsuzluk çözmeye yönelik olarak düzenlenmiştir. Burada, BM'in bir bölge teşkilatı olarak nitelendirilen AGİK bünyesinde azınlık konularını ele almak üzere, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği kurulmuş ve 1992 Prag Belgesi ile oluşturulan⁶⁰⁷ Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi yeniden düzenlenerek İnsani Boyut Mekanizması ile ilişkilendirilmiştir.⁶⁰⁸

AGİK'in katılımcı devletlerin 'süreç' belgelerinden kaynaklanan taahhütlerini yerine getirmelerini denetlemede *İnsani Boyut Mekanizması* dört aşamalı bir denetim sistemi öngörmektedir. İlk aşamada, katılımcı devletlerden biri, diğer bir devletten insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak, genel durum ya da spesifik bir olay hakkında bilgi

⁶⁰⁴ ARSAVA; a.g.e., s.102-103.

⁶⁰⁵ ARSAVA; a.g.e., s.103.

⁶⁰⁶ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.151-152.

⁶⁰⁷ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.151.

⁶⁰⁸ GÜNDÜZ; a.g.e., s.675.

isteyebilmektedir. Karşı tarafta bulunan devlet böyle bir durumda, on gün içinde yazılı bir cevap vermek zorundadır. Verilen bilginin yeterli görülmemesi halinde, ikinci aşamaya geçilir ve bir hafta içinde bilgi istenen konular, ikili görüşmelere açılır. Bu toplantılardan da verim alınamaması, ilgili devletin sorunları diğer katılımcı devletlerin bilgisine sunmasına, son aşamada izlenen süreç dahilinde çözülememiş olan sorunun AGİK toplantıları nezdinde tartışılmasına varılır. İkili görüşmeler ile ilk iki aşamada tartışılan sorunların diğer katılımcı devletlerin bilgisine sunulmasında Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu yardımcı görev üstlenmektedir.⁶⁰⁹

Bir devlet kendiliğinden veya İnsani Boyut Mekanizmasını devreye sokan devletin istemi üzerine Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu'nun tuttuğu kaynak listeden, en fazla üç kişiden oluşacak bir uzmanlar komisyonu oluşturarak ülkesine davet edebilir. Bu komisyonun çözüme kavuşmaması veya mekanizmayı işleten devletin isteminin kabul edilmemesi hallerinde, mekanizmayı işleten devlet, en az beş katılımcı devletin desteğiyle, bir AGİK raportörler komisyonu oluşturulmasını sağlayabilir ki bu durumda ilgili devlet bu komisyonu ülkesine kabul etmek zorundadır. Böyle bir zorunluluk, İnsani Boyut Mekanizması devreye girmeden, doğrudan, en az dokuz devletin desteği ile ve AGİK insani boyut düzenlemelerinin uygulanmasının ciddi tehlike altında olduğu düşünülerek oluşturulan bir komisyonun ülkeye gönderilmesi halinde de sözkonusudur. İlgili devlet, örgütün açıklık ilkesi⁶¹⁰ gereği her türlü bilgi edinme yolunu açık tutmak durumundadır. Komisyon raporu ile ilgili devletin görüşleri ve alacakları önlemler ile ilgili açıklamalar diğer katılımcı devletlere Büro aracılığıyla iletilir. Kıdemli Memurlar Komitesi bu incelemeleri tartışma ve değerlendirme yetkisine sahiptir.⁶¹¹

1992 Helsinki belgesi ile kurulan Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği, ülkeler arasında veya bir ülke içinde çatışmaya yol açma ihtimali olan azınlık sorunlarını takip etmek ve gerek görülürse AGİK'in devreye girmesini sağlamak üzere kıdemli memurlar komitesini bilgilendirmekle görevli bir erken uyarı ve ön alma mekanizmasıdır. Komiserlik bir denetim mekanizmasından çok, azınlıklarla ilgili sorunların çatışmaya dönüşmesini engelleme amacıyla çözüm üretmeye, taraflar arasında diyalog ve işbirliği sağlamak amacıyla arabuluculuk yapmaya yönelik bir kurum olarak nitelenmektedir. Terör boyutunda yaşanan eylemlerin, Yüksek Komiserlik tarafından azınlık sorunu olarak ele

⁶⁰⁹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.150-151.

⁶¹⁰ Açıklık ilkesi, bilgi edinme istemlerinin tam karşılanmasına hizmet etmektedir. AGİK denetim mekanizmasında Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserlik çalışmaları, provokasyonlardan korunmak amacıyla tamamen gizli ve sessiz diplomasiye dayandırılmaktadır. İNANÇ; a.g.e., s.39-40.

⁶¹¹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.152-154.

alınmayacağına kararlaştırıldığı Helsinki dokümanında, terörü destekleyen kişi veya örgütlere karşı da netlikle, AGİK kapıları kapatılmıştır.⁶¹²

AGİT ya da eski adıyla AGİK belgeleriyle alınan kararların, görünürde yaptırım gücü bulunmamasına karşın psikolojik ve ülkelerin saygınlığını belirleyen tinsel yanı, devletleri bu kararlara uymaya zorlamaktadır.⁶¹³

3.1.3. Avrupa Konseyi Çalışmalarında Azınlık Hakları

Avrupa Konseyi, 5 Mayıs 1949'da, on Avrupa ülkesinin Londra'da imzaladıkları Avrupa Konseyi Statüsü ile kurulmuştur. Şa anda kırkaltı üyesi bulunan örgüte⁶¹⁴, Türkiye kurulduğu yıl üye olmuştur.⁶¹⁵

Avrupa Konseyi ilk olarak, 4 Kasım 1950'de İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme ya da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, ek protokollerle birlikte, kabul etmiş, Sözleşme, 3 Eylül 1953'te yürürlüğe girmiştir⁶¹⁶. Daha çok, kişinin negatif haklarına yer veren bu sözleşmeyi, sosyal ve ekonomik hakları içeren 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı izlemiştir.⁶¹⁷

Avrupa insan Hakları Sözleşmesi'nin getirdiği yenilik, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kuruluşunu öngörmek suretiyle, Sözleşmeye uygunluk denetimine olanak tanımış olmasıdır. Burada ayrıca, devletten devlete veya bireyden devlete karşı başvuru yolları da öngörülmüştür.⁶¹⁸

Denetim sistemi, 11 Mayıs 1994'te kabul edilen ve 1 Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 sayılı protokol ile yeniden yapılandırılmış, tek ve sürekli bir mahkeme sistemi getiren bu protokolle; 2, 3, 5, 8, 9 ve 10 sayılı protokoller yürürlükten kalkmıştır.⁶¹⁹

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ve 1952 tarihli ek protokolü 18.5.1954'te 6366 sayılı yasayla, öteki ek protokollerin çoğunu da (1, 2, 3, 4, 5, 8, 11) değişik zamanlarda onaylamıştır. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na kişisel başvuru

⁶¹² ARSAVA; a.g.e., s.105-106, ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.157-158.

⁶¹³ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m.

⁶¹⁴ www.coe.int.

⁶¹⁵ GÜNDÜZ; 1994, s.519.

⁶¹⁶ GÜNDÜZ; 1994, s.213.

⁶¹⁷ ALİEFENDİOĞLU, a.g.m.

⁶¹⁸ GÜNDÜZ; 1994, s.213-214.

⁶¹⁹ ALİEFENDİOĞLU, a.g.m.

hakkını ilk kez 22.1.1987’de 87/11439 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul etmiş, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bağlayıcı yetkisini ise 25.9.1989’da tanımıştır.⁶²⁰

Avrupa Konseyi, genel insan hakları hukukuna pozitif kaynaklık yapan, bölgesel düzeyde ve oldukça önemli görülen bir yapılanma iken, azınlıklarla ilgili sorunlara, kuruluşundan, bölgesel bazda oldukça yoğun bir şekilde yaşanmasına rağmen, 1990’lara kadar mesafeli durmayı tercih etmiştir. Bu arada konuya dair birkaç girişim olmuşsa da esas etkin gelişmeler, bu tarihten itibaren, Avrupa’da meydana gelen etnik çatışmaların ve devletlerin yıkılmaya varan tehlikelerle karşılaşmasından sonra gerçekleşmiştir.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 1961’de kabul ettiği 285 sayılı tavsiye kararıyla, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesini, ulusal azınlıklara, kendi kültürlerine sahip olmalarını, kendi dillerini kullanmalarını, kendi okullarını açmalarını ve istedikleri dilde eğitim görmelerini sağlayacak, AİHS’ne ek bir protokol hazırlamaya davet etmişti. Ancak Bakanlar Komitesinin ek bir protokol projesi hazırlamakla görevlendirdiği uzmanlar komitesi, 1973’te böyle bir protokole hukuki açıdan gereksinme bulunmadığı sonucuna varmıştı. Daha sonra Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 1990’da 1134 sayılı, 1993’te 1201 sayılı tavsiye kararlarıyla, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nden, tekrar ulusal azınlıkların korunmasını öngören AİHS’ne ek bir protokol hazırlanmasını istemiştir. Parlamenter Meclisi’nin sözkonusu tavsiye kararında ayrıca, ulusal azınlık kavramının tanımı yapılarak (ilk kez), kapsamı da ayrıntılarıyla belirlenmekteydi.⁶²¹

Milli azınlıkların korunması konusu, Ekim 1993’te Avrupa Konseyi’ne üye devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının (Türkiye dahil) katılımıyla *Viyana*’da yapılan toplantıda da gündeme geldi. 9 Ekimde kabul edilen bildiriye “ulusal azınlıklar” başlığı altında hazırlanan Ek II’de; “devletlerin, ulusal azınlıklara mensup kişilere, din, gelenek ve göreneklerini koruma, kültürlerini geliştirme, kendi dillerini özel yaşamlarında ve kamusal alanlarda konuşabilme ve bazı şartlar altında kamu makamlarıyla ilişkilerinde kendi dillerini kullanabilme olanağını sağlamakla yükümlü oldukları” ifade edilmiştir. Bildiri ile, ulusal azınlıkların korunmasına yönelik olarak, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Avrupa Konseyi’ne üye olmayan devletlerin de imzasına açık bir “Çerçeve Sözleşme” ve AİHS’ni tamamlayan ek bir protokol hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bildiriye ayrıca, ulusal azınlığa mensup kişilere tanınacak hakların “ülke bütünlüğüne ve ulusal egemenliğe saygılı kalınması” çerçevesinde söz konusu olabileceği de vurgulanmıştır.⁶²²

⁶²⁰ ALİEFENDİOĞLU; a.g.m.

⁶²¹ REİSOĞLU; a.g.e., s.188.

⁶²² REİSOĞLU; a.g.e., s.190.

Viyana Bildirisi ile hazırlanması kararı alınan “*Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*”, 10 Kasım 1994’te Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nce kabul edilerek, 1 Şubat 1995’te Strasbourg’da imzaya açılmıştır. Sözleşme, üç yıl sonra 1998’de ve yine 1 Şubatta, 12 devletin onayıyla yürürlüğe girmiştir. Avrupa Konseyi üyesi olmayan ülkelerin de imzasına açık olan Çerçeve Sözleşme⁶²³, Haziran 2003 itibariyle, Avrupa Konseyi üyesi 45 devletten 35’i tarafından imzalanmış ve onaylanmıştır.⁶²⁴

Çerçeve Sözleşme’de yer alan hükümler doğrudan doğruya uygulanacak kurallar niteliğinde değildir. Sözleşme, Açıklayıcı Raporunda da belirtildiği üzere, devletlerin, ulusal azınlıkların korunması için gerçekleştirmeyi kabul ettikleri hukuki ilkeleri, hedefleri belirleyen programatik hükümleri içermektedir.⁶²⁵ Dolayısıyla burada öngörülen denetim sistemi, bu tür sözleşmelerde olduğu üzere, sınırlı niteliktedir.⁶²⁶

Çerçeve Sözleşme’de ulusal azınlıkların tanımı yapılmamıştır. Dolayısıyla kapsamı net olmayan ulusal azınlık kavramını, sözleşmeye onay veren devletlerden on ikisi, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği’ne yaptıkları yazılı birer bildirimle, Çerçeve Sözleşmeyi uygulayacakları azınlık niteliklerini açıklayarak belirgin hale getirmişlerdir. Bu devletlerden Almanya yaptığı bildirimde; Çerçeve Sözleşmenin ‘ulusal azınlık’ kavramını tanımlamadığını, bu nedenle sözleşmeyi onaylayan devletlerin, sözleşmeyi uygulayacakları grupları belirleme hakkına sahip olduğunu ifade etmiş ve Almanya’nın, ulusal azınlık olarak kabul ettiği, Almanya vatandaşı olan belli grupları tek tek sıralamıştır. Böylece Almanya, ülkesindeki Türkler’in, Çerçeve Sözleşme kapsamında korunmayacağını dolaylı olarak bildirmiştir.⁶²⁷

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme’de ulusal azınlıkların korunmasına yönelik ilkeler, bir bakıma azınlık hakları diyebileceğimiz hükümler, şu şekilde özetlenebilir.⁶²⁸

- a. Azınlık ve çoğunluk arasında eşitliğin sağlanması⁶²⁹: Bu madde devletlere, ulusal azınlık mensubu kişilerle, diğer vatandaşlar arasında kanun önünde ve kamu yaşamında eşitliğin sağlanması yükümü ile ayrımcılık yasağını getiriyor. (m.4/1).

⁶²³ REİSOĞLU; a.g.e., s.190.

⁶²⁴ <http://www.coe.int>.

⁶²⁵ REİSOĞLU; a.g.e., s.191, ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.130.

⁶²⁶ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.130.

⁶²⁷ REİSOĞLU; a.g.e., s.191.

⁶²⁸ Sözleşme metni ve anılacak maddeler için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.75 v.d.

⁶²⁹ Bir belirlemeye göre, eşitlik birbiriyle ilişkili birçok düzeyde ifade edilir. En temel düzeyde sayı ve hak eşitliğini, biraz daha yüksek bir düzeyde fırsat, özsaygı, özdeğer vs. eşitliğini, biraz daha yüksek bir seviyede

- b. Ulusal Azınlık mensubu kişilerin kimliklerinin asimilasyona karşı korunması: Sözleşmeye taraf olan devletlere, ülkelerindeki ulusal azınlıkların kültürel kimliklerini yaşatmaları, geliştirmeleri ve kimliklerinin asli unsurlarını (din, dil, gelenekler, kültürel miras) korumaları için gerekli koşulları sağlama yükümü yüklenmektedir. (m.5-6).
- c. Ulusal azınlıklara mensup kişilerin toplanma, örgütlenme, ifade, düşünme, vicdan ve dini inanç özgürlüğüne saygı gösterilmesi. (m.7-8-9).
- d. Ulusal azınlıkların kendi dillerini kullanması: Bu grupta, azınlık mensubu her kişinin kendi dilini özel ve kamusal alanlarda kullanabilmesinin sağlanması, tabela, yazı ve kamuya açık özel nitelikli diğer açıklamalarda, azınlık dilini kullanma hakkının yasal sınırlar dahilinde sağlanması, taraf devletlerin yükümlülükleri arasına sokulmaktadır.(m.10-11).
- e. Ulusal azınlık dilinde düşünceyi açıklama özgürlüğü: Sözleşmeye taraf devletler, bu hüküm ile; ulusal azınlığa mensup her kişinin, azınlık dilinde görüş edinme ve haber ve fikir alma ve verme hürriyetini, ifade özgürlüğü hakkınca içerildiğini kabul ederler. taraflar ayrıca ulusal azınlıkların kitle iletişim araçlarını kurup, kullanmalarını engelleyemezler. Taraf devletlerden taahhüt etmeleri beklenen bu haklar, özellikle kitle iletişim araçlarının kullanılması konusunda, taraf devletin yasal çerçevesine dayanılarak hakkın belli izinlere dayandırılması yolu açıktır. (m.9).
- f. Ulusal azınlığa mensup kişilerin özel eğitim kurumlarını kurabilmesi ve yönetebilmesi: Çerçeve Sözleşme İle bu hak da koruma altına alınmış ve fakat taraflara, bu hakkın kullanımında mali bir yükümlüğün getirilemeyeceği de kayda alınmıştır. (m.13).
- g. Ulusal azınlık dilini öğrenme hakkı: Bu madde ile ulusal azınlığa mensup her kişinin kendi dilini öğrenme ve gereken şartlar (yeterli talep gibi) sağlandıktan sonra bu dilde eğitim görmelerinin, resmi dilin öğrenilmesi ya da bu dilde eğitim yapılması saklı tutularak, taraf devletlerin yükümlülükleri arasında olduğu kabul edilmiştir. (m.14).
- h. Ulusal azınlıklara mensup kişilerin kültürel, sosyal ve ekonomik yaşama ve özellikle onları ilgilendiren kamusal işlere katılımı: Bu madde konunun egemenlikle ilişkisi

neniyle çok net düzenlenmemiştir. Ancak Sözleşmeye taraf devletlerin gerekli koşulları sağlamayı taahhüt edecekleri belirtilmiştir.(m.15).

- i. Ulusal azınlığın nüfus oranını değiştirecek önlemlerden kaçınılması: Taraf devletler ulusal azınlıklara mensup kişilerin yaşadıkları bölgelerde nüfus oranlarını değiştiren ve bu Çerçeve Sözleşme’de yer alan ilkelerden kaynaklanan hak ve özgürlükler sınırlamayı amaçlayan önlemlerden kaçınırlar.(m.16).
- j. Ulusal azınlığa mensup kişilerin, aynı kimlikteki kişilerle sınır ötesi ilişki kurabilmeleri ve hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde hükümet dışı kuruluşların faaliyetlerine katılabilmeleri hakkına sahiptirler. Bu hüküm ile barışçıl kullanılan böyle bir hakka, taraf devletler müdahale etmemeyi taahhüt ederler.(m.17).

Çerçeve Sözleşme’nin, taraf devletlerin hazırlayacağı uygulama raporlarına dayanan sınırlı bir denetim mekanizması vardır. 24, 25 ve 26. maddelerle⁶³⁰ düzenlenen sisteme göre; her taraf devlet, kendisi açısından, Çerçeve Sözleşme’nin yürürlüğe girişini izleyen bir yıl içinde, Sözleşme ilkelerini hayata geçirmek için aldığı tüm önlemleri, özellikle yasama önlemlerini, Avrupa Konseyi Genel Sekreterine iletme zorundadır. Bu raporlar üzerinde denetimi yapacak olan organ Bakanlar Komitesi ve ona yardımcı niteliğinde, ulusal azınlıkların korunması alanında uzman kişilerden oluşan bir Danışma Komitesidir. Ancak bu komitelerin yaptığı denetim, taraf devletlerin aldıkları önlemlerin uygunluğunu değerlendirmekle sınırlıdır. Bu durum, amaçlanan unsurun yaptırımlı bir denetim mekanizması getirmek yerine, devletlerin Sözleşme’yi onaylamalarının kolaylaştırılması olduğu şeklinde yorumlanmaktadır⁶³¹.

Denetim yetkisinin izleme düzeyinde olması, onun ‘etkin olmayan’⁶³², ‘gevşek’⁶³³ bir denetim mekanizması olarak değerlendirilmesine, yetkinin siyasi bir organ olan Bakanlar Komitesine verilmiş olması ise mekanizmanın ‘siyasi’⁶³⁴ olarak yorumlanmasına neden olmaktadır.

Çerçeve Sözleşme, bireyler tarafından doğrudan talep edilecek biçimde hakları düzenlememektedir. AİHS’nden farkı da budur. Sözleşme, ilgili hakların doğrudan sayılmasından çok, taraf devletlerin o hakların tanınması, korunması ve geliştirilmesinde etkin önlemler almalarına yönelik üstlenim/taahhütleri öne çıkarılmaktadır. İlgili maddeler bu açıdan, Açıklayıcı Metin paragraf 11’de de ifade edildiği gibi, ‘program hüküm’

⁶³⁰ İlgili maddeler için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.83-84.

⁶³¹ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s. 132.

⁶³² İNANÇ; a.g.e., s.35.

⁶³³ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.131-132.

⁶³⁴ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.131-132.

niteliğindedir. Dolayısıyla, bu hükümler, doğrudan uygulanabilir olmayıp, taraf devletlere, belli bir taktir yetkisi/payı tanıyarak gerekli önlemleri alma yükümlülüğü getirmektedir.⁶³⁵

Azınlık haklarına dair Avrupa Konseyi'nin bu çalışmada ele alınacak diğer bir önemli belgesi "*Azınlık veya Yerel Dillerin Avrupa Şartı*"dır. 5 Kasım 1992 tarihinde Strasbourg'da imzaya açılan ve Avrupa Konseyine üye olan beş devletin onayından sonra, 1 Mart 1998'de yürürlüğe giren "*Azınlık veya Yerel Dillerin Avrupa Şartı*" ile azınlık ve yerel dillerin özel ve kamu yaşamında, eğitim alanında, yargıda, yönetsel ilişkilerde, basım ve yayın hayatında, kültürel, sosyal ve ekonomik aktivitelerde kullanılması ve bunlara ilişkin olarak, Şartı onaylayan devletlerin yükümlülükleri, Çerçeve Sözleşmeye göre çok daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Azınlık veya yerel diller deyiminden ne anlaşılması gerektiği Şartın 1. maddesinde tanımlanmıştır. Şartta öngörülen hükümlerin, kişilere, devletin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı bir faaliyette veya girişimde bulunma hakkını vermediği de 5. maddede özellikle vurgulanmıştır.⁶³⁶

Şart'ın ilk maddesi ile öncelikle, bölgesel dil ya da azınlık dilleri deyimlerinden ne anlaşılması gerektiği belirlenmiştir. Buna göre: "bir devletin belirli bir bölgesinde, o devletin geriye kalan nüfusundan sayıca daha küçük bir grup oluşturan vatandaşları tarafından geleneksel olarak konuşulan; ve devletin resmi dil(ler)inden farklı olan diller" bölgesel dil veya azınlık dilleridir. Devletin resmi dil ya da dillerinin diyalektleri ile göçmenlerin dilleri bu tanımın dışında tutulmuştur.⁶³⁷

Şart'ta öngörülen denetim mekanizması Çerçeve Sözleşme'ye benzer bir sistemde ve 4. bölümde düzenlenmiştir. Buna göre;⁶³⁸ Şart'a taraf olan devletler, bu Şart hükümleri gereğince yürüttükleri politika ve aldıkları önlemleri, düzenli aralıklarla ve Bakanlar Komitesi'nin belirleyeceği biçimde, bir rapor halinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterine sunacaklardır. İlk rapor, taraf devlet açısından Şart'ın yürürlüğe girmesini izleyen bir yıl içinde, sonraki raporlar ise üç yılda bir sunulacak, ayrıca bu raporlar taraf devletçe kamuoyuna da açıklanacaktır.

Genel Sekretere sunulan raporlar, oluşturulacak bir Uzmanlar Komitesi'nce incelenirler. Uzmanlar Komitesi, Şart'a taraf devletlerin göstereceği, Şartta ele alınan konularda en üst düzeyde bilgi sahibi ve uzmanlığı kabul edilmiş kişilerden oluşacak aday listesinden, Bakanlar Komitesi'nin atayacağı ve her taraf ülkeden bir üyenin bulunacağı şekilde oluşturulur. Uzmanlar Komitesi, incelemeleri sonucunu bir rapor ile Bakanlar Komitesine

⁶³⁵ GEMALMAZ; 2001, s.405-406.

⁶³⁶ REİSOĞLU; a.g.e., s.197, GEMALMAZ; 2001, s.401-403.

⁶³⁷ ÇAVUŞOĞLU; a.g.e., s.42, ilgili metin için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.88.

⁶³⁸ İlgili hükümler için bkz. İNANÇ; a.g.e., s.106-107.

iletir ve bu rapora taraflardan istenen açıklamalar eklendikten sonra rapor, Komite tarafından kamuoyuna açıklanabilir. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri, Şart'ın uygulanmasına ilişkin olarak Parlamenter Meclisi için iki yılda bir ayrıntılı rapor hazırlar.

Türkiye Azınlık veya Yerel Diller Avrupa Şartını imzalamamıştır. 12 Eylül 2000 itibariyle Avrupa Konseyi'ne üye 41 devletten 23'ü şartı imzalamış ve bunlardan 15'i onaylamıştır.⁶³⁹

3.2. Türkiye'de azınlık haklarının korunması

Türkiye'de azınlıklar ve hakları, konusunda temel metin Lozan Barış Anlaşması olup,⁶⁴⁰ Türkiye'de hukuki olarak azınlıklara özel korumalar, haklar veya özgürlükler tanınmamıştır. Bu konuda daha çok azınlık yaratma ve ülkenin bütünlüğüne karşı bir atak kaygısı ile kısıtlanan bir azınlık rejiminden söz edilebilmektedir. Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde tüm vatandaşların hak ve özgürlükleri korunurken, azınlıklar için herhangi bir istisna getilmeyerek bunların da aynı hak ve özgürlüklerden yararlanması kabul edilmektedir.

Lozan Anlaşması ile sınırlı tutulan, devletin resmi kabulüne haiz azınlık gruplar, hala geçerliliğini koruyan bu anlaşma gereğince ve usulünce korunmaktadır. Sözkonusu azınlık gruplar din ölçütüne⁶⁴¹ göre belirlenmiş olup, etnik ölçütten kaçınılmıştır. Lozan görüşmeleri sırasında karşı tarafın 'azınlıklar' kavramı, Türk tarafının ise 'gayrimüslim azınlıklar' kavramı üzerinde durmasını hiç de tesadüfi bulmayan E.Kaptan'a göre konu, Türkiye Cumhuriyeti'nin birlik ve bütünlüğü ile İngiltere'nin Ortadoğu'da Kürdistan'ın kurulmasını sağlamak yoluyla elde edeceği petrol hesapları arasındaki çatışmaya dayanmaktaydı.⁶⁴²

Lozan'da azınlık unsurlar olarak gayrimüslimlerin görülme gerekçesi, konuya dair özel olarak oluşturulan ve 14 Aralık 1922'de çalışmalarına başlayan, Azınlıklar Alt Komisyonu'nun 18 Aralık 1922 tarihli oturumunda Rıza Nur Bey tarafından şöyle ifade

⁶³⁹ REİSOĞLU; a.g.e., s.197.

⁶⁴⁰ ORAN, Baskın; "Lozan'da Azınlıkların Korunması", Toplumsal Tarih, Temmuz 2003/115, s.73.

⁶⁴¹ B. Oran, Lozan'da soy, dil veya din ölçütünün değil, sadece 'gayrimüslim' ölçütünün kabul edildiğini ifade etmektedir. Şayet din ölçütü kabul edilmiş olsaydı Aleviler'in de azınlık sayılması gerektiği belirtilmektedir.

ORAN; a.g.e., 2004, s.62-63.

⁶⁴² KAPTAN; a.g.e., s.34-35.

edilmiştir: “Tarih, Türkiye’de azınlıklar sorununa, her zaman, Müslüman-olmayanların konu olduğunu göstermektedir; bu yüzden, biz de Misak-ı Milli’imizde bu kelimeyi bu anlamda anladık..”⁶⁴³

3.2.1. Azınlık Haklarının Lozan Anlaşması Çerçevesinde Korunması

Lozan Barış Anlaşması, Türkiye ile Müttefik Devletler arasında ve 20 Kasım 1922’de başlayan ve 4 Şubat 1923-23 Nisan 1923 arasında kesintiye uğrayan uzun görüşmeler sonunda, 24 Temmuz 1923’te imzalanmıştır.⁶⁴⁴ Bu Konferansta Türkiye’nin karşısında; İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan yer almıştır. Açılış töreni 20 Kasım 1923’te yapılan konferans, 21 Kasım’da başlamıştır. Yapılan genel oturumda sınırlar ve boğazlar, azınlıklar ve yabancı hakları, mali ve ekonomik sorunlar olmak üzere üç komisyon seçilmiştir.⁶⁴⁵

Lozan görüşmelerinin ilk bölümü, Yunanistan-Türkiye ilişkilerini düzenlemiştir. Belirlenen milli sınırlar dahilinde kalan Yunanlılar ile Yunanistan sınırları dahilinde kalan Türkler için öngörülen mübadele ölçütü, Yunanistan tarafından önce etnik türdeşlik unsuruna dayandırılmak istendiyse de daha sonra böylesi bir girişimin ağır maliyetleri nedeniyle, İstanbul’da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya’da yaşayan Türkler, mübadele dışında tutulmuştur.⁶⁴⁶ Lozan’da kabul edilen mübadele ile dünya tarihinde ilk kez insanlar zorla yerlerinden edilmişlerdir.⁶⁴⁷ İsmet Paşa’nın da görüşmeler sırasında belirttiği gibi, bu acı ve zorluk dolu durumun bir de, bir halkı bütünüyle yerinden oynatmanın imkansızlığı dolayısıyla, geride kalanlar yönü olacaktır ki bu da azınlıklar sorununa takabül eder.⁶⁴⁸

30 Ocak 1923’te Yunanistan ile imzalanan “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme Protokol” imzalanmıştır. Buna göre Türkiye’de yerleşmiş bulunan Türk uyruklu Rum Ortodokslar ile Yunanistanda yerleşmiş bulunan Yunan uyruklu Müslümanların 1 Mayıs 1923 itibarıyla zorunlu mübadelesi kararlaştırılmıştır. Mübadele

⁶⁴³ **MERAY**, Seha L.; Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C:1, Kitap 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.158.

⁶⁴⁴ **TOPRAK**, Zafer; “80 Yıl Sonra Lozan”, Toplumsal Tarih, Temmuz 2003/115, İstanbul, s.67.

⁶⁴⁵ **AFETİNAN**, A.; a.g.e., s.101-102.

⁶⁴⁶ **TOPRAK**; a.g.m., s.68.

⁶⁴⁷ **TOPRAK**; a.g.m.,s.71.

⁶⁴⁸ **MERAY**, Seha L.; Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C:1, Kitap 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.123.

dışında bırakılan vatandaşlar, 30 ekim 1918 den önce İstanbul Belediye sınırları içinde yerleşmiş (établi) olan Rumlar ile Batı Trakya Türkleri dir. Sözleşme gereğince kurulan ve her iki tarafında katıldığı uluslar arası karma komisyon ekim 1923'ten sonra çalışmalarına başlamış ancak établi-yerleşik sözcüğü kapsam ve içerik belirsizliğini Yunanistan'ın 30 ekim 1918 den önce İstanbul'da bulunan tüm Rumların yerleşik sayılması gerektiğinde ısrar etmesi ve Türkiye'nin kavramı kendi yasalarına göre yorumlamak istemesi nedenleriyle karmaşaya neden olmuştur. Anlaşmazlığın çözümü için başvurulmuş Milletler Cemiyeti anlaşmazlığı bir süre için çözemeyince, Yunanistan Batı Trakya Türkleri'nin mallarına el koyarak, buralara Türkiyeden gelen Rumları yerleştirmeye başlamıştır. Türkiye de bunun üstüne, İstanbuldaki Rumların mallarına el koyarak, Yunanistan'dan gelen Türkleri buralara yerleştirir. 1930 da "dostluk, tarafsızlık, uzlaşma ve hakemlik anlaşmaları"nın yapılmasıyla bu sorunlar giderilir.⁶⁴⁹

Anlaşma'da, Sevr'in aksine, azınlıkların korunması ayrı bir bölüm olarak değil, Siyasal Hükümler bölümü içinde bir kesim olarak 37 ile 45. maddeler arasında düzenlenmiştir.⁶⁵⁰

Lozan Barış Anlaşması'nda öngörülen azınlık koruması, dönemin iki yönlü koruma sağlayan sistemine uygun olarak düzenlenmiştir. Buna göre azınlıklar için hem hiçbir ayrıma maruz kalmadan, tüm vatandaşlarla eşit hak ve özgürlükler tanınması (negatif haklar), hem de bu azınlık grupların kendi dil, gelenek ve kültürlerini sürdürmelerini sağlayacak bir takım özel haklar (pozitif haklar ya da grup hakları) tanınması yoluyla, gerçek eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır.⁶⁵¹

Anlaşma'nın 37. maddesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne 38. maddeden, 44. maddeye kadar olan maddelerin içerdiği hükümlerin,⁶⁵² temel yasalar olarak tanınması ve hiçbir kanun, yönetmelik (tüzük) ve resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmaması ile yine hiçbir kanun, yönetmelik (tüzük) veya resmi işlemin sözkonusu hükümlerden üstün sayılmaması yükümlülüğünü getirmektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin ayrımcılık yasağı esasına göre tanınmasını konu alan madde 38'e göre; Türk Hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir. Bununla birlikte, Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da

⁶⁴⁹ GÖZE; 2000, s.234-235.

⁶⁵⁰ ORAN; 2003 (a), s.72.

⁶⁵¹ ORAN, Baskın; "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", A.Ü.S.B.F.D., C:49, Haziran-Aralık 1994, No:3-4, s.285.

⁶⁵² İlgili maddeler için bkz. MERAY, Seha L.; Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, C:2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.10-13.

mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkça isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, tüm Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümeti'nce, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak koşuluyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 39'da öncelikle, Müslüman olmayan azınlıklara mensup olan Türk uyruklular için, Müslümanların yararlandıkları tüm yurttaşlık hakları ile siyasal haklardan yararlanma güvencesi getirilmiş, ardından, Türkiye'de oturan herkesin, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit kabul edileceği hükmedilmiştir. Din, inanç veya mezhep ayrılığı, hiçbir Türk uyruğunun, yuttaşlık hakları ve siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır. Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel ve gerekse ticari ilişkilerinde, din, basın veya her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasında hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. Ayrıca, devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 40'a göre; Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 41, genel ya da kamusal eğitim hususunda Türk Hükümetini, Müslüman olmayan uyrukların önemli oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilk okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterme sorumluluğu yüklenmekte ancak bu hükmün, Türk Hükümetinin, sözkonusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacağı da ayrıca kaydedilmiştir.

Yine bu madde gereğince, Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, sözkonusu azınlıkların, devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da diğer bütçelerde, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğine uygun

ölçülerde katılmaları öngörülmüştür. Ayrıca bu paraların ilgili kurumların temsilcilerine teslim edilmesi kaydedilmiştir.

Madde 42'ye göre; Türk Hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kiş halleri) konusunda, bu sorunları, sözkonusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek tüm tedbirleri almayı kabul eder. Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Şayet anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst hakem atayacaklardır.

Maddenin son fıkrasına göre ise; Türk Hükümeti, sözkonusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din ve hayır işleri kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki diğer özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 43, sözkonusu azınlıkların Türk uyruklu mensuplarının, inançları veya dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanılmamasını, ayrıca hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri nedeniyle haklarını yitiremeyeceklerini güvence altına almaktadır. Ayrıca bu hükmün, sözkonusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunması için diğer Türk uyruklarına yüklenen yükümler dışında tutulacağı anlamına gelmediği de kaydedilmiştir.

44. madde ile bu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümlülükler getirdikleri ve bunların MC'nin güvencesi altına konulmaları taahhüdü kaydedilmişti. Böylece Lozan Anlaşması'nda azınlıklar konusunda, Milletler Cemiyeti'ne yetki tanınmıştır.⁶⁵³ Öyle ki yine bu maddeye göre, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca uygun görülmedikçe, sözkonusu hükümler değiştirilemezler. Bu madde ile, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya'ya da Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca kabul edilecek herhangi bir değişikliği reddetmeme yükümlülüğü getirilmiştir. Maddenin en önemli hükümlerinden biri de; Türk Hükümeti ile imzacı diğer devletlerden biri ya da Milletler Cemiyeti'ne üye başka bir devlet arasında, bu ve diğer maddelerle ilgili herhangi

⁶⁵³ GÖZE; 2000, s.241.

bir uyumsuzluk halinde, Milletlerarası Sürekli Adalet Divanı yetkilidir. Bu yetki günümüz için Adalet Divanı tarafından kullanılabilir⁶⁵⁴.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması ise, 18 temmuz 1932'de gerçekleşmiştir.⁶⁵⁵

45. madde bu kesimde Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlık vatandaşlarına tanıdığı hakların, Yunanistan tarafından da kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınması hükmünü getirmiştir. Böylece mübadele dışında tutulmuş bulunan Batı Trakya azınlıklarının hakları da güvence altına alınmıştır⁶⁵⁶.

Lozan Anlaşması daha önce Yunanistan ile Türkiye arasında azınlıkların korunmasını öngören anlaşmaları sona erdirmemektedir. Bu, öncelikle Anlaşma'da böyle bir hükmün olmaması daha sonra da, önceden akdedilmiş bulunan anlaşma hükümleri ile Lozan hükümlerinin çelişkili olmaması nedeniyle, bu anlaşmaların birlikte uygulanmalarını sağlayacak bir durumdur.⁶⁵⁷ Bunca korumaya rağmen, Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlıklarının şiddetli baskılar yaşadığı bilinen bir gerçektir.

Lozan Anlaşması, günümüzde de geçerliliğini korumasıyla ayrı bir öneme haizdir. Ancak, Anlaşma hükümleri, iç mevzuat için üstün norm niteliğinde olmasına karşın, Türkiye'de de uygulamada tüm hükümlere aynen riayet edildiği tartışmalıdır.⁶⁵⁸

3.2.2. Azınlık Haklarının Anayasa ve Yasalar Çerçevesinde Korunması

Türkiye'de 1961 Anayasası'nın 2. maddesi ile, çoğunluk iradesinin her şeyi yapabileceği, hiçbir sınırla kayıtlı olmaksızın toplumu istediği gibi yönetebileceği esasına dayanan 'mutlak demokrasi' anlayışını reddedilerek, insan haklarına dayanan, 'hürriyetçi demokrasi' anlayışı benimsenmiştir. Bu anlayış doğrultusunda egemenliğin kullanılması düzenlenirken, siyasi partiler için de tüzük, program ve faaliyetlerinde demokratik ve laik Cumhuriyet ilkeleri ile devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne uygun olma yükümü öngörülmüştür. Aksi tutum içine giren partiler için ise Anayasa Mahkemesinin kapatma kararı alabileceği kaydedilerek anayasa'nın sağladığı düzen korunmak istenmiştir.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ ÖKTEM, Emre; Yeni Aktüel Dergisi'ne Röportaj, S:2, 26 Temmuz-1 Ağustos 2005, s.88.

⁶⁵⁵ GÖZE; 2000, s.242.

⁶⁵⁶ KAPTAN; a.g.e., s.110.

⁶⁵⁷ TOLUNER; a.g.m., s.225-226.

⁶⁵⁸ ÖKTEM, Emre; Yeni Aktüel Dergisi'ne Röportaj, S:2, 26 Temmuz-1 Ağustos 2005, s.86-88.

⁶⁵⁹ KAPANİ; 1993, s.224-225. Ayrıca çoğulcu demokrasi hakkında için bkz. aynı eser s.169 vd.

1961 Anayasası ile 1982 Anayasası arasında keskin bir anlayış değişimi yaşanmış, 1961 Anayasası'nın 2. maddesinde temel ilke olarak kabul ettiği 'insan haklarına dayanan devlet' idesi, 1982 Anayasası'nda 'insan haklarına saygılı devlet' söylemine dönüşmüştür. Konumuz açısından ayrı bir önemi olduğuna inandığımız bu ilkeyi karşılaştırmalı olarak açıklamakta fayda görülmektedir. M. Soysal'ın da belirttiği gibi, İnsan haklarına dayanan devlet, temel hak ve özgürlükleri de içine alan fakat bundan öte insana temel değer olarak bakan, kendi varoluş sebebini insan haklarının korunması veya gerçekleştirilmesi amacına dayandıran bir anlayışı ifade etmektedir. Buna karşın, insan haklarına saygılı devlet, bu hakları devletin temeli, dayanağı olarak saymayı değil, 1982 Anayasa'sındaki önceliklerle, toplumun huzurunu sağlamak, ulusal dayanışmayı gerçekleştirmek ve adalet anlayışını egemen kılmak için varolan devlet, bunların yanında insan haklarına saygılı olmak düzeyinde kalan, bireyden önce toplumu, toplumdan önce ise devleti üstün tutan bir yaklaşıma sahip olmaktadır.⁶⁶⁰

1982 Anayasa'sının temel hak ve özgürlükleri de özellikle, kişi özgürlüğü ve güvenliği, basın, dernek ve toplantı özgürlükleri, sendika ve grev hakları ve siyasi partilere ilişkin konularda geniş ve ayrıntılı düzenlemeler yapmak suretiyle, bunları sınırlandırma yoluna gitmiştir.⁶⁶¹

Tüm bu genel kısıtlayıcı tutum ve anlayış, azınlık hakları konusunda da gözlenebilmektedir. Türkiye'de hiçbir anayasa veya yasa yoluyla, özel bir azınlık koruması sözkonusu edilmemiştir. Anayasa'nın 10. maddesi'nde ifadesini bulduğu şekilde, "Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir." Madde 13 ile de "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir." denilmek suretiyle tüm vatandaşlara eşit hak ve özgürlükler tanınmıştır.

Azınlıkların anayasa veya yasalar yoluyla özel olarak korunmasından ziyade, bu konuda tutucu, kısıtlayıcı ve soyutlayıcı bir politik rejimin uygulandığı görülmektedir. Türkiye'de bir azınlık hakları koruma mevzuatının bulunmaması, kültürel hakları ve dolayısıyla azınlık haklarını konu alan mevzuatın kısıtlayıcılığı, Anayasa'nın madde 3/1'ine dayandırılmaktadır.⁶⁶² Sözkonusu maddeye göre; Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bu madde Anayasa'nın 4. maddesi ile de 'değiştirilemeyecek hükümler' arasında sayılmıştır.

⁶⁶⁰ SOYSAL; a.g.e., s.123-124.

⁶⁶¹ SOYSAL; a.g.e., s.126.

⁶⁶² Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu "Azınlık Hakları ve Kültürel haklar Çalışma Grubu" Raporu, Ekim 2004.

Sözkonusu ibarelerden, ‘devletin bölünmezliği’ ilkesi, tüm dünyada genel kabul görmüş olması dolayısıyla yerinde görülmektedir. Gerçekten de, özellikle ikinci bölümde ele alındığı üzere, devletin bölünmez bütünlüğü neredeyse tüm uluslararası ve uluslararası belge ve düzenlemelerde, özellikle azınlıkların konu olduğu yerlerde öngörülen, genel bir ilkedir. Ancak Anayasa maddesinde geçen ‘milletin bütünlüğü’ ibaresi, “milletin bölünemeyeceğini, tek parça (monolitik) olduğunu söylemek, alt kimlikleri reddetmek ve devlete egemen olan etnik/dinsel vs. grubun değerlerine ve belki de baskıcı egemenliğine göre biçimlenmiş asimilasyoncu bir politikadan bahsetmek” olarak yorumlanmıştır.⁶⁶³

‘Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez Bütünlüğü’ ilkesi, Türkiye’de, ideoloji tercihi ve iyi organize olmuş bir terör örgütünün, silahlı mücadelesi ve etnik temele dayanan talepleriyle ortaya çıktığı ifade edilen etnik temelli sorunların⁶⁶⁴, şiddet ve bölücülük boyutu ile savaşmak amacıyla çıkarılan, 3713 sayılı ve 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu’nun, terörün tanımlandığı ilk maddesinde ifadesini bulmuştur. Benzer şekilde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ibaresi, 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu (m.8, Ek m.7), 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu (m.5/A), 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun (m.4), 2908 sayılı Dernekler Kanunu (m.44, m.55), ile Siyasi Partiler Kanunu’nda (m.78, m.101) kaydedilmiştir.⁶⁶⁵

Esasen bu ilke ya da kavramlar bütünü, Türk anayasa hukukuna ilk kez 1961 Anayasası ile girmiştir. Bu Anayasa’nın 3. Maddesi ile getirilen “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür” hükmü, 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri ile anayasanın belli yerlerine ve başka hükümlerine de eklenmiştir.⁶⁶⁶

1982 Anayasası’nın 3. maddesinde yer alan ‘devletin dili Türkçedir’ kaydı ise öncelikle, devletin bir dilinin olmayacağı, ancak bir resmi dilinin olabileceği gerekçeleriyle reddedilmektedir.⁶⁶⁷ Gerçekten de 1961 Anayasası’nda ‘resmi dil’ tabiri kullanılırken 1982 Anayasası’nda ‘devletin dili’ ibaresinin kullanılması dikkat çekicidir.

Ancak kanımca, bu konuda esas önemli sakınca, 1983 yıl ve 2932 sayılı yasa ile gerçekleşmiştir. Bu yasada madde 2’ye göre: “Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması,

⁶⁶³ **ORAN**; 2004, s.82. Aynı görüşler Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu “Azınlık Hakları ve Kültürel haklar Çalışma Grubu”nun Ekim 2004 tarihli Raporunda da aynen ifade edilmiştir.

⁶⁶⁴ **YILMAZ**, A.; a.g.e., s.59.

⁶⁶⁵ Sözkonusu saptamalar B. Oran’ın çalışmasından alınmıştır. **ORAN**; 2004, s.83.

⁶⁶⁶ **KOÇAK**, Mustafa; Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları, Turhan Kit. Yay., Ankara, 2002, s.139.

⁶⁶⁷ **ORAN**; 2004, s.85.

yayılması ve yayınlanması yasaklanmıştır.” Ayrıca, madde 3 gereğince; “Türk vatandaşlarının anadili Türkçedir.” hükmü getirilmiştir.

Bundan önce, 1982 Ağustos’unda ise Yeni Anayasa Tasarısı ile bir Türk Dil Akademisi kurulması öngörülüyordu (m.168). İ. Ortaylı “devletin dil politikası” olamayacağını, kavramın ilk kullanılış amacı dolayısıyla ve tarihsel verilerle şöyle açıklamaktadır.⁶⁶⁸ “...böyle bir politika, 20. yy.’da İngiliz ve Fransız kolonyalizminin tasfiyesi sonucu Afrika ve Asya’da doğan devletler için sözkonusu oldu. Bu devletlerin uyrukları bir ulus oluşturamamışlardır. Farklı diller konuşmaktadırlar, bu yüzden herhangi bir etnik grubun dilini resmi dil olarak seçmek kolay değildir. Yahut yaygın olarak konuşulan yerel dil gelişmemiş olduğundan bunu geliştirmek gerekmektedir. Kolonyalist kültür ve dil, yani İngilizce veya Fransızca bir dönem daha zorunlu olarak yaşayacak ve resmi dil olarak kullanılacaktır, ama buna karşılık geleceğin ulusal dili nasıl geliştirilecektir? Eğitimde ve edebiyatta nasıl kullanılacaktır? gibi soruların çözümü bu ülkelerde devlet için bir dil politikasını gerekli kılmaktadır.” Hindistan, Pakistan ve pek çok Afrika ülkesinde olduğu üzere, bir gereklilik halinde uygulanabilecek ‘devletin dil politikası’ uygulamaları, Türkiye gibi bağımsız bir ulus devlet için gerekli olmamalıdır.

Ulusal azınlıkların, resmi dil ile birlikte anadillerini de kullanabildikleri bir ortamda ancak ulusla özdeşleşebilecekleri,⁶⁶⁹ azınlık dilleri üzerinde uygulanacak herhangi bir yönetim girişiminin etnik mobilizasyona, devamında ise çoğunluk ulusu reddetmeye sebep olabileceği saptamaları⁶⁷⁰ gözden kaçırılmamalıdır. Lord Kinross, daha 1950’lerde, Kürtçe gibi bir azınlık dilinin eğitim sisteminden çıkarılmasının, Van, Hakkari gibi bölgelerde ilerlemeyi engelleyeceğini ve anadiliden farklı bir dilde eğitim yapmada, görece güçlü bir isteksizlik duyulabileceğini, dolayısıyla Kürtçe konuşan etnik grubun toplumsal haklardan yoksun konumunun sürmesine neden olabileceğini vurgulamıştır.⁶⁷¹

Sonuçta, Lozan Anlaşması madde 39/4’ün açık bir ihlali olan 2932 sayılı yasa 1991’de ve bu yasaya dayanak teşkil eden Anayasa’nın 26 ve 28. maddeleri 2001 Ekiminde gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri sonucunda kaldırılmıştır.⁶⁷² Sözkonusu maddelerden 26/3; “Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz” derken, madde 28/2; “Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz” hükmünü içeriyordu. Lozan Anlaşması m.39/4’te ise resmi daireler

⁶⁶⁸ **ORTAYLI**; a.g.e., s.93 Gelenekten Geleceğe içinde “Dil Akademisi Üzerine”.

⁶⁶⁹ **ÖZGÜR**; a.g.e., s.14.

⁶⁷⁰ **FOTEV**;a.g.e., s.51-56, Akt.: **ÖZGÜR**; a.g.e., s.14.

⁶⁷¹ **KINROSS**, Lord; Toroslar’da, Londra, 1954, s.111,126, Akt.: **ANDREWS**; a.g.e., s.35.

⁶⁷² **ORAN**; 2004, s.85.

dışında her alan tek tek sayılarak, vatandaşların istediği dili bu alanlarda kullanabilmesi hükmedilmiştir.⁶⁷³ Ayrıca Lozan'ın sadece Gayrimüslim azınlıklara değil, gayrimüslim olmayan azınlıklara da, sadece anadilin kullanımıyla sınırlı olmak üzere, azınlık hakkı tanıdığı saptanabilmektedir.⁶⁷⁴

Anayasa Mahkemesi'nin azınlıklarla ilgili tutumuna gelince, öncelikle Yüksek Mahkeme'nin, Türkiye'de azınlıklar konusunun Lozan Barış Anlaşması ile düzenlendiği kabulü dolayısıyla, sadece Müslüman olmayan grupları azınlık olarak kabul ettiği belirtilmelidir.⁶⁷⁵

Mahkeme'nin siyasi parti kapatma davaları incelendiğinde görülmektedir ki bu partiler hep 'devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü' ile 'azınlık yaratma' yasağı dolayısıyla kapatılmışlardır.⁶⁷⁶ Bu, azınlık yaratma yasağı ise Dernekler Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu'nda ifadelendirilmektedir.⁶⁷⁷

2 Ocak 2003'te çıkarılan Dördüncü AB Uyum Paketinde yapılan değişikliğe kadar Dernekler Kanunu'nu 5. Maddesi şu şekilde idi: "Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanarak azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak...amacıyla dernek kurmak yasaktır." Çağdışı vurgulanışı oldukça açık olan bu hüküm, sözkonusu değişiklikten sonra şu hali almıştır: "...milli güvenliğe ve kamu düzenine...aykırı olarak; Türkiye Cumhuriyetinde ırk, din, mezhep ve bölge farklılığı veya bunlara dayanarak azınlık yaratmak ve Türkiye Cumhuriyetinin üniter devlet yapısını bozmak...amacıyla dernek kurulamaz."

Konuya dair Siyasi Partiler Kanunu'ndaki düzenlemeler madde 81'de şöyledir: "Siyasi partiler a) Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde...farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler; b) Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar." M.Koçak, Anayasa'nın 26/3 ile 28/2 maddelerinde yer alan 'kanun ile yasaklanmış dil' hükümleri ile Geçici madde 15/3 kaldırıldığı için, Siyasi Partiler Kanunu'nun 81. Maddesinin Anayasaya aykırı hale geldiğini, dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nce iptali için herhangi bir engel kalmadığını ifade etmekte ve sözkonusu

⁶⁷³ **ORAN**; 2003 (a), s.73.

⁶⁷⁴ **ORAN**; a.g.m., 1994, s.298-299.

⁶⁷⁵ **ÇAVUŞOĞLU**; a.g.e., s.136.

⁶⁷⁶ **KOÇAK**; a.g.e., s.144.

⁶⁷⁷ **ORAN**; 2004, s.83.

maddenin, Kopenhag Kriterlerine uygun hale getirilerek yeniden düzenlenmesi zorunluluğunu vurgulamaktadır.⁶⁷⁸

SPK'nun sözkonusu yasakları, Anayasa'nın 68 ile 69. Maddelerine dayandırılmaktadır. Nitekim Anayasa madde 68/4'te; "Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne,...aykırı olamaz..." denilmektedir. Madde 69/5'te ise; "Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir." denilmektedir. Anayasaya göre, bu partilerin kapatılması Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine ve Anayasa Mahkemesi'nce karara bağlanır.⁶⁷⁹

Böylesi bir tavrın, 'milli güvenlik devleti' kavramıyla, 'insan hakları devleti' kavramını ortadan kaldırdığını ifade eden B. Oran'a, 'demokratik çoğulcu devlet' kavramının da bu şekilde ortadan kaldırıldığı eklemesiyle katılmamak mümkün değildir. Nitekim benzer bir yaklaşımla A. Yılmaz da Türk demokratik sisteminde, sosyalist ve komünist partiler gibi radikal partilerin yasaklanmış olmasını, etnik ayrımcılığı destekleyen unsurlardan saymaktadır.⁶⁸⁰ Ancak bir de sorunun egemenlik tehdidi yönü ile düşünmek gereklidir. Nitekim Türkiye'de "ulus devletin sermaye, bilgi akışı, çevre, silah üretimi ve terör gibi sorunlarla bir anlamda üstten aşınması gündemdeyken, etnik boyutuyla mikro milliyetçilik hareketiyle de alttan aşınması" sözkonusudur.⁶⁸¹

Anayasa Mahkemesi 1993'te aldığı bir parti kapatma davası kararında; "Devlet yapısında 'bölünmez bütünlük' ilkesi; egemenliğin, ulus ve ülke bütünlüğünden oluşan tek bir devlet yapısıyla bütünleşmesini gerektirir... 'Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü' kuralı, azınlık yaratılmamasını, bölgecilik ve ırkçılık yapılmamasını ve eşitlik ilkesinin korunmasını içermektedir."⁶⁸² demek suretiyle daha önceki bir kararında da ifade ettiği; devletin tek, ülkenin tüm ve ulusun bir olduğu görüşünü⁶⁸³ yinelemiştir. Millet halk ve devleti birbirinden ayrı düşünmek, bir millet için devletin olmaması, bir devlet için birleşmiş bir halkının dolayısıyla milletinin olmaması, ancak azınlık varlığı ile veya bunalım dönemlerinde (zamanda veya mekanda marjinallik hallerinde) bahsetmenin

⁶⁷⁸ KOÇAK; a.g.e., s.144.

⁶⁷⁹ Siyasi Partilerin Kapatılması hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. KOÇAK; a.g.e., s.132-167.

⁶⁸⁰ YILMAZ, A.; a.g.e., s.61.

⁶⁸¹ BAYDUR; a.g.m., s.254.

⁶⁸² AMK., T.23.11.1993, E:1993/1 (parti kapatma), K:1993/2, AMKD, S:30, C:2, s.914.

⁶⁸³ AMK., T.10.7.1992, E:1991/2 (Siyasi Parti-Kapatma), K:1992/1, R.G. 25.10.1992-21386, s.88. Akt.

KOÇAK; a.g.e., s.139 ve ORAN; 2004, s.95.

mümkün olabileceği düşünülür.⁶⁸⁴ Oysa devletin gelişme süreci halkı “ethnos” olarak ve “Laos” olarak bir bütün içinde kaynaştırma imkanı sağlar.⁶⁸⁵ Ulusun tek olması ile bir(lik) olması aynı şey değildir.⁶⁸⁶ ‘Tek’ olma üzerinde ısrarla duran bir devlet algısı, azınlık ulusları ve azınlık kültürleri ‘bir(lik)’ olma isteğinden uzaklaştırarak, tehlikeli ve çağdışı ve hoşgörüden uzak bir yaklaşımdır. Kymlicka’ya göre çokuluslu bir devlet içinde dayanışma ve ortak amaç duygusunu ilerletmenin geçerli bir yolu varsa, bu ulusal kimliklerin boyun eğdirilmesinden değil, uzlaştırılmasından geçer. Farklı ulusal gruplardan oluşmuş halk, ancak büyük siyasi yapılanmayı, kimliğine boyun eğdirilen değil, kimliğinin besleneceği bir bağlam olarak görürse bu yapıya bağlılık gösterecektir.⁶⁸⁷

Anayasa Mahkemesi 1993’teki kararında, esasa ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede Türk ulusunu, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması sonucu kazanılan Misak-ı Milli ile çizilen vatan toprakları üzerinde çeşitli etnik kökenden gelen insanların gönül birliği ile oluşturdukları ortak bir kültür ve kimliğe sahip bir bütün olarak nitelemiştir. Buna istinaden Yüksek Mahkeme, ulusal birliğin devleti kuran ve ulusu oluşturan topluluk ya da bireylerin etnik kökeni ne olursa olsun yurttaşlık kurumu ve ayrımsız birliktelikleri sayesinde gerçekleştiğini belirtmekle birlikte, Türk ulusu içinde farklı kökenlerden insanların mevcut bulunduğunu ancak, ırk ve dil farklılıklarına dayanarak azınlık yaratmanın bütünlük ilkesi ile bağdaşmadığını, sınırsız hakların, sınırlı haklara ve ulusun kendisinin azınlığa dönüştürülme çabalarının anlamsızlığını vurgulamıştır.

Kararda ayrıca ‘dil’ sorununa yönelik olarak Mahkemenin Anayasa yorumunu yansıtan ibareler de bulunmaktadır. Buna göre, kapalı ve özel ortamlarda, ev ve işyerleri ile basın ve sanat alanında yerel dillerin kullanılmasının yasak olmadığı ancak, etnik grupların kendi aralarında kullandıkları yerel dillerin resmi dil yerine, ortak iletişim ve çağdaş eğitim aracı olarak tanınması Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu’na aykırı olduğu ifade edilmiştir.⁶⁸⁸

Azınlık haklarına yönelik olarak Danıştay ve Yargıtay’ın tutumu da Türkiye’de bu hakların tanınması ve korunması hususuna ışık tutacaktır. Ancak bu Yüksek Mahkemeler’e

⁶⁸⁴ **BEDARIDA**, François – **ROUSSELLIE**, Nicolas; “ Milletler, Halklar ve Devletler ”, Çev.: Bahaeddin Yedi yıldız, Belleten, C: LXV, S: 242, Nisan 2001, s.329.

⁶⁸⁵ **BEDARIDA** – **ROUSSELLIE**; a.g.m., s.318.

⁶⁸⁶ Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu “Azınlık Hakları ve Kültürel haklar Çalışma Grubu”nun Ekim 2004 tarihli Raporu.

⁶⁸⁷ **KYMLICKA**; a.g.e., s.286-287.

⁶⁸⁸ AMK., T.23.11.1993, E:1993/1 (parti kapatma), K:1993/2, AMKD, S:30, C:2, s.841-935.

dair içtihat örnekleri, bu konuda öncelikle, gayrimüslim vakıfları sorununun ya da daha bilinen adıyla 1936 Beyannamesi olaylarının açıklanmasını gerektirmektedir.⁶⁸⁹

Ulusal Kurtuluş Devrimi yasaları arasında olup, 1936'da yürürlüğe giren ve halen yürürlükte bulunan 1935 tarihli Vakıflar Kanunu ile, bu tarihte tüm vakıflardan ellerindeki taşınmazların listeleneceği bir mal beyannamesi istemiştir. Esasen amaçlanan İslami kanadın ekonomik kaynaklarını eritecek düzenlemelerin yapılması iken dönem koşulları nedeniyle beyannameler unutulmuştur. 1970'lerde Kıbrıs sorununun⁶⁹⁰ güncelleşmesi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Rum vakıfları dolayısıyla Yunanistan üzerinde baskı oluşturmak amacıyla gayrimüslim vakıflarından 'vakıfname ya da vakıf senetlerini' istemeye başlamıştır. Ancak bu vakıflar Osmanlı dönemindeki usul gereği, tek tek padişah fermanı ile kurulmuş olduklarından böyle bir belgeleri bulunmamaktadır. Artık Türk vatandaşı statüsündeki bu kişiler, Medeni Kanun'un 101. maddesi gereğince eski vakfı lağvedip, vakıf senedi elde edecek şekilde yeni bir vakıf da kuramamaktadırlar. Çünkü Kanun'un ilgili maddesi, belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamayacağına hükmetmektedir. Esasen Lozan Anlaşması'nın 37. maddesi gereği Türkiye'de hiçbir yasa veya resmi işlem vb. Lozan'ın 38-44. maddelerine aykırı olaayacağına hükmetmiştir. Ayrıca Anlaşma'nın 40 ve 42. maddeleri gayrimüslimlere her türlü kurum ve yeni vakıflar kurma hakkını tanımaktadır. Ancak dönem yürürlüğü bu şekilde işlememiş, önce Vakıflar Genel Müdürlüğü 1936'da verilen beyannameleri bu vakıfların vakıf senedi olarak kabul edeceğini bildirmiş ve bunların 1936'dan sonra edindiği mallara, sözkonusu mallar 1936 mal beyannamesinde kayıtlı olmadığı ve bu beyannamede vakıfların taşınmaz mal edinebileceklerine dair bir hüküm bulunmadığı gerekçesiyle, el konulacağını ilan etmiş ardından da sözkonusu taşınmazlara el koymaya başlamıştır. El konulan mallar, onları satmış bulunan sahiplerine veya mirasçılarına bedelsiz olarak iade edilmiş, herhangi bir muhatap bulunmadığı halde de yine bedelsiz olarak hazineye intikal ettirilmiştir.

Bu konuda Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nce, Balıklı Rum Hastanesi Vakfı ile ilgili olarak oybirliği ile alınan, 06.07.1971 tarihli ve 4449 E, 4399 K sayılı ilamın gerekçesinde; "Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisapları men edilmiştir..." denilmekte, aynı ibareler Hukuk Genel Kurulu'nun 1971/2-820 Esas, 1974/505 Karar sayılı ve 08.05.1974 tarihli kararında da aynen tekrar edilmiştir.

⁶⁸⁹ **ORAN**; 2004, s.100 vd., **ORAN**; 2003 (a), s.115-116.

⁶⁹⁰ Bu sorun 1950'lerden itibaren varlık göstermiş ve bu tarihten sonra, devletin azınlıklar politikasında bir değişim yaşanmıştır. **ÖKTEM**, Emre; Yeni Aktüel Dergisi'ne Röportaj, S:2, 26 Temmuz-1 Ağustos 2005, s.88.

Yargıtay 1. Hukuk Dairesi'nce alınan bir karar, konunun hiç de hassas düşünülmediğini gösterir niteliktedir. Bu kararda; "...Gerek 16 Şubat 1328 sayılı kanun ve gerekse 2762 sayılı kanunun 44. maddesindeki koşullar dışında, yabancıların Türkiye'de mal edinmeleri yasaklanmış olup..." denildikten sonra temyiz itirazları reddedilmektedir. (Yargıtay 1. Hukuk Dairesi, 24.06.1975, no.3648-6594).

Burada yapılan düşündürücü bir hatadır. Çünkü yabancılar ile azınlıklar arasında sahip olunan haklar bakımından hiçbir ilişki ve benzerlik sözkonusu değildir.⁶⁹¹ Bu kararın düzeltilmesi istemi ile yapılan başvuru üzerine aynı Daire'nin kararı daha da ilgi çekicidir. Buna göre: "Davalı mülhak vakfın Türk vatandaşları tarafından kurulmuş olmasına karşın onama kararında 'yabancıların Türkiye'de taşınmaz mal edinmelerini yasaklayan yasalardan sözedilmesi' bir yanılğı sonucudur. (Bu nedenle o tümcenin) düzeltme yoluyla ilamdan çıkarılmasına, bunun dışında...düzeltme isteğinin reddine..." karar verilmiştir. (11.12.1975, E:975/11168; K:975/12352 sayılı karar). Ancak Türkiye'de azınlık ile yabancı kavramlarının aynı kabul edilmesi tavrı, "yabancılar tarafından açılmış özel okullar"a "Türk müdür başyardımcısı" atanmasına ilişkin olan ve bu müdür başyardımcısının 'Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu' olması gerektiğine hükmeden 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun madde 24/1'i uygulamada azınlık vatandaşlara ait özel okullar için de sözkonusu edilmektedir.⁶⁹²

Azınlık mallarına ilişkin soruna geri dönecek olursak, Danıştay'ın bu konudaki tutumunun çok keskin olarak, Kıbrıs sorununun ortaya çıkması ile değişmiş olduğu görülecektir. Bu sorunun ortaya çıkmasından önce Danıştay 12. Dairesi'nin verdiği bir kararında; "...gerek Vakıflar Kanunu'nda gerek diğer mevzuatta cemaat vakıflarının yeni akar inşa edemeyeceklerine dair men edici başkaca bir hüküm de bulunmadığından...davacı vakfın Kanun tarafından men edilmemiş bulunan bütün tasarrufları yapmaya yetkili olduğunu kabul etmek zorunda olup, davalı idarece yeni akar inşasına izin verilmesinde de hukuka uyarlık görülmemiştir." denilmektedir (02.03.1970 tarih ve E 1969/337, K 1970/391 sayılı karar).

Ancak bundan sonra, 21.06.1976 tarihinde verdiği E.1975/1181, K.1976/1508 sayılı kararında Danıştay 12. Dairesi; "Bakılan davada davacı vakıf, vakfiye yerine geçmek üzere verdikleri beyannamede (1936 Beyannamesi) vakfın yeni taşınmazlar edinebileceği yolunda hüküm bulunduğunu iddia edememekte ve kanıtlayamamaktadır. Bu itibarla

⁶⁹¹ **DİKİCİ**, Mehmet; Uyum Yasaları (Yabancıların Mülk Edinmeleri ve Azınlık Vakıfları), Çatı Kitapları, İstanbul, 2005, s.42.

⁶⁹² Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu "Azınlık Hakları ve Kültürel haklar Çalışma Grubu" nun Ekim 2004 tarihli Raporu.

vasiyet yoluyla bağışlanan taşınmazın tapuya tescili için izin belgesi verilmesi yolundaki istemin reddine ilişkin davalı idare işleminde yasalara aykırılık görülmemiştir.” Hükmüne varmıştır.⁶⁹³

Ağustos 2002’de çıkarılan 4771 sayılı yasa ve bunun Ocak 2003’te düzeltilen hali olan 4778 sayılı yasa ile azınlık vakıfları, tapulu olmayan malları için dahi tescil başvurusunda bulunabilme hakkına kavuşmuşlardır.⁶⁹⁴

Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinme Yönetmeliği’nde, şu an için faaliyette bulunan yüzatmış adet cemaat vakfı sayılmaktadır.

Türkiye’de uygulanagelen azınlık politikası geleneği, Avrupa’da 1990 başlarında yaşanan etnik, kültürel ve dinsel boyutlu ve azınlık kaynaklı çatışmalar sonucu, bu bölgelerde geliştirilen azınlık politikalarının tam tersi bir yönde, uzun süre devam ettirildikten sonra, 2000’li yılların hemen başından itibaren bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim sürecinin temelinde, ülkenin Avrupa Birliği üyeliğine kabul edilme istemi yer almaktadır.⁶⁹⁵ Ancak, 1800’lerin başından beri kabul edilen ve artık gelenekselleşen ‘çağa ayak uydurma’ arzusu ile entellektüel bakışların tabandan genişlemesi de bu gelişmelerde etken olmaktadır.

Çalışmanın bu aşamasında, şuanda insan ve azınlık hakları bakımından farklı bir noktada bulunan Türkiye’nin göstermiş olduğu son dönem gelişmelerine göz atmakta fayda görülmektedir:

Ülkemizde son dönemlerde yaşanan siyasal, toplumsal ve özellikle ekonomik anlamda önemli buhranlar, toplumca bir refah aygıtı olarak görülen Avrupa Birliği’nin halk tarafından, Birlik üyeliğine yönelik siyasetin de hükümetler tarafından benimsenmesine neden olmuştur. 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi’nde resmen Avrupa Birliği’ne aday ülke ilan edilen Türkiye, bu tarihten itibaren, mevzuatını Kopenhag siyasi kriterlerine göre düzenlemek için uzun ve zorlu bir sürece girmiştir. Sözkonusu süreç, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday ülke statüsüne kavuştuğu 1999 Helsinki Zirvesi ile başlamış, öncelikle de Avrupa Birliği’nce hazırlanıp, Türkiye için bir ‘yol haritası’ niteliğinde olan ve üyelik koşullarının öngörülen sürelerde yerine getirilmesini talep eden Katılım Ortaklığı Belgesi, 2000 yılının Aralık ayında kabul edilmiştir. Buna karşılık Türkiye 2001 Mart’ta bir Ulusal Program yayınlamıştır. Ulusal Program ile, hangi mevzuatın ne kadar sürede değiştirilerek Avrupa Birliği mevzuatına uyumlu hale getirileceği ilan edilmiştir. Taahhüt edilen

⁶⁹³ Sözkonusu kararlar için bkz. **ORAN**; 2004, s.103-104.

⁶⁹⁴ **ORAN**; 2004, s.103.

⁶⁹⁵ **ORAN**; 2004, s.112.

gelişmeler, Avrupa Birliği tarafından yıllık olarak yayınlanan İlerleme Raporlarında değerlendirilmektedir.⁶⁹⁶

Bu bağlamda yapılan hararetli çalışmaların önemli bir kısmı -Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen devletlere koşulan Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi şartı nedeniyle- insan hakları, dolayısıyla azınlık haklarına yöneliktir.

Öyle ki Anayasada Ekim 2001'de yapılan değişikliklere⁶⁹⁷ paralel olarak, Şubat 2002'den itibaren -Türkiye'ye sunulan Katılım Ortaklığı Belgesi rehberliğinde hazırlanan- AB uyum paketlerinin yedide beşi, insan ve azınlık haklarına yönelik hükümler taşımaktadır.

Bu çerçevede gerçekleştirilen ilk faaliyet **3 Ekim 2001**'de⁶⁹⁸ Anayasa'nın 34 maddesini kapsayan bir reform paketi niteliğindeki, 4709 sayılı kanunun TBMM'de kabul edilmesi⁶⁹⁹ olmuştur. Sözkonusu değişiklikler şu şekilde özetlenebilir^{700,701}:

1. Anayasa'nın Başlangıç metninin 5. Fıkrasında geçen 'hiçbir düşünce ve mülahaza korunma görmez' yerine 'hiçbir faaliyet korunma görmez' ibaresi getirilerek, düşünce özgürlüğünün sınırları genişletilmiş, madde 25'teki düşünce özgürlüğü ile uyum sağlanmıştır.⁷⁰²

⁶⁹⁶ **ORAN**; 2004, s.112.

⁶⁹⁷ İ. Ö. Kaboğlu'na göre bu değişiklikleri, halkın demokratikleşme ve özgürleşme beklentisi ile Hükümet çevrelerinin Avrupa Birliği beklentisi şekillendirmiştir. **KABOĞLU**, İbrahim Ö.; "2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal-üstü Etkiden Ulusal Tepkiye", Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi'nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49, s.107.

⁶⁹⁸ 2001 Anayasa değişiklikleri esasen iki kez yapılmıştır. Bunlardan ilki 3 Ekim 2001'de, ikincisi ise 21 Kasım 2001'de olmuştur. İkinci değişiklik sadece madde 86'ya ilişkin olarak yapılan bir mini reform paketidir.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin; "2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (AY. Md.13)" Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi'nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49, s.183.

⁶⁹⁹ R.G., 17.10.2001, S.24556.

⁷⁰⁰ **NİRAY**, Nasır; "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Hak ve Özgürlüklere Yansımaları", Akademik Araştırmalar Dergisi, S:16, Y:4, Şubat-Nisan 2003, s.4-10, **GİRİTLİ**, İsmet; "2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansımaları", Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi'nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49, s.90-103, **ORAN**; 2004, s.113-115.

⁷⁰¹ Sözkonusu değişiklikler için bkz. www.tbmm.gov.tr, www.belgenet.com.tr.

⁷⁰² Bu ibare değişikliğinin hiçbir yenilik getirmediği, hiçbir hukuki sonuç getirmediği görüşleri için bkz.

GÖZLER, Kemal; "3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği", Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi'nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49, s.326.

2. Anayasa'nın temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması düzenlediği 13. maddede yer alan gerekçeler kaldırılarak, bu hak ve özgürlüklerin özlerine dokunulmadan ve sadece Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve yine sadece kanunla sınırlanabileceği hükmü getirilmiştir. Bu kanunun ise hiçbir biçimde hakkın özüne dokunamayacağı, demokratik toplum düzenine aykırı bir sınırlama öngöremeyeceği ve laiklik ilkesi gereklerine aykırı olamayacağı kabul edilmiştir. Ayrıca sınırlamada ölçülülük ilkesi esastır. Bu sayede hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin sınır daraltılarak, bu temel hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmiştir. Bu konuda getirilen yenilikler ve değişimler, uygar dünyanın ulaştığı düzeyde bir hukuk devleti ölçütünü sağlamıştır⁷⁰³.

3. “Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılması” başlıklı madde 14 baştan başa yeniden düzenlenmiş, tanınan hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılma adledilen alanı “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.” şekline getirilerek oldukça daraltılmıştır.⁷⁰⁴ Önemli bir nokta olarak ‘insan haklarına dayanan devlet’ anlayışının, bu değişiklikte tekrar ifade edilmesine işaret etmek gereklidir.

4. “Kişi Hürriyeti ve Güvenliği” başlıklı madde 19’un 5. ve 6. fıkraları yeniden düzenlenmiş, yakalanan veya tutuklanan kişilerin, bireysel ve toplu işlenen suçlarda mahkeme karşısına çıkarılma süreleri azaltılarak ve bu kişilerin durumunun hemen yakınlarına hemen bildirilmesine hükmedilerek, işkencenin önlenmesi yönünde önemli bir gelişme sağlanmıştır.

5. “Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti” başlıklı madde 26’nın 2. Fıkrası değiştirilirken, 3. Fıkra mülga edilmiştir. Değişiklik getirilen 2. Fıkraya, bu hürriyetlerin kullanılmasında ekstradan “Cumhuriyetin temel nitelikleri ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması,..” sınırlamaları getirilmiştir. 3. Fıkranın mülgasıyla ise sözkonusu hürriyetlerin ifasında öngörülen ‘dil’ kısıtının kaldırılması, konumuz açısından

⁷⁰³ **EROĞUL**, Cem; “Altıncı Anayasa Değişikliği”, Mülkiye Dergisi, XXV/231, Ankara, 2001, s.274-275.

⁷⁰⁴ Ancak bu maddenin içeriğinden temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının sınırlanmasında ‘dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurma amacı’ ibaresinin çıkarılması, sözkonusu ibarelerin ayrımcılığı önleme, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü sağlama fonksiyonunun saf dışı edilmesi nedeniyle eleştirilebilmektedir. **YETKİN**, Çetin; “Anayasa Değişikliklerinin Hak ve Özgürlüklere Olumsuz Etkileri”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49, s.317.

en önemli gelişmedir. Bu sayede, günlük yaşamda vatandaşların farklı dil, lehçe ve ağızları kullanması, kamu alanı dışında, kabul edilmiştir.⁷⁰⁵

6. “Basın Hürriyeti” başlıklı 28. maddenin “Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz” içerikli 2. Fıkrası mülga edilmiştir. Yapılan değişiklikle, Türkiye’de konuşulan her dilde televizyon ve radyo yayını yapılması ve süreli veya süresiz yayınların basılması yolu açılmıştır.

7. “Dernek Kurma Hürriyeti” başlıklı madde 33/1 değiştirilerek “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir.” hükmü “bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir” eklemesiyle genişletilmiş, dernek kurma kolaylaştırılmıştır.

8. “Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar” başlıklı madde 69’a ‘yasaklanan fiillerin odağına ilişkin kriterler’ eklenmiş, ‘fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği’, ‘fiillerin doğrudan doğruya parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği taktirde’ gibi parti kapatmayı zorlaştıracak ibareler getirilmiştir.⁷⁰⁶ Bu konuda ayrıca önemli bir gelişim sağlanarak, siyasi partilere uygulanacak kapatma müeyyidesine alternatif olarak ‘devlet yardımından yoksun bırakılma’ cezası getirilmiş, bu sayede siyasi partilerin varlığını sürdürmelerine imkan tanınmıştır.

Anayasa reformu bundan sonra *Mayıs 2004*’te yapılan 10 maddelik değişiklik paketi ile devam etmiştir. Buna göre:

1. “Basın Araçlarının Korunması” başlıklı madde 30; “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve milli güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkum olma hariç” ibaresi ya da sınırlama genişliği, “Kanuna uygun olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz.” haline getirilerek, özgürlük alanı lehine daraltılmıştır.

2. “Milletlerarası Andlaşmaları Uygun Bulma” başlıklı madde 90’ın sonuna; “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” hükmü eklenmiştir. Bu sayede Lozan Andlaşması ile herhangi bir iç hukuk enstrümanının çakıştığı noktada Lozan Andlaşmasına öncelik verilecektir.

Avrupa birliği’ne uyum sürecinde yapılan hazırlıklar, Anayasa’da yapılan değişikliklerin mevzuata uyarlanması gerekliliği ile, pek çok yasanın da değişmesini

⁷⁰⁵ ORAN; 2004, s.114.

⁷⁰⁶ NİRAY; a.g.m., s.8-9.

tetiklemiştir. Özellikle bireysel hak ve özgürlüklerle ilgili mevzuatın pek çok hükmünün iyileştirildiği Uyum paketleriyle getirilen değişiklikler şöyle özetlenebilir:⁷⁰⁷

I. Uyum Paketi (06.02.2002): “Mini Demokrasi Paketi” adıyla anılan ilk AB uyum paketi ile düşünce özgürlüğü konusunda önemli adımlar atılmıştır. TCK’nın 159. ve 312. maddeleri ile Terörle Mücadele Yasası’nın 7’nci ve 8’inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Hapis cezası süreleri düşürülmüş, D.G.M.’lerde 15 güne kadar uzatılan gözaltı süresi 4 güne indirilmiştir. Özel hayatın gizliliği, haberleşme ve konut dokunulmazlığına güvence getirilmiştir. Konumuzla ilgili olarak en önemli değişiklik ise TCK madde 312’ye ‘halkın bir kısmını aşağılayıcı ve insan onurunu zedeleyecek bir şekilde tahkir’ etmenin yasaklanması olmuştur. Böylece ülkede yaşayan azınlık unsurlar için kullanılabilen aşağılayıcı ve onur kırıcı tabirler cezalandırılacaktır.

II. Uyum Paketi (26.02.2002): 9 Nisan 2002’de yürürlüğe giren II. Paketle, Dernekler Yasası ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu değiştirilmiş, bu konulardaki sınırlamalar azaltılmıştır. Ayrıca, işkence ve kötü muamele sebebiyle AIHM’nin hükmettiği tazminatların, bu suçları işleyen görevlilere ödettirilmesi düzenlenmiş, Partilerin kapatılması zorlaştırılmış, Basın Kanunu’ndaki “yasaklanmış dil” kavramı kaldırılmıştır.

III. Uyum Paketi (03.08.2002): 9 Ağustos 2002’de yasalaşan üçüncü uyum paketi ile Azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmelerinin önündeki engeller kaldırılarak, bunların Bakanlar Kurulu kararıyla taşınmaz edinebilmeleri sağlanmıştır. Radyo ve televizyonlarda Kürtçe yayın yapılmasına ilişkin düzenleme hayata geçirilmiştir. Lozan Antlaşması’nda zaten var olan ancak uygulanmayan, “Herhangi bir Türk uyruğunun...basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği dili kullanabilmesi”ne dair hak, 3. Uyum Paketinde kabul edilen değişiklikle, 13.4.1994 tarihli ve 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanununun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasına aşağıdaki hükümler eklenerek tekrar ele alınmıştır:

“Ayrıca, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir. Bu yayınlar, Cumhuriyetin Anayasada belirtilen temel niteliklerine, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olamaz. Bu yayınların yapılmasına ve denetimine ilişkin usul ve esaslar, Üst Kurulca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.”⁷⁰⁸

⁷⁰⁷ Daha geniş bir açıklama için bkz. <http://www.ntvmsnbc.com/news/288364.asp>, **ORAN**; 2004, s.116-118.

⁷⁰⁸ R.G.: 09.08.2002, S.24841.

Yine, Yabancı Dilde Eğitim ve Öğretim Yasası'nda yapılan değişikliklerle, Türk vatandaşlarınca geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve diyalektlerin öğrenilmesindeki sınırlamalar kaldırılmıştır.⁷⁰⁹ Bunun yanında, TCK'nun 159. Maddesi değiştirilerek ifade özgürlüğü AİHS standardına getirilmiştir.

Gelecekteki gelişmeler üzerinde önemli etkileri olacağı öngörülebilen bir değişiklik de CMUK'nda yapılan bir değişiklikle, medeni hukuk ve ceza hukuku davalarının yeniden görülebilmemesinin mümkün kılınmasıdır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye aleyhine verdiği kararların yeniden yargılama sebebi sayılmasına ilişkin değişiklik de yine bu paketle yürürlüğe sokulmuştur.

IV. Uyum Paketi (02.01.2003): 2003 yılı AB uyum paketleri açısından oldukça verimliydi. Yılın ilk 7 ayında dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci uyum paketleri Meclis'ten geçti. Gözaltı koşullarının iyileştirilmesi ve işkenceyle mücadelede etkinlik kazandırılması amacıyla, çeşitli kanunlarda değişiklikler yapılan dördüncü uyum paketi, 11 Ocak 2003'te yürürlüğe girmiştir. Kopenhag Paketi olarak da bilinen Dördüncü uyum paketi ile örgütlenme özgürlüğü geliştirilirken, cemaat vakıflarının mülk edinmesi de Vakıflar Kanunu'nun tekrar değiştirilmesi ile biraz daha kolaylaştırılmıştır. Artık azınlık vakıfları Bakanlar Kurulunun değil, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün izni ile taşınmaz mal edinebileceklerdir. 24 Ocak 2003 tarihinde "Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri, Bunlar Üzerinde Tasarrufta Bulunmaları ve Tasarrufları Altında Bulunan Taşınmaz Malların Bu Vakıflar Adına Tescil Edilmesi Hakkında Yönetmelik" yürürlüğe girmiştir.

V. Uyum Paketi (23.01.2003): 4 Şubat 2003'te yürürlüğe giren beşinci uyum paketinin en önemli unsurunu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları uyarınca, Türkiye'de yargının yeniden yapılanmasının önünün açılması oluşturmuştur. CMUK ve HMUK değiştirilerek, paketin yürürlüğe girmesine kadar kesinleşmiş bulunan ve bu tarihten itibaren yapılan başvurulara ilişkin davaların yeniden görülebilmesi mümkün kılınmıştır.

VI. Uyum Paketi (19.06.2003): Bu paket 19 Temmuz 2003'te yürürlüğe girdi. Burada, Terörle Mücadele Kanunu'nun 8'inci maddesi kaldırılmış, bu sayede ifade özgürlüğünün alanı genişletilmiştir. Ayrıca bu kanunda yapılmış bulunan terör tanımında, şiddet ve zor kullanma bir önkoşul olarak konulmuştur. Radyo ve Televizyon Kurumları Kurulu ve Yayın Kanununda yapılan değişiklikle, günlük yaşamda kullanılan farklı dil ve lehçelerde

⁷⁰⁹ Kürtçe eğitim yapılabilmesi tartışmalarına, bir dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi için gerekli nitelikleri (fonetik, morfoloji, leksikoloji, sentaks, vurgu) yönünden eksik olması nedeniyle Kürtçe'nin eğitim dili olarak kullanılamayacağı görüşü ve araştırmaları için bkz. TAŞCI, Yasemin; "Kürtçe Eğitim Üzerine Notlar", Türk Kültürü, S:470, Y:XL, Haziran 2002, s.341 vd.

yayının yasal güvenceye kavuşturulmuş böylece özel radyo ve televizyon kanallarının çeşitli dillerde yayın yapması mümkün kılınmıştır. Yasak dillerde yayın yapma yasağını ilk olarak ortadan kaldıran aslında ikinci paketti. Ancak uygulamada çeşitli yasaklarla karşılaşılınca 3. pakette tekrar ele alınmıştı. Sözkonusu haklar bu pakette ikinci kez yasaklardan arındırılmıştır. İmar yasasında yapılan değişiklikle, dini ibadet yerlerinin açılması da kolaylaştırılmıştır. Nüfus Yasası değiştirilerek, 'isim' konulmasındaki kısıtlamalar ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca azınlık vakıflarının kullandıkları malları tescil süreleri uzatılmıştır.

VII. Uyum Paketi (30.07.2003): 30 Temmuz 2003'te Meclis'ten geçen ve 7 Ağustos 2003'te yürürlüğe giren yedinci uyum paketinde, Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve lehçelerin özel dersanelerde öğretilmesine ilişkin düzenlemeler tamamlanmış, mevcut dil kursları içinde bu amaçla özel sınıf açılması mümkün kılınmıştır. TCK'nun 159. Maddesi değiştirilerek 'Türklüğe, Cumhuriyete vb. hakaret' cezası azaltılmış, ifade özgürlüğünün alanı genişletilerek, hakaret amaçlı olmayan eleştiriler bu özgürlük kapsamına alınmıştır. TCK madde 169 değişikliği ile, terörist örgüte yardım konusu daraltılmıştır. CMUK'a eklenen madde ile işkence ve kötü muamele davalarının ivedilikle görülmesi sağlanmış, Dernekler Yasası değiştirilerek tüzel kişilerin de dernek kurmalarına izin verilmiştir.

5 Kasım 2003'te açıklanan İlerleme Raporu'nda altı çizilen konular, yeni AB uyum paketleri olarak gündeme geldi. Yüksek Askeri Şura kararlarının yargı denetimine açılması ve cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlandırılması, DGM'lerin kaldırılması ve YÖK'te bulunan asker üyenin de çıkarılmasının öngörüldüğü **sekizinci paket** 22 Mayıs 2004'te yürürlüğe girerken, bu anayasa değişikliklerine paralel **dokuzuncu paket** hazırlandı. Ancak bu paketlerde azınlık haklarına dair doğrudan bir düzenleme görülmemektedir.

SONUÇ

Ulus devletlerde, paylaşılan siyasi kimlik, tarihin, dilin ve dinin ortaklığından türer. Günümüz devlet yapılanmaları da bu doğrultuda oluşturulmuştur. Sözkonusu ortak noktalardan, genelde başat toplumunun niteliğini simgeleyeni, devletin de egemen kanadına işaret etmektedir. Yani çoğunluğun ortak noktası din ise, bu dine mensup olanlar, dil ise, bu dile sahip olanlar, tarih ise, bu tarihe dahil olanlar devlet idaresinde hakim olmaktadır. Ancak hiçbir devlet tek dine, tek dile ya da tek tarihsel arka plana sahip üyelere oluşmamakta, halklar kendi içinde çeşitli nitelikler göstermektedir. Bu farklılıklar ise azınlık sorununu meydana getirmektedir.

Farklılıkların varlığı, sözkonusu ulus devletin oluşma, gelişme ve hatta olgunlaşma sürecinden kaynaklanabilir. Ancak sorunun kaynağı, farklılığın var olması değil, negatif yönüyle hissedilmesidir. Heterojen bir toplumda her kesimin kendi yönetiminde söz sahibi olması ve toplumsal yaşamda herhangi bir ayrıma maruz kalmadan tüm haklardan yararlanabilmesi, işte bu negatif durumu engelleyecektir.

İnsanlık tarihinin en eski sorunlarından biri olan azınlıklar sorunu, günümüzde de tüm açıklığıyla yaşanmaktadır. Bu sorun dünyanın her yerinde, tüm devletlerde, halklar, gruplar ve bireyler düzeyinde olabilmektedir. Bu yönüyle de evrensel bir insan hakları sorunu niteliğine sahiptir.

20. y.y. sonlarına gelindiğinde, ulus devletleri tehdit boyutuna ulaşan, bunun yanında iletişim araçlarının gelişimi sayesinde tüm dünyada izlenebilen insanlıkdışı olaylar, azınlıklar konusunda ulusal ve uluslararası platformlarda yeni çözüm arayışlarını tetiklemiştir. Doğu Bloku ülkelerinin parçalanması ile ortaya çıkan yeni ulus devletlerin içinde kalan azınlık unsurlar, self determinasyon hakkını kullanma hakkını talep eden halklar, azınlıklar konusunda yapılan çalışmaların boyut değiştirmesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslar arası hukuk alanında genel eğilim azınlık haklarının, dolaylı olarak, temel insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi suretiyle korunabileceği yönündedir. 1960 sonlarında kolonyal devrin kapanması sürecinde ise azınlık hakları konusunda daha etkin çözüm arayışları baş göstermiştir. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar ve daha fazlası 1990'larda aktif hale gelebilmiştir.

Bugün, Avrupa Konseyi çalışmaları sonucunda ortaya konan Çerçeve Sözleşme başta olmak üzere, pek çok uluslar arası ve uluslar üstü dökümanda, azınlıklar ve hakları özel olarak konu edilmiştir. Bu çalışmaların temel amacı, her devletin kendi egemenlik alanında kabul edilen azınlık unsurların temel haklarına standartlar kazandırmaktır. Bu sayede, her

devlet için farklı düzey ve sorunlara mahzar olan azınlıklar konusunda, devletlerin geniş inisiyatif alanı daraltılmaktadır.

Türkiye’de azınlıklar meselesi (her ne kadar yüzyıllardır farklı dil, din, ırk ve kültüre mensup topluluk bir arada yaşamış olsa da), Batı tarihine nazaran, oldukça yeni bir konudur. Osmanlı İmparatorluğu’nun son onbeş-yirmi yılında sözcük itibariyle kullanılmaya başlanan azınlık olgusu, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra ise önemli bir sorun boyuta taşınmıştır. Bu durumun nedeni, yeni kurulan ulus devletinin, var olma ve bunu sürdürebilme çabaları içinde, dönemin hakim ideolojileri etkisine girmesidir.

Bugün azınlık hakları konusunda dünyada yaşanan değişimin Türkiye’deki zihniyetlerde de gerçekleşmesi için, öncelikle, Tanzimat ile başlayıp yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sürecinde yapılandırılmaya çalışılan her türlü siyasi anlayışın, dolayısıyla ‘ulus’ anlayışının, dönemin bireysel ve grupsal çıkarlarını temsil ettiği öngörülmelidir.

Türkiye’nin azınlıklar hukuku, Kurtuluş Savaşı sonunda imzalanan Lozan Anlaşması’na dayanmaktadır. Bu anlaşmaya göre ise Türkiye’de azınlık statüsünde bulunan vatandaşlar etnik köken, dil, ırk veya kültür değil din unsuruna göre belirlenmiştir. Anlaşmanın öngördüğü ve gayrimüslim vatandaşlara tanınan azınlık hakları esasen Türkiye Cumhuriyetinin tüm vatandaşlarının sahip olduğu hak ve özgürlüklerdendir. Anlaşmada tanınan herhangi bir özel azınlık hakkı sözkonusu değildir. Ancak bu vatandaşların ayrımcılığa ve asimilasyona karşı korunmasını öngörülmüştür.

Türkiye’de sayısı elliye bulan farklı nitelikte topluluktan bahsedilmektedir. Böylesi bir büyüklükte birliği ve dayanışmayı temin ederek toplumsal mutabakatı sağlamak, bu unsurların her birini memnun etmek, ancak demokratik siyaset ile mümkün olabilir.

Çoğulcu toplum yapısına uygun demokrasi anlayışı, bütünselleştirici değil, farklı kimlik konumları arasındaki ilişkiyi düzenleyici nitelikte olmalıdır. Çünkü demokrasinin ön koşulu bir kimliğin kendi kimliği üzerinde yaptığı savın diğer kimliklerin varlık koşullarını yok edici nitelikte olmamasıdır.

Bu bağlamda çoğunlukçu demokrasi, halk çoğunluğunun mutlak egemenliğine dayanan bir sayısal üstünlük rejimi olarak azınlıkta kalanlara hak ve özgürlük tanımamaktadır. Çoğulcu demokrasi de esasen çoğunluk iradesine dayanmakla beraber, çoğunluğun sınırsız iradesini kabul etmez. Bu anlayış, azınlığın da çoğunluk olabileceği hakkını öngören açık uçlu bir özgürlük kurgular. Çoğulculuk artık, insan hakları ve azınlık hakları hususlarında, bir temel kavram niteliğinde kabul edilmektedir.

Bu anlayış hukuka dayanan devlet düzenlerinde, anayasallık kavramına da yansımaktadır. Anayasallık kavramının referans noktası, yalnızca ortak kimlik değil,

farklılık taleplerini de kamusal alana taşıyan özne konumlarıdır. Bu bağlamda anayasanın kurucu ve düzenleyici işlevleri, ortak kimlikten farklılığa doğru kaymakta, anayasal devletin anlamında hem hukukun üstünlüğü ilkesi temelinde bireysel haklara saygılı, hem de farklılık taleplerinin demokratik platforma taşınmasını olanaklı kılacak demokratik devlet olarak değişmektedir.

Artık çokkültürlülüğü öncelikle bir değer artımı olarak, bu kültürlere mensup olanları da birer ‘insan’ olarak görmek, belki uygulamalı anlayışlarda da muharrik güç olabilir.

Türkiye’de bireysel özgürlüklere sahip olma, ekonomik ve toplumsal imkanlardan özgürce yararlanma, devlete, yani yönetime katılma ve kültürel çoğulculuk haklarının, yürürlükteki tüm yasaların ayrıntılı olarak incelenmesi ve bu ilkesel haklara uygun olarak yenilenmesi yoluyla, azınlık mensubu kişilerin hukuki statülerinin belirlenmesi ve bunların korunması gerekmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de yaşanan milliyetçilik tartışmaları etno-jeneolojik (soysopçu, secereci) boyuttan kurtularak, resmi söylemin kabul ettiği ‘Türk kimliği’ tarif edilmeli, yeni bir meşruluk zemini temellendirilmelidir. Buna bağlı olarak Türkiye koşullarına uygun yeni bir yurttaşlık felsefesi inşa edilmelidir. Ulusun da aslında bir azınlıklar koalisyonu olduğunun dinamiklerini yaratabilmek, sancısız bir uluslaşma sürecinin alt yapısı olabilir. Bu çerçevede, insana saygı ve kültürel çoğulculuk tabanına sarılmak gereklidir. Türkiye’nin evrensel boyutlu ilkeler ışığında aydınlanmak ve sui generis çözümler üretmek zorunda olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- ADANIR**, Fikret; “Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi”, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma, Der.: Erik Jan Zürcher, İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- ADANIR**, Oğuz; Kapitalizm Öncesi Evrensel Kültür/Zihniyetten Günümüze Osmanlı Ve Ötekiler, Dokuz Eylül Yayınları, 1. Bası, İzmir, Şubat 2004.
- AFETİNAN**, A.; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazmaları, Ankara, 1969.
- AFETİNAN**, A.; Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1977.
- AĞCAN**, Muhammed A.; “Modern Avrupa Düşüncesinin Oluşum Serüveni Çerçevesinde İnsan Haklarının Felsefi Temelleri”, İnsan Hakları Araştırmaları, Y:1, S:1, Temmuz-Aralık 2003.
- AHMAD**, Feroz; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, Editör: Marian KENT, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 89, İstanbul, 1999.
- AKAL**, Cemal Bali; Sivil Toplumun Tanrısı, Afa Yay., İstanbul, 1990.
- AKAL**, Cemal Bali; “Devlet, Yasa, Hakimiyet” Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1999.
- AKAL**, Cemal Bali; Modern Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı, Dost Kit. Yay., Ankara, Ocak 2003.
- AKÇAM**, Taner; “Hızla Türkleşiyoruz”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.
- AKILLIOĞLU**, Tekin; İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler, (Gen.) 3. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1995.
- AKILLIOĞLU**, Tekin; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzüğü Başvuru Bilgileri, İmaj Yay., Ankara, 2002.
- AKIN**, İlhan F. ; Kamu Hukuku, Beta Yay., 7. Bası, İstanbul, Ekim 1993.

AKIN, İlhan; Türk Devrimi Tarihi, 5.Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1992.

AKŞİN, Sina; “ Fransız İhtilali’nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, A.Ü.S.B.F.D., C:49, Haziran-Aralık 1994, No:3-4, Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan, Ankara, 1995.

AKŞİN, Sina; “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, Bilim ve Ütopya, S:132, Haziran 2005.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz; “İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri”, Kurulu Etkinlikleri, 10 Aralık 1999, Saat 14.00, Ankara, www.Abchukuk.com_makaleler.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz; “2001 Yılı Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Getirdiği Yeni Boyut”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49.

ANAR, Erol; İnsan Hakları Tarihi, 2. Baskı, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 2000.

ANDREWS, Peter Alford; Türkiye’de Etnik Gruplar, Türkçesi: Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yay.- Tüm zamanlar Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1992.

ARSAVA, A. Füsün; “ Azınlık Hakları ve Bu Çerçevde Ortaya Çıkan Düzenlemeler”, A.Ü.S.B.F.D., C:47, Ocak-Haziran 1992, S:1-2, Prof. Dr. Gündüz Ökçün’e Armağan, Ankara, 1992.

ARSAVA, Ayşe Füsün; Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslar arası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, A.Ü. S.B.F.Yay. No:579, Ankara, 1993.

ASLAN, Zühtü; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2005.

ATASOY, Ömer Adil; “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Yeni bir Kavram: Ölçülülük İlkesi ve Yasa Uygulayıcılar Açısından Uyuma Zorunluluğu”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49

AVCIOĞLU, Doğan; Türklerin Tarihi, Beşinci Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1995.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı 21 Kasım 1990, TBMM AGİK Parlamenter asamblesi Türk Grubu Başkanlığı, AGİK Dizini-1, TBMM Basımevi, Ankara.

AYBARS, Ergün; “Osmanlı’dan Cumhuriyete Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batı’nın Etkisi”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu , Ekim 2004.

BAĞDATLI, Selahattin; Hukuk Sözlüğü, Derin Yay., İstanbul, 2002.

BALCI, Muharrem – **SÖNMEZ**, Gülden; Temel Belgelerde İnsan Hakları, Danışman Yay., İstanbul, 2001.

BALTA, Tahsin Bekir; “Etnik Bakımdan Mütecanis Olmayan Bölgelerin Kendi Kaderini Tayin Hakkı”, Çev.: Nuşin Ayiter, A.Ü.H.F.D., C:XXI, 1964, S:1-4.

BAYDUR, Mithat; “Değişen Ulus Devlet ve Kısa Bir Türkiye Değerlendirmesi”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

BEDARIDA, François – **ROUSSELLIE**, Nicolas; “ Milletler, Halklar ve Devletler ”, Çev.: Bahaeddin Yediyıldız, Belleten, C: LXV, S: 242, Nisan 2001.

BERKES, Niyazi; Türkiye’de Çağdaşlaşma, 5. Baskı, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.

BERLIN, Isaiah; “Volksgeist’ in Dönüşü”, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, NPQ Türkiye, C:1/3, Kış 1992.

BİLGİN, Nuri; “Çokkültürlülük ve Ulusal Kimlik”, Türkiye Günlüğü, S:80, Bahar 2005

BORA, Tanıl; “Türkiye’de Milliyetçilik ve Azınlıklar”, Birikim, Etnik Kimlik ve Azınlıklar Özel Sayısı, 3. Baskı, S:71-72, 1995.

BORA, Tanıl; “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

BOZKURT, Enver; Hukukun Temel Kavramları, 3. Baskı, Nobel Yay., Ankara, 2002.

BOZKURT, Gülnihal; Türk Alman Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Ankara, 1989.

BOZKURT, Gülnihal; “ Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar ”, A.Ü.S.B.F.D., C:43, S:1-4, Y:1993, Ankara.

ÇAVUŞOĞLU, Naz; Uluslar arası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, Su Yay., 2. Bası, Ankara, Nisan 2001.

ÇEÇEN, Anıl; Atatürk ve Cumhuriyet, 3. Baskı, İmge Kit. Yay., Ankara, 1995.

ÇEÇEN, Anıl; Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti, Avrasya-Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara Çalışmaları Dizisi No:9, Ankara, 2001.

ÇEÇEN, Anıl; İnsan Hakları Rehberi, Bilim Yay., Ankara, 1999.

ÇOBAN, Savaş; Azınlıklar ve Dil, Su Yay., İstanbul, 2005.

DAĞI, İhsan D.; İnsan Hakları Küresel Siyaset ve Türkiye, Boyut Yay., İstanbul, 2000.

DİKİCİ, Mehmet; Uyum Yasaları (Yabancıların Mülk Edinmeleri ve Azınlık Vakıfları), Çatı Kitapları, İstanbul, 2005.

DOEHRING, Karl; Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku), Yen.Düz.2. Baskıdan Çev.: Ahmet Mumcu, İnkılap Kit.,Yay., İstanbul, 2002.

DONNELLY, Jack; Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, Çev.: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Yay., Ankara, 1995.

DÖNER, Ayhan; İnsan Haklarının Uluslar arası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi, Seçkin Yay., Ankara, 2003.

ELIAS, Norbert; Uygarlık Süreci, C:2, Çev.: Erol Özbek, 2. Bası, İletişim Yay., İstanbul,

2002.

ERCAN, Yavuz; “Otoman Rule Over Non-Turkish and Non-Muslim Communities”, Turkish Review Quarterly Digest, Winter, Ankara, 1985-86.

ERGİNER, Gürbüz; “Küreselleşme ve Geleneksel Kültür (Bilimsel Bulguların Anlamsızlaşması)”, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Küreselleşme ve Geleneksel Kültür, Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002).

EROĞUL, Cem; Anatüzeeye Giriş, İmaj Yay., Ankara, 1995.

EROĞUL, Cem; “Altıncı Anayasa Değişikliği”, Mülkiye Dergisi, XXV/231, Ankara, 2001.

EROL, Nuran; “Yurttaşlık ve Demokrasi: Çoğulcu Bir Yurttaşlık Kavramına Doğru”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

ERÖZDEN, Ozan; Ulus Devlet, Dost Kit. Yay., Ankara, Aralık 1997.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin; Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, Mimoza Yay., Konya, 1994

FENDOĞLU, Hasan Tahsin; Hukuk Bilimine Giriş, 2. Baskı, Filiz Kit. Yay., İstanbul, 1997

FENDOĞLU, Hasan Tahsin; “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (AY. Md.13)” Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49.

GALTUNG, Johan; Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, Çev.: Müge Sözen, Metis Yay., İstanbul, 1999

GEMALMAZ, Mehmet Semih; Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda ve Türk Hukukunda Olağanüstü Rejim Standartları, (Gün. ve Gen.) 2. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1994.

GEMALMAZ, Mehmet Semih; Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 3. Baskı (Gen. ve Gün.), Beta yay., İstanbul, 2001.

GEMALMAZ, Mehmet Semih; Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Yaşam Hakkı ve İşkence Yasası, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002.

GENÇ, Mehmet; İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Ulusal ve Uluslar arası Temel Mevzuatlar, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yay., Bursa, 1997

GIDDENS, Anthony; Sosyoloji, Ayraç Yay., Ankara, 2000.

GİRİTLİ, İsmet; “2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansıması”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49

GİRİTLİ, İsmet – **GÜNGÖR**, Hasan Atilla; Günümüzde İnsan Hakları, Der Yay., İstanbul, 2002.

GÖKMEN, Ertan; “Osmanlı Devleti’nin Kamu ve Sosyal Hayatında Gayrimüslimler”, Türk Kültürü, S:469, Y:XL, Mayıs 2002, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, A.Ü.Basımevi, Ankara.

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, 3, Görsel Yay., 1999.

GÖZE, Ayferi; Siyasal Düşünceler Ve Yönetimler, Beta Yay., 4. Bası, İstanbul, Eylül 1987.

GÖZE, Ayferi; Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi, 5. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 2000.

GÖZLER, Kemal; Hukuka Giriş, Ekin Kit. Yay., Bursa, 1998.

GÖZLER, Kemal; “3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49.

GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref; Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, 15. Bası, Turhan Kit. Yay., Ankara, 2001.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref – **GÖLCÜKLÜ**, A. Feyyaz; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, (Gen.) 5. Baskı, Turhan Kit. Yay., Ankara, 2004.

GÜNDÜZ, Aslan; Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, 2. Bası, Beta Yay., İstanbul, 1994.

GÜNDÜZ, Aslan; Milletlerarası Hukuk, Beta Yay., 3. Bası, İstanbul, 1998.

GÜRİZ, Adnan; Hukuk Başlangıcı, (Değ. Ve Gen.) 8. Baskı, Siyasal Kit. Yay., Ankara, 2001.

GÜLMEZ, Mesut; Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması, Türkiye Barolar Birliği Yay.:60, Ankara, 2004.

GÜVENÇ, Bozkurt; İnsan ve Kültür, 3. Basım, Remzi Kit., Yay., İstanbul, 1979.

HACIKADİROĞLU, Vehbi; “İnsan Haklarının Kaynakları Üzerine”, Felsefe Tartışmaları 28. Kitap, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001.

HECKMANN, Lale Yalçın; “Ulus, Millet, Azınlık, Etnik Grup ve Kültür Kavramları Üzerine”, Birikim, Etnik Kimlik ve Azınlıklar Özel Sayısı, 3. Baskı, S:71-72, Y:1995.

İÇDUYGU, Ahmet – **KEYMAN**, E. Fuat; “Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması”, Doğu Batı, Y:2, S:5, Y:1998, 2. Bası, Ağustos 2002.

İNALCIK, Halil; “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Belleten, C:XXVIII, S:109-112, Ankara, 1964.

İNALCIK, Halil; Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yay., İstanbul, 2000.

İNANÇ, Zeri; Uluslar arası Belgelerde Azınlık Hakları, Ütopya Yay.:102, Ankara, 2004.

İZVEREN, Adil; Hukuk Felsefesi, 2. Bası, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, No: 45, Ankara, 1994.

KABOĞLU, İbrahim Ö.; Kolektif Özgürlükler, DÜHF Yay., Diyarbakır, 1989.

KABOĞLU, İbrahim Ö.; “2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal-üstü Etkiden Ulusal Tepkiye”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49.

KADIOĞLU, Ayşe; “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Milliyetçiliğinin Çelişkisi ve Seçkinlerin Tavrı”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

KAFADAR, Cemal; “ Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

KAPANİ, Münci; Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yay., Ankara, 1993.

KAPANİ, Münci; İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları, Bilgi Yay., 3. Bası, Ankara, 1996.

KAPTAN, Eyüp; Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul, 1997

KAYA, Önder; Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar, Yeditepe Yay., İstanbul, 2004.

KAYNAR, Mete; Devletin Ülkesi ve Milleti, Özgür Üniversite Kitaplığı:33, Ankara, 2001.

KESKİN, Mustafa - **YUVALI**, Abdülkadir - **ÖZTÜRK**, Ayhan - **EKİNCİKLİ**, Mustafa; Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Basım, Ufuk Kit. Yay., Konya, 2001.

KEYMAN, Fuat; “Globalleşme Söylemleri, Özgürlük Sorunsalı ve Türkiye”, Felsefe Tartışmaları 28. Kitap, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001.

KİLİ, Suna-**GÖZÜBÜYÜK**, Şeref; Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze), Yen. 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000.

KOÇAK, Mustafa; Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları, Turhan Kit., Yay., Ankara, 2002.

KOSKENNIEMI, Martti; “Günümüzde Milli Self Determinasyon: Hukuki Teori ve Uygulama Sorunları”, Gazi Üniv. H.F.D., Haziran 1997, C:1, S:1, Ankara.

KOTTAK, Conrad Phillip; Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, Ütopya Yay., Ankara, 2001.

KÖKER, Levent; “Çokkültürlülük ve Demokratik meşruluk Sorunu”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

KUÇURADİ, İoanna; “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, İnsan Haklarının Gelişimi, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2001.

KULA, Onur Bilge; Çoğulcu Düşünce Karşıt Kültür, Büke Yay., İstanbul, 2002.

KÜÇÜK, Abdurrahman; “Türklerin Anadolu’da Azınlıklara Dini Hoşgörüsü (Ermeni ve Yahudi Örneği)”, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II, C:8, S:23.

KÜÇÜK, Cevdet; “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C:4, İstanbul, 1985.

KYMLICKA, Will; Çokkültürlü yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998.

LENİN, V. I.; Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı, 7. Bası, Çev.: Muzaffer Ardos, Sol Yay., Ankara.

LEVENT, Etem; Belgeler Işığında İnsan Hakları, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2002.

Lévi-STRAUSS, Claude; Irk, Tarih ve Kültür, Çev.: Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, Metis Yay., İstanbul, 1997.

MAHÇUPYAN, Etyen; Türkiye’de Merkezîyetçi Zihniyet Devlet ve Din, Patika, Yol Yay., İstanbul, 1998.

MARDİN, Şerif; “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

MARDİN, Şerif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, 10. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

MARSHALL, Gordon; Sosyoloji Sözlüğü, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.53, Oxford University Press-1994, 1998.

- McCHESNEY**, Allan; Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakları Savunmak ve İlerletmek, Çev.: Orhan Kemal Cengiz, AAAS Bilim ve İnsan Hakları Programı, bg Yay., Ankara, 2004.
- MERAY**, Seha L.; Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C:1, Kitap:1, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
- MERAY**, Seha L.; Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C:1, Kitap:2, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
- MERAY**, Seha L.; Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, C:2, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
- MUMCU**, Ahmet; Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını S:54, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi:15, Ankara, 1991.
- MUMCU**, Ahmet – **KÜZECİ**, Elif; İnsan Hakları Kamu Özgürlükleri, Yen. 3. Baskı, Savaş Yay., Ankara, 2003.
- NAHUM**, Henri; “1900’e doğru İzmirli bir Yahudi Ailesinin Portresi”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak, 3. Baskı, Der.: François Georgeon, Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul, 2003.
- NİRAY**, Nasır; “2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Hak ve Özgürlüklere Yansımaları”, Akademik Araştırmalar Dergisi, S:16, Y:4, 2003.
- NİYAZİ**, Mehmed; Türk Devlet Felsefesi, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.
- OBA**, Ali Engin; Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1. Baskı, İmge Kit. Yay., Ankara, 1995.
- ODABAŞI**, Arda; “Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar”, Bilim ve Ütopya, S:132, Haziran 2005.
- OKANDAN**, R. Galip; Amme Hukukumuzun Anahatları, İ.Ü.H.F. Yay.:363, İstanbul, 1971.
- OKUTAN**, Çağatay; Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

ORAN, Baskın; “Lozan’ın ‘Azınlıkların Korunması’ Bölümünü Yeniden Okurken”, A.Ü.S.B.F.Dergisi, C:49, Haziran – Aralık 1994, No:3 – 4, Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan, Ankara.

ORAN, Baskın; Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Yen. Ve Gen. 5. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1999.

ORAN, Baskın; “Lozan’da Azınlıkların Korunması”, Toplumsal Tarih, Temmuz 2003 / 115.

ORAN, Baskın; Türkiye’de Azınlıklar, İletişim Yay., Baskın Oran Bütün Eserleri 3, Gen. Baskı, Tesev Yay., İstanbul, 2004.

ORTAYLI, İlber; “Osmanlı İmparatorluğunda ‘millet’ Nizamı”, A.Ü.H.F.Yay. No:498, Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu’na Armağan, Ankara, 1995.

ORTAYLI, İlber; Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK Yay., VII. Dizi, S:178, Ankara, 2000.

ORTAYLI, İlber; “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

ORTAYLI, İlber; Gelenekten Geleceğe, içinde “Türkiye’de Demokrasi Çok Genç Değildir”, 7. Baskı, Ufuk Kit, İstanbul, 2003.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997

ÖKTEM, Emre; Yeni Aktüel Dergisi’ne Röportaj, S:2, 26 Temmuz-1 Ağustos 2005.

ÖZBUDUN, Ergun; “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

ÖZBUDUN, Sibel; “Bir Yanlış İkilem: Geleneksel Kültür / Küresel(leşen) Kültür”, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Küreselleşme ve Geleneksel Kültür, Seksiyon Bildirileri, T.C. Kültür Bak. Yay., Ankara, 2002.

ÖZCAN, Hüseyin; Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü, 5. Bası, Olgaç Matbaası, Ankara, 1980.

ÖZGÜR, Nurcan; Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi, Der Yay.:255, İstanbul, 1999.

PAREKH, Bhikhu; Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori, Çev.: Bilge Tanrıseven, Phoenix Yay., 1. Bası, Ankara, 2002.

PAZARCI, Hüseyin; Uluslar arası Hukuk Dersleri, II. Kitap, Turhan Kit.Yay., 7. Bası, Ankara, 2003.

PAZARCI, Hüseyin; Uluslararası Hukuk, Turhan Kit. Yay., Ankara, 2003.

PIERSON, Christopher; Modern Devlet, Çev.: Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 2000.

PREECE, Jennifer Jackson; Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, Çev.: Ayşegül Demir, Donkişot Yay., İstanbul, 2001.

REİSOĞLU, Safa; Uluslar arası Boyutlarıyla İnsan Hakları, Beta Yay., İstanbul, 2001.

SANCAR, Mithat; Devlet Akli Kıskaçında Hukuk Devleti, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

SHAW, Stanford; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C:4, İstanbul, 1985.

SMITH, Anthony D.; Milli Kimlik, Çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

SMYRNELIS, Marie-Carmen; “İzmir’de Avrupalı Koloniler ve Etnik Dini Cemaatler, Birlikte Var Olma ve Toplumsallık Ağları (XVIII. Yüzyıl Sonu-XIX. Yüzyıl Ortası)”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak, 3. Baskı, Der.: François Georgeon, Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

SOMEL, Selçuk Akşin; “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

SOYSAL, Mümtaz; 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 10. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul, 1993.

- SÖNMEZOĞLU**, Faruk; “Kendi Kaderini Tayin ve Birleşmiş Milletler”, Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan II., İ.Ü. Yay. No:2848, S.B.F. Yay. No:1, İstanbul, 1982.
- ŞEN**, Faruk; “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çokkültürlülük ve Avrupalı Türklere Yansıması”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.
- ŞENEL**, Alaeddin; “İrk ve İrkçilik”, İ.Ü.S.B.F.Yay., Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan I., İstanbul, 1982.
- ŞENER**, Esat; Hukuk Sözlüğü, Seçkin Yay., Ankara, 2001
- TACAR**, Pulat; Kültürel Haklar, Gündoğan Yay., Ankara, 1996.
- TANÖR**, Bülent; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 9. Baskı, Yapı Kredi Yay.-963, Cogito-69, İstanbul, 2002.
- TAŞCI**, Yasemin; “Kürtçe Eğitim Üzerine Notlar”, Türk Kültürü, S:470, Y:XL, Haziran 2002.
- TEKELİ**, İlhan-**İLKİN**, Selim; Cumhuriyetin Harcı, 1. Kitap Köktenci Modernitenin Doğuşu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.
- TİMUR**, Taner; Osmanlı Kimliği, 4. Baskı, İmge Kit. Yay., Ankara, 2000.
- TOK**, Nafiz; Kültür, Kimlik ve Siyaset, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003.
- TOLUNER**, Sevin; Milletlerarası Hukuk Dersleri, 5 Bası (tıpkı bası), Beta Yay., İstanbul, 1996.
- TOLUNER**, Sevin; “Lozan Azınlıkların Korunması Rejimi ve Batı Trakya Türkleri”, İ.Ü., Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İstanbul, 1999.
- TOPRAK**, Zafer; “80. Yıldönümünde Lozan Barış Antlaşması”, Toplumsal Tarih, Temmuz 2003 / 115.
- TUNAYA**, Tarık Zafer; Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2001.

TURAN, Osman; Türk Cihan Hakimiyeti II.

TURNER, Bryan; Eşitlik, Çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Kit. Yay., Ankara, 1997.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı, C:1, Ankara, 1998

UYGUN, Oktay; “Küreselleşme ve Özgürlük”, Felsefe Tartışmaları 28. Kitap, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, 4. Cilt, 1. Bölüm, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1982.

ÜÇÖK, Coşkun-**MUMCU**, Ahmet-**BOZKURT**, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, 9. Baskı, Savaş Yay., Ankara, 1999.

ÜNAL, Şeref; “Azınlık Haklarının Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Korunması”, Türkiye Günlüğü, S:80, Bahar 2005.

ÜSKÜL, Zeynep Özlem; Bireyciliğe Tarihsel Bakış, Büke Yay., İstanbul, 2003.

ÜSTEL, Füsün; “II.Meşrutiyet ve Vatandaşın ‘icad’ı”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

YAMANER, Şerafettin; Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1999.

YETKİN, Çetin; “Anayasa Değişikliklerinin Hak ve Özgürlüklere Olumsuz Etkileri”, Anayasa Yargısı 19, Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Antalya, 25-26 Nisan 2002, Anayasa Mahkemesi Yay.:49.

YILMAZ, Aytekin; Etnik Ayrımcılık, Vadi Yay., Ankara, 1994.

YILMAZ, Ejder; Hukuk Sözlüğü, Gen. 5. Baskı, Yetkin Yay., Ankara, 1996.

YUMUL, Arus-**BALİ**, Rıfat N.; “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

YURDUSEV, A. Nuri; “18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa’da Türk Kimliği”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Yayına Haz.: Nuri Bilgin, Bağlam Yay./ 109, İnceleme-Araştırma Dizisi/62, İstanbul, Eylül 1997.

YUVALI, Abdulkadir; “Anadolu’da Türk Kimliğinin Oluşması İle İlgili Bazı Tespitler”, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklere Hoşgörü Özel Sayısı II, C:8, S:23.

ZABUNOğLU, Yahya; Genel devlet teorisi alanında Yayınlanmamış doktora tezi

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : ÜLKÜ BİLGİN

Doğum Tarihi ve Yeri : 26.02.1979, ERZİNCAN

Medeni Durumu : EVLİ

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : ANTALYA YAVUZ SELİM LİSESİ

Lisans Diploması : DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Yükseklisans Diploması: AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Tez Konusu : AZINLIK HAKLARI VE TÜRKİYE

Yabancı Dil / Diller : İNGİLİZCE

Bilimsel Faaliyetler**İş Denevimi**

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

Adres : BAYINDIR M. 329 S. 36/6 07030 ANTALYA

Tel. no : 242 2380648